

Aktivno državljanstvo in domovina

ZBORNIK

prispevkov

Urednika:
dr. Vladimir Prebilič
dr. Jelena Juvan

**AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO
IN DOMOVINA**

ZBORNIK PRISPEVKOV

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO IN DOMOVINA

Zbornik prispevkov

<i>Avtorji prispevkov:</i>	dr. Mitja Sardoč, dr. Marjan Brezovšek, dr. Drago Zajc, dr. Miro Haček in Simona Kukovič, dr. Vladimir Prebilič in dr. Irena Bačlija, dr. Marinko Banjac in dr. Rok Zupančič
<i>Urednika:</i>	dr. Vladimir Prebilič in dr. Jelena Juvan
<i>Jezikovni pregled in prevodi:</i>	Nataša Purkat, Lektor'ca
<i>Izdal in založil:</i>	Zavod RS za šolstvo
<i>Predstavnik:</i>	dr. Vinko Logaj
<i>Urednica:</i>	Nataša Purkat, Lektor'ca
<i>Oblikovanje:</i>	Tina Žen
<i>Računalniški prelom in tisk:</i>	Present
<i>Naklada:</i>	300 izvodov

Ljubljana, 2014

Prva izdaja

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE,
ZNANOST IN ŠPORT

Naložba v vašo prihodnost
OPERACIJO DELNO FINANCIRA EVROPSKA UNIJA
Evropski socialni sklad

Operacijo delno financirata Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

172.1(082)

AKTIVNO državljanstvo in domovina : zbornik prispevkov / [avtorji prispevkov Mitja Sardoč ... [et al.] ; urednika Vladimir Prebilič in Jelena Juvan]. - 1. izd. - Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2014

ISBN 978-961-03-0289-6

1. Sardoč, Mitja
275206912

© Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2014

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja gradiva ni dovoljeno reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršni koli pomnilniški medij) oblike reprodukcije.

KAZALO

UVODNA BESEDA	5
PATRIOTIZEM V SODOBNI PLURALNI DRUŽBI: PROBLEMI, NAPETOSTI in IZZIVI <i>Dr. Mitja Sardoč</i>	9
RAZPAD SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE: VLOGA FEDERALIZMA IN VPRAŠANJE SUKCESIJE IN SUVERENOSTI DRŽAV NASLEDNIC <i>Dr. Marjan Brezovšek</i>	27
URESNIČEVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC V OBDOBJU SLOVENSKEGA OSAMOSVAJANJA <i>Dr. Drago Zajc</i>	45
ANALIZE DOMOLJUBNE ZAVESTI IN POZNAVANJA TEMELJNIH ELEMENTOV DOMOLJUBJA MED MLADIMI <i>Dr. Miro Haček in Simona Kukovič</i>	61
DOMOVINSKA VZGOJA NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH V SLOVENIJI <i>Dr. Vladimir Prebilič in dr. Irena Bačlija</i>	87
MLADINSKE POLITIKE EU IN OBLIKE VZPOSTAVLJANJA SAMOODGOVORNIH MLADIH DRŽAVLJANOV EU <i>Dr. Marinko Banjac</i>	99
NENEHNO »USTVARJANJE« NARODA: KRITIKA USTVARJANJA IZRAELSKEGA NARODA IN JUDOVSKÉ DRŽAVE <i>Dr. Rok Zupančič</i>	115
POVZETKI	135
POVZETKI V ANGLEŠKEM JEZIKU	139
O AVTORJIH	143
STVARNO KAZALO	147

UVODNA BESEDA

Dr. Vladimir Prebilič in dr. Jelena Juvan

Raziskovalni projekt Aktivno državljanstvo in domovina (ADD) se je izvajal s sredstvi Evropske unije (EU) in pod institucionalnim okriljem Zavoda Republike Slovenije za šolstvo (ZRSŠ). V enem letu in pol smo sodelavci poglobljeno raziskovali vlogo in pomen domoljubja v sodobnih družbah, izvajali empirične raziskave med mladimi (učenci in dijaki) ter pedagoškimi delavci (osnovnih in srednjih šol) ter se pri tem osredotočali na razumevanje koncepta domoljubja, na njegovo izražanje in predvsem na dožemanje tega čustva v družbah, v katerih so vrednote tako kot materialni vidiki izpostavljene ključnim spremembam.

Strukturalno je mogoče izpostaviti dva stebra raziskovalnega projekta: prvi, rezultat katerega so poglobljene teoretične razprave in strokovna razmišljanja vodilnih slovenskih raziskovalcev na področju domoljubja in posledično aktivnega državljanstva. Drugi pa zajema empirične raziskave in še morda še pomembnejše delo na področju zapolnjevanja vrzeli ugotovljenih dejstev med mladimi v institucionaliziranih oblikah izobraževanja, kot sta to osnovnošolski in srednješolski sistem v Sloveniji. V ta namen smo v sodelovanju s pedagoškimi delavci pripravili uporabna gradiva, katerih uporaba bo omogočila bolj sistematičen pristop pri obravnavanju domoljubnih vsebin med mladimi ter ustvarila možnosti za razumevanje domovine in seveda njene pravne oblike, tj. države Slovenije. Aktivno državljanstvo je namreč, kot temelj delovanja sodobnih demokracij, tesno in predvsem neločljivo povezano z domoljubjem, torej ljubeznijo do domovine. Izoblikovan in predvsem izražen ter zdravo kritičen pogled na narod in domovino nedvomno ustvarja tudi občutek zanimanja do njenega obstoja danes in še pomembneje, do njene prihodnosti. V tej točki je presečišče domoljubja in aktivnega državljanstva, saj če eno svojo identiteto črpa v že dosežkih naroda in presežkih domovine, velja za drugega aktivno sodelovanje pri ustvarjanju prihodnosti nam in prihodnjim generacijam.

Če k temu prištejemo še, da je naša država utemeljena na izjemnih dosežkih naših prednikov, na vrednotah, ki so zapisane v naši državni himni, kot so spoštovanje drugih narodov, pomoč pri reševanju raznih vprašanj in zavezanost k

nenasilju, je mogoče skleniti, da so to poglobitve in vedno aktualne vrednote, ki jih drugi premalo spoštujejo. Zato bi bilo mogoče pričakovati večji narodnostni ponos. In takšno razumevanje bi bilo nemara prav vzgajati predvsem pri mladih. To so člani naše družbe, ki bodo v kratkem prevzemali našo vlogo in bili tisti, od katerih je odvisna tudi prihodnost slovenskega naroda. Zdi se in številne raziskave to tudi dokazujejo, da mladi od nas, pedagogov, pričakujejo na tem področju več. Zanimajo jih naša zgodovina, domovina in država. Vendar deloma zaradi kurikularne strukture učnih načrtov, deloma pa zaradi zadrege pedagogov pri podajanju domoljubnih vsebin in morda lažnega zanašanja, da bodo te vsebine nekako predstavili drugi, žal ni tako. Mladi sami jasno izkazujejo najprej izjemno zaupanje v slovenski šolski sistem (ugotovljeno z raziskavami leta 2008, 2010 in 2012), kar je pravzaprav pogoj za uspešno delo v šolah in nam vsem, ki smo zaposleni na tem področju nalaga odgovornost, da delo opravimo čim bolje, hkrati je to za mlade najpomembnejši vir informacij.

Zato je zbornik namenjen najprej pedagogom, pred katerimi je ta velik, vendar tudi nadvse pomemben izziv – spodbuditi mlade k razmišljanju o domoljubju in jih v okviru koncepta aktivnega državljanstva spodbuditi k še bolj odgovornemu ravnanju, odločanju in predvsem sodelovanju pri oblikovanju svetlejše skupne prihodnosti. Prvi korak pa pomeni spremenjeno lastno ravnanje in drugačno zavedanje na področju domoljubja in aktivnega državljanstva. In prav temu je namenjen ta zbornik. Nekaterim bo vir novih znanj, drugim miselni izziv in priložnost za premislek o lastnem mnenju in znanju glede na dognanja avtorjev, tretjim pa bo morda pomenil nadgradnjo razumevanja in znanja. Vsekakor pa prinaša skupek pomembnih razmišljanj, kritičnih pogledov in sodobnih dejstev.

Uvodni prispevek zbornika je prispevek dr. Mitje Sardoča **Patriotizem v sodobni pluralni družbi: problemi, napetosti in izzivi**, ki v teoretičnem pomenu opredeli, kaj patriotizem sploh je. Tako zgodovinsko kot konceptualno je patriotizem po mnenju Sardoča ena izmed temeljnih lastnosti, ki opredeljuje bistvo posameznikove navezanosti, identifikacije in lojalnosti do politične skupnosti, je osnovna vrлина, ki jo povezujemo z državljanstvom kot političnim pojmovanjem posameznika. Kljub osrednji vlogi v panteonu političnih idealov ostaja patriotizem v glavnem protisloven koncept in vir morebitnih konfliktov in nasilja, saj je bila – tradicionalno gledano – pripravljeno umreti ali ubijati za svojo domovino najgloblja in pristna oblika izražanja patriotizma. Prispevek obravnava različne probleme, s katerimi se spoprijemajo tako zagovorniki kot kritiki patriotizma. Po teoretičnem uvodnem prispevku sledijo prispevki, ki si časovno sledijo od obdobja obstoja Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), prek slovenskega osamosvajanja, do članstva Slovenije v Evropski uniji (EU) in vprašanja oblikovanja mladinskih politik EU. Zbornik sklene prispevek, ki analizira trenutno zelo aktualen primer.

Tako dr. Marjan Brezovšek v prispevku **Razpad socialistične federativne republike Jugoslavije: Vloga federalizma in vprašanje sukcesije in suverenosti držav naslednic** analizira izkušnje nekdanje Jugoslavije v 90. letih 20. stoletja kot zanimiv in poseben primer dezintegracije sestavljene države. Zgodovina

evropskih odnosov pozna številne procese, ki so povezani s pojavi integracije, dezintegracije, teritorialnih delitev, oboroženih konfliktov itd., povzročeni pa s političnimi, ideološkimi, verskimi in drugimi razlogi. Avtor v svojem prispevku opisuje osnovna dezintegracijska gibanja in procese razpada Jugoslavije in jih obravnava tako z vidika federalizma kot mednarodnega prava oziroma z vidika znanosti o državi kot prevladujočem subjektu mednarodnega prava, njenega konstituiranja in mednarodnega priznanja. Pri tem avtor posebej opozarja, da je vprašanje razglasitve samostojnosti posameznih republik v sestavi jugoslovanske federacije predvsem vprašanje dejstev oziroma da nastanek nove države ni podvržen pravilom mednarodnega prava, ampak gre predvsem za stvarna vprašanja.

Dr. Drago Zajc v prispevku **Uresničevanje človekovih pravic v obdobju slovenskega osamosvajanja** ugotavlja, da so človekove pravice, tako individualne kot kolektivne, v 20. stoletju na Slovenskem doživljale velike spremembe. Prejšnji realsocialistični sistem, ki se je uveljavil po drugi svetovni vojni, je izhajajoč iz ideoloških predpostavk odpravil ali marginaliziral številne pravice, ki so bile rezultat posebnega zgodovinskega razvoja in evropskih vrednot in so veljale kot prirojene in neodtujljive. Njihovo ponovno uveljavljanje konec 80. let je bilo tesno povezano z osamosvajanjem, saj Slovenci niti svojih individualnih niti kolektivnih pravic po samostojnosti nismo bili več pripravljene uresničevati v okviru neke druge države. Prizadevanje za ponovno uveljavitev človekovih pravic je bilo nedvomno povezano s splošnim gibanjem družbene in politične modernizacije v celotni srednji in vzhodni Evropi. Na aktualnost in pomen človekovih pravic v samostojni slovenski državi nas opozarjajo številna dogajanja v političnem in gospodarskem življenju.

Dr. Miro Haček in Simona Kukovič v svojem prispevku **Analize domoljubne zavesti in poznavanja temeljnih elementov domoljubja med mladimi** predstavita analizo empirične raziskave, ki so jo raziskovalci Centra za proučevanje upravnopolitičnih procesov in institucij Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani opravili sredi leta 2013 in s katero so analizirali pomen domoljubja in domoljubne zavesti mladih ter na podlagi tega poskušali pripisati vlogo in pomen domoljubja v okviru sistema vzgoje in izobraževanja v osnovnih in srednjih šolah. Poleg te raziskave med mladimi prispevek vsebuje tudi rezultate raziskave med učitelji in profesorji družboslovnih in humanističnih predmetov v osnovnih in srednjih šolah, s čimer je bil pridobljen tudi dodaten pogled učiteljev oz. profesorjev na problematiko domoljubja med mladimi.

Dr. Vladimir Prebilič in dr. Irena Bačlija v svojem prispevku **Domovinska vzgoja na narodno mešanih območjih v Sloveniji** analizirata, kakšni so prevladujoči načini vključevanja domovinskih vsebin v osnovnošolske učne načrte, in pri tem ugotavljata, kako nekatera znanja o Sloveniji izginjajo iz njih. Ustvarjanje narodne zavesti in identitete, ki sta pogojeni z identifikacijo z vrednotami, kot so skupna dediščina ozemlja, jezik, običaji, kultura, zgodovina ipd., v šolski instituciji druge države zahteva posebno pozornost. Umeščanje vseh teh elementov v učne načrte državnega šolstva kaže na visoko stopnjo varovanja pravic naro-

dnih manjšin in interkulturalnosti. V Sloveniji je mogoče domovinske elemente v osnovnošolskih učnih načrtih zaznati pri posebnih predmetih in medpredmetnih vsebinah. Ti elementi so prilagojeni za osnovne šole na narodno mešanih območjih, saj zanje veljajo različice učnih načrtov nekaterih predmetov.

Dr. Marinko Banjac v prispevku **Mladinske politike EU in oblike vzpostavljanja samoodgovornih mladih državljanov EU** analizira vlogo EU na področju mladine in mladinskih politik. Pri tem ugotavlja, da čeprav Evropska unija nima formalne pristojnosti urejati mladinskih politik, ki bi opredeljevale oziroma zavezovale države članice Evropske unije, je vseeno razvila več ukrepov, s katerimi koordinira delovanje vlad in drugih institucionaliziranih akterjev na področju mladine. Ti ukrepi so tudi praktični programi in pobude, ki neposredno nagovarjajo in zadevajo mlade posameznike. Ta prispevek prek foucaultovskega pristopa analitike oblasti pokaže, da je mladinska politika EU posebno polje oblasti, ki hkrati regulira akterje s področja mladine in usmerja ter vodi primerno vedenje in delovanje mladih posameznikov kot iskalcev zaposlitve.

Sklepni prispevek zbornika je prispevek dr. Roka Zupančiča **Nenehno »ustvarjanje« naroda: kritika ustvarjanja izraelskega naroda in judovske države**, ta obravnava vlogo domoljubja, ki je imelo pri ustvarjanju izraelskega naroda in države Izrael od nastanka države leta 1948 do danes pomembno vlogo, saj se z njim dosega razmeroma močna kohezivnost družbe. Z gojenjem domoljubja, ki je bilo pogosto utemeljeno na polresnicah in celo nedokazanih dejstvih, se je med judovskimi priseljenci, ki so se v Izrael priseljevali z vsega sveta in zatorej niso imeli dosti skupnega, poskušalo ustvariti povezanost. Pri tem avtor med drugim ugotavlja, da je z vidika sodobnih teoretskih uvidov v nacionalizem in patriotizem tovrstna strategija državnih voditeljev, ki traja še danes, problematična iz dveh razlogov: prvič, ker je izraelska različica patriotizma nujno izključujoča do nejudovskega prebivalstva in, drugič, ker so polresnice in nedokazana dejstva o nastanku judovstva in Judov postale – »resnica«.

PATRIOTIZEM V SODOBNI PLURALNI DRUŽBI: PROBLEMI, NAPETOSTI in IZZIVI

Dr. Mitja Sardoč

1 Uvod in opredelitev problematike

Tako intuitivno kakor tudi teoretično lahko patriotizem opredelimo kot »ljubezen do domovine«. ¹ Pravzaprav gre za enega od redkih pojmov na področju državljske vzgoje oz. politične teorije nasploh, kjer obe pojmovanji (teoretično in intuitivno) precej sovpadata. ² Kljub neposrednosti in neprotislovnosti te opredelitve so razprave o patriotizmu vse prej kot anemične ali neproblematične: odnos do patriotizma ni namreč nič kaj preprost in enoznačen, saj velja – tako zgodovinsko kakor tudi konceptualno – za enega od najbolj protislovnih konceptov v politični teoriji. Patriotizem je namreč ena od temeljnih lastnosti, ki opredeljuje samo bistvo posameznikove navezanosti, identifikacije in lojalnosti do politične skupnosti ter ena od najpomembnejših vrtilin, ki jo povezujemo z državljanstvom kot političnim pojmovanjem posameznika.

Kljub svoji neposredni oz. enoznačni opredelitvi ter osrednji vlogi v panteonu političnih idealov se patriotizem spoprijema z vprašanjem lastne identitete oz. same narave, kaj patriotizem je, kar lahko predstavimo s prisposodobno škatle z dvojnimi dnom, ki jo je v svoji knjigi *Demokracija v Ameriki* uporabil Alexis de Tocqueville, saj »vanjo lahko vstavimo katero koli idejo, ki nam je všeč, in jo znova potegnemo ven, ne da bi bili opaženi« (Tocqueville, 1996). Tudi odnos do patriotizma je bil v svoji dolgi zgodovini praviloma ambivalenten³, npr. rimski

- 1 Konstitutivni element patriotizma oz. »smrtna strast«, patriotizma kot abstrakcije ali kot ideala, kakor je izpostavil George Kateb v svoji analizi patriotizma, zaznamuje pripravljenost »umreti in ubijati za svojo domovino« (Kateb, 2008: 7–8).
- 2 Tukaj ostaja odprto vprašanje ali je zgornja definicija patriotizma, t. i. osnovna opredelitev patriotizma zadostna za utemeljitev patriotizma kot državljske vrline.
- 3 Podobno kot pri patriotizmu se z ambivalentnostjo v odnosu srečamo tudi pri nekaterih drugih temeljnih konceptih, npr. toleranci. Kljub zelo različnim predpostavkam patriotizma in tolerance ju družijo njuna odvisnost od same narave objekta tolerance oz. patriotizma, kar

poet Horacij ga je označil kot najvišjo obliko političnega sentimenta, saj je v *Odah* zapisal, »Sladko in častno je umreti za svojo domovino« (*Dulce et decorum est pro patria mori*).⁴ V nasprotju s tem so patriotizem Lev Tolstoj, Mark Twain ter številni drugi literati, npr. Oscar Wilde, opredelili kot nekaj nemoralnega in vprašljivega oz. kot »vrlino zlobnih« in »poslednje zatočišče podležev«. Ta dvojna narava patriotizma⁵ tako zagovornikov kot tudi kritikov praviloma ne pušča ravnodušnih. Če ga zagovorniki upravičujejo kot najbolj elementaren odnos posameznika do politične skupnosti, katere član je (kot obveznost ali kot dolžnost)⁶ oz. kot temeljno državljansko vrlino (MacIntyre, 1984), ga njegovi kritiki označujejo za moralno zgrešenega, teoretično pomanjkljivega ter zastarelega ali celo politično nevarnega.

Čeprav je zagovor patriotizma vse prej kot neproblematičen, njegova kritika pa vse prej kot enoznačna, ohranja patriotizem vse od Habermasovega izraza »ustavnega patriotizma« (1990) status resnega akademskega fenomena.⁷ Prav Habermasov prispevek je precej prispeval k temu, da patriotizem tudi v liberalnih krogih ni več anatema oz. izključna domena republikanske in komunitarne politične teorije. Hkrati je na empirični ravni patriotizem vse od terorističnih napadov 11. septembra 2001 v New Yorku ter 7. julija 2005 v Londonu tudi v

Rainer Forst – v primeru tolerance – poimenuje »normativno odvisni koncept« (Forst, 2007) oz. v primeru patriotizma Eamonn Callan tega opredeli kot »odvisno vrlino« (Callan, 2010: 270). Če smo npr. tolerantni do nasilja, toleranca ni pripoznana kot vrlina. Tudi v primeru patriotizma ni nič drugače. Npr. ustavni patriotizem je praviloma pripoznan kot pozitiven, saj je utemeljen na zavezanosti skupnim vrednotam in temeljnim načelom sodobne pluralne družbe, npr. enakosti, pravičnosti, svobodi, medtem ko je t. i. brezpogojni patriotizem problematičen. Podobnost med toleranco in patriotizmom je tudi kontekstualna, saj tako patriotizem kot toleranca izvirata iz obdobja pred demokratično politično ureditvijo. Če se zagovorniki tolerance spopadajo z očitkom, da je eden od njenih učinkov ohranjanje neenakosti (Deveaux, 2000), se zagovorniki patriotizma spoprijemajo z ugovori o njegovi brezpogojni lojalnosti. Za podrobnejšo predstavitev problematike tolerance v sodobni pluralni družbi, glej Sarđoč (2011), za – sicer zelo omejeno – iskanje povezav med patriotizmom in toleranco pa članek Sigal R. Ben-Porath (2007).

- 4 Tradicionalno gledano, je bila pripravljenost umreti ali ubijati za svojo domovino najgloblja in najbolj pristna oblika izražanja patriotizma. Za povezanost patriotizma in nasilja glej Nathanson (2009). Z ekonomsko in gospodarsko krizo je dobila razprava o patriotizmu poleg moralne in politične razsežnosti še dodatno razsežnost, in sicer t. i. ekonomski patriotizem. Za predstavitev te problematike glej tematsko številko revije *Journal of European Public Policy*, ki je izšla kasneje kot *Economic Patriotism in Open Economies* (Clift in Woll, ur., 2013).
- 5 Na dvojno naravo oz. Janusov obraz patriotizma je v svojem članku *Teaching Patriotism: Love and Critical Freedom* opozorila tudi Martha C. Nussbaum (2011: 1–3).
- 6 Rawls v svojem članku o državljanski nepokorščini naredi distinkcijo med obveznostjo in dolžnostjo, kjer »obveznost izhaja iz naših prostovoljnih dejanj, medtem ko dolžnost ne« (Rawls, 1999: 177). Za klasični izraz razlikovanja med obveznostjo in dolžnostjo glej članek *Are There Any Natural Rights*, ki ga je napisal H. L. A. Hart (1955).
- 7 Podobno kot Habermas so številni drugi avtorji patriotizem utemeljili na zavezanosti posameznim temeljnim vrednotam, in ne na identiteti, npr. »kozmpolitski patriotizem« (Appiah, 1997; Vidmar-Horvat, 2012), »patriotizem najboljše tradicije« (Blum, 2007), »demokratični patriotizem« (Callan, 2002), »državlanski patriotizem« (Laborde, 2002), »zmerni patriotizem« (Nathanson 2009), Cerar (2010).

središču razprav o vlogi in pomenu javnega šolanja v procesu kultiviranja patriotizma (Hand, 2011; Kodelja, 2009, 2011; Luthar, 2011; Sardoč, 2012) kot tudi omejitvev oz. možnih zlorab patriotizma.⁸ Dolga senca nesoglasij med zagovorniki in kritiki patriotizma kakor tudi »empirična« problematika patriotizma odpira različne probleme, napetosti in izzive na treh temeljnih področjih, ki jih lahko opredelimo v okviru t. i. standardne analize patriotizma, in sicer (i) problematika narave patriotizma, (ii) problematika utemeljitve patriotizma in (iii) problematika moralnega statusa patriotizma.

Poleg uvoda je prispevek razdeljen na pet delov. Drugi del analizira dva ločena vidika utemeljitve patriotizma, s katerimi se tradicionalno srečujemo v okviru razprav o patriotizmu, in sicer (i) t. i. pozitivno in (ii) t. i. negativno opredelitev patriotizma. Tretji del prinaša predstavitev anatomije patriotizma oz. analizo njegovih temeljnih razsežnosti. Četrty del prinaša identifikacijo temeljnih motivacijskih impulzov utemeljitve patriotizma. Peti del prispevka obravnava tri najpomembnejše skupine ugovorov, ki jih na patriotizem naslavljajo kritiki. Sklepni del predstavi nekatere probleme t. i. standardne analize patriotizma, ki se osredinja samo na moralno vrednost in politični status patriotizma, ob strani pa pušča vrsto problemov, napetosti in izzivov. Tudi brez razjasnitve nekaterih izmed pojmov oz. spremenljivk, ki so del t. i. standardne analize patriotizma, kot npr. vrline, ljubezen, lojalnost, enotnost, državljanstvo, ponos, dostojanstvo, solidarnost itn., ostaja patriotizem (vse prepogosto) predmet grobih posploševanj in redukcionističnih poenostavljanj tako med svojimi zagovorniki kakor tudi njegovimi kritiki. Namen tega prispevka torej ni predstaviti zagovora ali kritike patriotizma, temveč ponuditi orodje, kako misliti o posameznih razsežnostih tega družbenega pojava in o njegovih pojmovanjih.

2 Utemeljitev patriotizma

V strokovni literaturi s širšega področja državljske vzgoje in politične teorije ter filozofije vzgoje sta – tako med zagovorniki kot tudi kritiki – dve ločeni različici opredelitve patriotizma, in sicer (i) t. i. pozitivna različica opredelitve patriotizma in (ii) t. i. negativna različica opredelitve patriotizma. Vsaka izmed obeh opredelitev se med seboj razlikuje glede na samo naravo opredelitve in s tem povezano vzpostavitev pojmovanja patriotizma. T. i. pozitivna različica opredelitve patriotizma ga opredeli kot »ljubezen do domovine« (*amor patriae*) oz. kot lojalnost zakonom in institucijam ter pravicam in svoboščinam, ki jih omogoča. Kakor je izpostavil Maurizio Viroli, je bil v republikanski tradiciji patriotizem opredeljen kot »ljubezen do političnih institucij in načina življenja, ki podpira skupno svobodo ljudi« (Viroli, 1995: 1). T. i. pozitivna različica utemeljitve patriotizma kot »aktivna identifikacija s svojim narodom kot medgeneracijsko politično sku-

8 George Kateb je v svoji knjigi *Patriotizem and Other Mistakes* podvrženost zlorabam opredelil kot temeljni ugovor zoper patriotizem (2006 (1. poglavje)). Hkrati se v okviru razprav o potencialnih zlorabah patriotizma pojavljajo tudi zahteve o omejevanju ali celo odpravi nekaterih temeljnih svoboščin, npr. svoboda izražanja, pravica do zasebnosti (npr. *The USA Patriotic Act*, ki ga je sprejel kongres ZDA kot odgovor na dogodke 11. septembra 2001).

pnostjo« (Callan, 2002: 468) je neposredno neodvisna od statusa patriotizma, saj temelji na notranji zadostnosti same vrednosti razmerja med subjektom in objektom patriotizma. Moralna vrednost patriotizma kot »neke vrste čustvena navezanost na določeno vrsto objekta« (Hand in Pearce, 2009: 454) je tako določena oz. odvisna le od vrednosti razmerja (*ljubezen*) med subjektom in objektom patriotizma.⁹

V nasprotju z intrinzično moralno vrednostjo patriotizma pa t. i. negativna različica opredelitve patriotizma tega utemelji skozi vzporednico oz. primerjavo s sebi zunanjim objektom oz. s tistim, kar ni (velikokrat pravzaprav s svojo negacijo). Najpogostejša primerjava, ki se uporablja v okviru te različice opredelitve patriotizma – predvsem pri njegovih zagovornikih – je vzporejanje oz. primerjava patriotizma z nacionalizmom, kjer je patriotizem opredeljen kot nekaj pozitivnega, medtem ko je nacionalizem nekaj negativnega.¹⁰ Kakor je v svoji knjigi *For Love of Country* izpostavil Maurizio Viroli:

»[s]kozi stoletja je bil jezik patriotizma uporabljen za okrepitev ali promocijo ljubezni do političnih institucij in načina življenja, ki vzdržuje skupno svobodo ljudi, torej ljubezen do republike; jezik nacionalizma je bila oblikovan konec 18. stoletja za obrambo in krepitev kulturne, jezikovne, etnične enotnosti in homogenosti naroda.« (Viroli, 1995: 1)

Morda najbolj znano »negativno« različico opredelitve patriotizma oz. primerjavo med nacionalizmom¹¹ in patriotizmom je v svojem eseju *Notes on nationalism* izrazil George Orwell, ki ga je napisal v zadnjih mesecih druge svetovne vojne ter objavil maja leta 1945. Medtem ko je za nacionalizem¹² izpostavil, da je »neločljivo povezan z željo po oblasti«, saj naj bi bil cilj vsakega nacionalista, »da si zagotovi več moči in prestiža ne zase, temveč za svoj narod ali katero drugo enoto, v kateri je izbral, da bo potopil svojo individualnost«, je patriotizem opredelil kot »predanost nekemu kraju in nekemu načinu življenja, za katerega menimo, da je najboljši na svetu, vendar ga ne želimo vsiliti drugim ljudem«, saj naj bi bil patriotizem že »po svoji naravi defenziven, tako vojaško kot kulturno« (Orwell, 1968: 361). V skladu s tem pojmovanjem je temeljna razlika med nacionalizmom in patriotizmom – kakor poudarja Maurizio Viroli – v poudarku: »za patriote sta temeljna vrednota republika in svoboden način življenja, ki ga republika omogo-

9 V okviru te utemeljitve patriotizma sta tako vrednost kot tudi narava objekta patriotizma irelevantna oz. sekundarnega pomena.

10 Na konceptualni ravni je to ločevanje zaradi kompleksnosti obeh pojmov ter ponekod njunega medsebojnega prekrivanja v celoti neustrezna, medtem ko je na čisto empirični ravni na voljo vrsta primerov, ki ponujajo diametralno nasprotno dokaze o izključno »dobrem« patriotizmu in »slabem« nacionalizmu.

11 V zadnjih dveh desetletjih so zagovorniki t. i. liberalnega nacionalizma, npr. David Miller v knjigi *On Nationalism* (1995) in Yael Tamir v knjigi *Liberal Nationalism* (1993), oblikovali zagovor nacionalizma, ki naj bi bil »omejen« s temeljnimi načeli in vrednotami sodobne pluralne družbe, npr. pravičnostjo, enakostjo, svobodo itn.

12 George Orwell je na začetku eseja hkrati izpostavil dve opredelitvi nacionalizma, in sicer (i) klasifikacijsko in (ii) identifikacijsko opredelitev nacionalizma (ibid.).

ča, za nacionaliste pa sta osnovni vrednoti duhovna in kulturna enotnost ljudi« (Viroli, 1995: 2).

Poleg negativne različice je opredelitev patriotizma velikokrat postavljena ob bok idealu, ki je širši oz. manj parcialen, in sicer kozmopolitstvo (Nussbaum, 1996).¹³ V okviru te primerjave je moralna vrednost patriotizma velikokrat interpretirana kot manjša zaradi »ožjega« predmeta obravnave (*patria*), in ne npr. globalne skupnosti kot v primeru kozmopolitstva. Pa vendar v razmerju med nacionalizmom, patriotizmom in kozmopolitstvom ne gre le za razlikovanje med »slabim« nacionalizmom oz. patriotizmom in »dobrim« kozmopolitstvom. Razlika je pravzaprav v objektu posebne obravnave. Pri patriotizmu je objekt posebne obravnave republika oz. politična skupnost, pri nacionalizmu pa je to narod kot »kulturna in duhovna enotnost ljudi« (Viroli, 1995: 2) oz. *patria* v primeru patriotizma ter *natio* v primeru nacionalizma (Primoratz, 2009). Objekt ljubezni tako v primeru patriotizma, nacionalizma in kozmopolitstva ne sovpa, zato je primerjava njihove moralne vrednostni zgrešena. Razlike med patriotizmom, nacionalizmom in kozmopolitstvom tako ni mogoče napeljati na eno samo razlikovanje, temveč gre za kompleksnejše razmerje, ki obsega tako objekt posebne obravnave kot moralni status samega razmerja.

Kakor je razvidno iz zgoraj predstavljenih vidikov anatomije patriotizma, lahko tako zagovornike kot tudi kritike patriotizma razvrstimo v dve ločeni skupini oz. dve pojmovanji patriotizma, in sicer (i) telični in (ii) deontični patriotizem.¹⁴ Telična različica patriotizma oz. telični patriotizem zagovarja, da je patriotizem sam na sebi nekaj dobrega ali slabega. V nasprotju s tem deontična različica patriotizma oz. deontični patriotizem tega ne jemlje kot nekaj pozitivnega ali negativnega, temveč se zagovor ali kritika patriotizma primarno nanaša na njegove pozitivne ali negativne učinke.

3 Anatomija patriotizma

Kljub različnim pojmovanjem patriotizma ter številnim interpretacijam vloge in pomena patriotizma v sodobni pluralni družbi lahko izpostavimo štiri elemente, ki so skupni vsem opredelitvam patriotizma, in sicer (i) subjekt patriotizma (tisti, ki je patriot), (ii) objekt patriotizma (kdo oz. kaj je predmet posebnega razmerja) (npr. domovina), (iii) narava posebnega razmerja med subjektom in objektom patriotizma (npr. ljubezen) ter (iv) utemeljitev patriotizma (zakaj je patriotizem potreben, pomemben ali nujen). Poglejmo torej podrobneje vsakega izmed elementov patriotizma.

13 Za razpravo o razmerju med patriotizmom in kozmopolitstvom glej zbornik *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism* (Cohen in Nussbaum, ur., 1996).

14 Razlikovanje med »teličnim« in »deontičnim« patriotizmom je izraženo na podlagi ločevanja med »telično« in »deontično« različico ugovorov zoper neenakost, ki jo je v svojem predavanju *Equality and Priority* (ta je bil pozneje objavljen kot samostojni članek) izpostavil Derek Parfit (1997).

3.1 Objekt patriotizma

Tako kot pri opredelitvi državljanstva¹⁵ je treba tudi pri opredelitvi patriotizma razlikovati med dvema razsežnostma, in sicer med (i) vertikalno in (ii) horizontalno razsežnostjo patriotizma.¹⁶ Vertikalna razsežnost patriotizma povezuje posameznika oz. subjekt patriotizma z objektom patriotizma oz. domovino (*patria*), določenim geografskim prostorom ali politično skupnostjo. Ta razsežnost patriotizma se nanaša oz. označuje razmerje med posameznikom in objektom patriotizma. Kakor opozarjajo različni avtorji, lahko ločimo dve različici vertikalne razsežnosti patriotizma, in sicer (i) t. i. predpolitično, pri kateri je poudarek primarno namenjen kulturi, jeziku in zgodovini, ter (ii) t. i. politično razsežnost patriotizma, pri kateri je osrednji objekt lojalnosti namenjen skupnim načelom in temeljnim vrednotam (npr. pravičnosti, toleranci itn.). Hkrati se ti dve razsežnosti patriotizma med seboj razlikujeta tudi glede na naravo razmerja med subjektom in objektom patriotizma, in sicer (i) na identiteti in (ii) na vrednotah utemeljeno pojmovanje patriotizma. Predpolitična razsežnost patriotizma je primer na identiteti utemeljenega pojmovanja patriotizma, v katerega spada tudi nacionalizem. Najbolj znan primer na vrednotah utemeljenega pojmovanja patriotizma je Habermasov »ustavni patriotizem«, ki temelji na normah, temeljnih načelih in skupnih vrednotah sodobne pluralne družbe.¹⁷

Horizontalna razsežnost se primarno nanaša na socialno, kulturno in psihološko razmerje med politično skupnostjo in njenimi člani, kjer skupna politična identiteta zagotavlja občutek enotnosti in medsebojne solidarnosti med člani politične skupnosti. Ta razsežnost patriotizma povezuje pripadnike politične skupnosti, ki si na eni strani delijo skupen status in politično identiteto, na drugi strani pa se med seboj razlikujejo glede na vrsto lastnosti, in sicer tako tistih, ki so del njihove izbire (npr. veroizpoved oz. svetovnonazorska prepričanja), kakor tudi drugih elementov njihove identitete (npr. spol, starost, rasa, etnična pripadnost).

15 Vertikalna dimenzija državljanstva se nanaša na državljanstvo kot pravni status, ki določa razmerje med posameznikom in politično skupnostjo. V okviru tega vidika se vloga državljanja, kakor je poudaril Will Kymlicka, »nanaša na članstvo v politični skupnosti ter tako označuje razmerje med posameznikom in državo« (Kymlicka, 2003: 147) oz. je določeno, kakor poudarja John Rawls, »z njihovimi političnimi institucijami« (Rawls, 1999: 460). Horizontalna dimenzija državljanstva se primarno nanaša na socialno, kulturno in psihološko razmerje med politično skupnostjo in njenimi člani, kjer državljanstvo kot skupna politična identiteta zagotavlja občutek enotnosti in medsebojne solidarnosti med člani politične skupnosti. To horizontalno razmerje povezuje pripadnike politične skupnosti, ki si na eni strani delijo skupen status in politično identiteto, na drugi strani pa se med seboj razlikujejo glede na vrsto lastnosti, in sicer tako tistih, ki so del njihove izbire (npr. veroizpoved oz. svetovnonazorska prepričanja) kakor tudi drugih elementov njihove identitete (npr. spol, starost, etnična pripadnost).

16 Z vidika dispozicij, ki naj bi jih razvijali v okviru kultiviranja patriotizma, je prav tako treba ločiti med lojalnostjo kot »vertikalno« vrlino in solidarnostjo kot »horizontalno« vrlino.

17 Na identiteti utemeljeno pojmovanje patriotizma temelji na t. i. fiksnih lastnostih posameznika, npr. etnični pripadnosti (chance), na vrednotah utemeljeno pojmovanje patriotizma pa temelji na vrednotah oz. izbiri (choice). To razlikovanje ima posebno vlogo v liberalni politični teoriji v okviru utemeljevanja neenakosti. Za kritiko Habermasovega pojmovanja »ustavnega patriotizma« glej Laborde (2002) in Müller (2007).

Kljub svoji enoznačni opredelitvi se izraz patriotizem – kakor poudarja Robert Audi – uporablja »za poimenovanje vsaj treh stvari: značajsko lastnost, pri kateri govorimo o človeku, ki je globoko domoljuben; čustvo, kjer so ljudje opisani kot žareči z domoljubjem ali brstijo s ponosom do njihove države, ter (morda kot posledica teh osnovnih primerov) položaj kot pogled, da svoji državi dolgujemo zvestobo« (Audi, 2009: 367).

3.2 Narava patriotizma

Tako na vertikalni kot tudi na horizontalni ravni lahko ločimo dvoje različnih pojmovanj patriotizma, in sicer (i) ekstremno različico pojmovanja patriotizma oz. t. i. ekstremni patriotizem in (ii) zmerno različico pojmovanja patriotizma oz. t. i. zmerni patriotizem. Na vertikalni ravni je ekstremna različica patriotizma povezana z brezpogojnim sprejemanjem oz. lojalnostjo domovini oz. objektu patriotizma,¹⁸ ki ga najbolje ponazarja geslo Moja domovina: prav ali narobe (*My country right or wrong*). V tem primeru je zagovor patriotizma nevprašljiv oz. absoluten, saj je sprejemanje objekta patriotizma brezpogojno. Kot tak ima t. i. ekstremni patriotizem tri temeljne lastnosti, in sicer (i) brezpogojno lojalnost objektu patriotizma, (ii) ekskluzivno navezanost na objekt posebne obravnave (npr. ljubezni) in (iii) distributivni vidik (izključno dajanje prednosti rojakom).

Druga različica patriotizma (*zmerni patriotizem*) je v svojem zagovoru pogojena z dvema vrstama omejitev, ki si jih zastavi, in sicer s (i) procesnimi omejitvami in (ii) ciljnimi omejitvami. Procesne omejitve se osredotočajo na kultiviranje patriotizma, ciljne omejitve pa so usmerjene predvsem v učinke kultiviranja patriotizma. Obe skupini omejitev, ki si jih zastavi t. i. zmerni patriotizem, naj bi dajali tej različici patriotizma dovolj legitimnosti oz. nevtralizirali potencialno negativne učinke patriotizma, saj naj bi bil patriotizem – tako Alasdair MacIntyre – »stalen vir moralne nevarnosti« (MacIntyre, 1984: 15). Katera koli različica »zmernega« patriotizma tako naleti na problematiko, kakor je izpostavil Stephen Macedo, »kako vzpostaviti zaščitne ukrepe, ki imajo spodobno možnost odpora na predvidljive patologije, povezane z njegovo pristranskostjo« (Macedo, 2011: 418).

Horizontalna razsežnost patriotizma primarno označuje razmerje posameznika z drugimi rojaki, v okviru katere je treba ločiti (i) t. i. redistributivni vidik in (ii) substantivni vidik horizontalne razsežnosti patriotizma. Redistributivni vidik označuje prednost, ki naj bi jo imeli rojaki pred vsemi drugimi posamezniki. Richard Dagger (1985: 446, 443) poudarja:

Rojaki imajo prednost, ker jim to dolgujemo kot del vzajemnosti. Vsakdo – rojak ali ne – ima pravico do našega spoštovanja in skrbi /.../, ampak tisti, ki

18 Razlikovanje, ki ponazarja eno izmed temeljnih nesoglasij med zagovorniki in kritiki patriotizma, in sicer vertikalno razmerje med subjektom in objektom patriotizma, in sicer (i) brezpogojni in (ii) pogojni patriotizem. Če se ponekod pojavljajo opredelitve razmerja kot npr. »skrajni«, »robustni«, »zmerni« in »etični« patriotizem (Primoratz, 2009), nobena od teh opredelitev ne ponudi opredelitve, ki bi zajela temeljno oz. osnovno dinamiko razmerja med subjektom in objektom patriotizma.

so skupaj z nami združeni skupnih projektih, so upravičeni do posebnega pripoznanja. Njihovo sodelovanje nam omogoča, da uživamo prednosti projekta, in pravičnost zahteva, da jim vračamo. /.../ Našim sodržavljanom moramo priznati poseben status oz. prednost pred tistimi, ki so zunaj posebnega odnosa, ki ga sestavlja politični projekt. /.../ (Naši sodržavljanji) imajo zahtevke za nas /.../, kar vključuje tudi idejo, da imajo prednost tudi rojaki.

Ločimo lahko dve različici redistributivne razsežnosti patriotizma, in sicer (i) absolutno oz. t. i. absolutno prednost in (ii) relativno različico patriotizma oz. relativno prednost. Po absolutni različici imajo vselej prednosti rojaki pred drugimi posamezniki oz. skupinami posameznikov, ne glede na učinke politik kultiviranja patriotizma.¹⁹ Relativna različica redistributivne razsežnosti patriotizma pa daje prednost rojakom oz. članom iste politične skupnosti samo in zgolj pod določenimi pogoji oz. v zgolj določenih okoliščinah.²⁰ Absolutna različica redistributivne razsežnosti patriotizma daje torej sorojakom *vselej* prednost pred drugimi oz. tistimi, ki niso člani politične skupnosti, medtem ko daje relativna različica prednost rojakom zgolj in samo pod določenimi pogoji.²¹

Substantivni vidik redistributivne razsežnosti patriotizma označuje različne pojavne oblike manifestiranja posebnega obravnavanja (utemeljenega kot dolžnosti ali obveznosti) oz. kakor je izpostavil Andrew Mason, imamo do rojakov posebno obveznost do »polnega sodelovanja v javnem življenju, ki naj bi vključevalo različne posebne obveznosti, kot so obveznost do glasovanja, upoštevanje vrsto pri poroti, biti pozoren do vlade in izraziti svoje mnenje, če je krivična« (Mason, 1997: 428). Temeljno vprašanje substantivnega vidika torej je, kakšno prednost oz. na katerem področju imamo do rojakov posebno obveznost.

4 Motivacijski dejavniki patriotizma

V okviru zahtev po kultiviranju patriotizma kot »neke vrste ozemeljsko zgoščene medgeneracijske skupnosti, ki ji domoljub pripada ter katero preživetje in blaginjo zelo ceni« (Callan, 2006: 533) lahko ločimo dva osnovna tipa motivacijskih dejavnikov, ki se praviloma uporabljajo v okviru zagovarjanja patriotizma, in sicer (i) zunanje (npr. vojna oz. konflikt itn.) in (ii) notranje motivacijske dejavnike. Med notranjimi motivacijskimi dejavniki, ki naj bi utemeljevali potrebo po

19 Na problematičnost »absolutne prednosti« rojakom pred drugimi posamezniki oz. družbenimi skupinami v okviru distributivnega razmerja sta opozorila David Miller (2000, 10. poglavje) in Kok-Chor Tan (2004: 141–142).

20 Ločimo lahko tri relativne različice redistributivne razsežnosti patriotizma, in sicer (a) egalitarno, (b) suficientarno in (c) prioritarno, ki se med seboj razlikujejo primarno glede na pogoje ali prag, kdaj imajo rojaki prednost pred drugimi posamezniki ali družbenimi skupinami (npr. da imajo rojaki prednost pred drugimi, če oz. ko so njihove potrebe zadovoljene nad nekim pragom (npr. nad pragom revščine) ali v primeru t. i. interseksionalnosti neenakosti (sovpadanje ali prekrivanje različnih pojavnih oblik neenakosti)).

21 Za podrobnejšo predstavitev problematike redistributivne razsežnosti patriotizma oz. posebnega obravnavanja in dajanja prednosti rojakom glej Dagger (1985), Goodin (1988) in Mason (1997).

kultiviranju patriotizma, lahko ločimo štiri motivacijske oz. konsekvenencialistične impulze, in sicer (i) integracijski, (ii) redistributivni, (iii) kompenzacijski impulz in (iv) impulz odgovornosti.²²

Integracijski impulz naj bi utemeljeval patriotizem kot enega izmed temeljnih pogojev *stabilnosti* in *enotnosti* sodobne pluralne družbe. Kakor je v svojem članku *Democratic Patriotism and Multicultural Education* poudaril Eamonn Callan, je vprašanje, »[k]ako naj se v okviru nacionalnih držav, kjer so državljani vse bolj kulturno raznoliki ter zadržani do prisilne asimilacije in podrejenosti, ki je nekoč pomagala zagotavljati politično stabilnost, ohranijo stabilne demokratične institucije« (Callan, 2002: 465), eno izmed najbolj problematičnih vprašanj sodobne politične teorije. Primarna vloga patriotizma naj bi bila torej socialnointegracijska (zagotavljanje občutka medsebojne povezanosti), saj naj bi omogočal – kakor izpostavlja Charles Taylor – »močno skupno identifikacijo« (Taylor, 1996: 120). Patriotizem, kakor poudarja Taylor, »temelji na identifikaciji z drugimi v skupnem projektu« in je kot tak »med prijateljstvom ali družinskimi čustvi na eni strani ter nesebičnemu razdajanju na drugi« (Taylor, 1989: 166). Redistributivni impulz patriotizma naj bi zagotavljal redistribucijo dobrin med člani politične skupnosti in hkrati kultiviral medsebojno solidarnost, saj je demokracija državljana, kakor izpostavlja Charles Taylor, »zelo ranljiva za odtujenosti, ki izhaja iz globokih neenakosti ter občutka zapostavljenosti in in brezbriznosti, ki lahko nastane med zapuščenimi člani« (Taylor, 1996: 120). Kompenzacijski impulz naj bi zaradi pravic, ki jih imajo člani politične skupnosti, kompenziral predvsem negativne učinke, ki naj bi jih imele posamezne pravice in svoboščine [tako tradicionalna kritika na pravicah utemeljenega pojmovanja državljanstva].²³ Po tem pojmovanju naj bi bil patriotizem protiutež samim pravicam in vrsti negativnih učinkov, ki naj bi jih imele pravice na posameznike (npr. apatičnost, brezbriznost, vsesplošni karkolizem itn.). T. i. impulz odgovornosti naj bi skozi kultiviranje patriotizma »kot oblike posebne skrbi za politično, ekonomsko in kulturno dobrobit *patrie*« (Primoratz, 2007: 3) spodbujal razvijanje odgovornosti, lojalnosti oz. zvestobe posameznika.

Kakor je razvidno iz predstavljene problematike štirih osnovnih motivacijskih oz. konsekvenencialističnih impulzov naj bi kultiviranje patriotizma zajemalo dva ločena vidika, in sicer (i) družbeni in (ii) individualni vidik. V okviru prvega vidika naj bi kultiviranje patriotizma primarno zagotavljalo večjo družbeno stabilnost in medsebojno povezanost ter večjo socialno integracijo posameznikov in

22 Zgoraj predstavljeno razlikovanje štirih impulzov patriotizma temelji na predstavitvi patriotizma in nacionalizma Rogersa Brubakerja (Brubaker, 2010: 121–123).

23 Glede na različne očitke, ki jih na liberalno različico na pravicah utemeljenega pojmovanja državljanstva naslavljajo republikanska, komunitarna, neoliberalna in konservativna kritika, je treba ločiti različne ugovore zoper posamezne vidike tega pojmovanja državljanstva in njegovega pojmovanja državljanske enakosti, in sicer (i) z identiteto povezan ugovor, (ii) z vrlinami povezan ugovor in (iii) z učinkovitostjo povezan ugovor. Z identiteto povezan ugovor se nanaša na problematizacijo razširitve statusa državljanstva, z vrlinami in z učinkovitostjo povezana ugovora pa se nanašata na razširitev pravic, ki jih imajo člani politične skupnosti. Za podrobnejšo predstavitev tradicionalne kritike na pravicah utemeljenega pojmovanja državljanstva glej Sarđoć (2011).

družbenih skupin. Družbeni vidik kultiviranja patriotizma naj bi torej prispeval k oblikovanju in vzdrževanju stabilnih in trajnostnih medsebojnih razmerij med člani politične skupnosti in tako ustvaril občutek enotnosti in solidarnosti, hkrati pa tudi okreplil zaupanje med družbenimi skupinami in posamezniki. Kot tak naj bi bil patriotizem *učinkovit* mehanizem zagotavljanja družbene enotnosti in socialne povezanosti.²⁴ Na individualni ravni naj bi kultiviranje patriotizma primarno prispevalo k pridobivanju izkušenj o medsebojni povezanosti članov politične skupnosti ter spodbujanju manifestiranja posameznih pojavnih oblik patriotizma, npr. dvig zastave, petje himne, posebna skrb za rojake, lojalnost oz. zvestoba, pogum, ponos, spoštovanje zakonov, kritičnost, saj se v okviru problematizacije njegovega moralnega statusa pojavljajo argumenti za njegovo kultiviranje.

Vsak od zgoraj predstavljenih konsekencialističnih impulzov se v okviru zagovora patriotizma spoprijema z vrsto ugovorov in očitkov, saj nekateri kritiki patriotizma izpostavljajo, da je njegova integracijska narava tako izključevalna kot tudi diskriminirajoča (Gregorčič, 2010). Zagovor patriotizma se tako spopada z raznimi problemi, ki naj bi jih imel proces kultiviranja patriotizma v sodobni pluralni družbi.

5 Kritika patriotizma

Podobno kot zagovor patriotizma je tudi njegova kritika vse prej kot preprosta in enoznačna, saj so kljub soglasju glede opredelitve razprave o moralnem statusu in naravi patriotizma enako problematične (Kateb, 2008; Keller, 2005). Kritika patriotizma je v izhodišču osredotočena na problematiko njegove moralne vrednosti in političnega statusa, kar odpira vrsto vprašanj o neustreznosti patriotizma. Je torej patriotizem napaka (Kateb, 2008), pomanjkljiv oz. nezadosten (Canovan, 2000), zastarel ali nevaren (MacIntyre, 1984) oz. ga je mogoče enačiti celo z rasizmom (Gomberg, 1990)? Vsaka izmed navedenih kritik je raznolika in večplastna, saj vsebuje vrsto ugovorov in očitkov, ki se med seboj razlikujejo predvsem glede na objekt kritike patriotizma. Kljub raznovrstnim ugovorom in očitkom ločimo dve skupini kritik patriotizma, in sicer (i) kontekstualno kritiko oz. ugovore zoper patriotizem in (ii) substantivno kritiko oz. ugovore zoper patriotizem.

5.1 Kontekstualna kritika patriotizma

Kontekstualna kritika patriotizma je osredinjena na ugovore, ki postavljajo pod vprašaj vlogo in pomen patriotizma v sodobni pluralni družbi oz. izpostavljajo

24 V večini sodobnih razprav o patriotizmu se pogosto pojavlja še dodaten motivacijski dejavnik, ki utemeljuje *nujnost* kultiviranja patriotizma. Pri tem zasledimo sklicevanje na probleme, s katerimi se srečujemo v sodobni pluralni družbi, npr. »demokratski deficit«, vsesplošna brezbržnost, apatičnost itn. Osnovni motivacijski dejavnik v okviru tega pojmovanja patriotizma je torej določen družbeni problem, kar naj bi s patriotizmom nevtralizirali, zmanjšali oz. ublažili ali celo odpravili.

neustreznost patriotizma. Kontekstualna kritika razlikuje med dvema ločenima očitkoma o neustreznosti oz. redundantnosti patriotizma, in sicer (*i*) očitek o nepotrebnosti patriotizma in (*ii*) očitek o njegovi odvečnosti.

Očitek o nepotrebnosti patriotizma ne dvomi o moralnem statusu patriotizma, temveč daje v ospredje kontekstualni oz. politični vidik, zaradi katerega je patriotizem nepotreben. Kakor je izpostavil Stephen Macedo, gre v tem primeru za t. i. paradoks demokracije, saj naj bi le-ta potrebovala »depolitizirane institucije, ki se opirajo na strokovne in nepristranske sodbe: sodišča, revizorje, inšpektorje, varuhe človekovih pravic, raziskovalne institucije itn.« (Macedo, 2011: 421). Patriotizem v sodobni pluralni družbi torej ne more biti načelo, »saj se zdi trditev, da lahko državljani ene demokracije vedno želijo, da so državljani drugih demokracij domoljubi, neverodostojna« (Kateb, 2008: 10).

Drugi očitek kontekstualne kritike patriotizma (očitek o odvečnosti patriotizma) ni omejen samo na odvečnost patriotizma, temveč na odvečnost državljskih vrlin nasploh. Prav zaradi narave institucionalnega okvira sodobne pluralne družbe naj bi bile za zagotavljanje njene stabilnosti in enotnosti državljske vrline, npr. toleranca, patriotizem itn., odveč. Pri očitku o nepotrebnosti patriotizma je ta nepotreben zaradi *narave* politične skupnosti (npr. liberalno demokratična politična ureditev, in ne avtokracija), medtem ko je pri očitku o odvečnosti patriotizma ta odvečen (tako kot vse druge državljske vrline) zaradi učinkov delovanja sodobne pluralne družbe in njenega institucionalnega okvira. V prvem primeru so torej državljske vrline potrebne, vendar patriotizem ni ena izmed njih, v drugem primeru pa so odvečne vse državljske vrline, vključno s patriotizmom.

5.2 Substantivna kritika patriotizma

Poleg kontekstualne kritike, ki patriotizmu očita, da nima moralne vrednosti, se zagovorniki patriotizma spoprijemajo tudi z vrsto ugovorov, ki patriotizmu oz. njegovemu kultiviranju očitajo različne negativne učinke. Ločimo tri probleme, ki naj bi bili posledica negativnih učinkov patriotizma, in sicer (*i*) družbeni (t. i. problem skupnosti usode), (*ii*) moralni (problem moralne asimetričnosti) in (*iii*) epistemološki (problem popačenja). Te in druge probleme obravnava naslednji razdelek tega prispevka.

5.2.1 Patriotizem in »problem skupnosti usode«

Eden izmed temeljnih ugovorov zoper patriotizem je usmerjen v njegov nereflektiran odnos do preteklosti. Kultiviranje patriotizma v okviru državljske vzgoje naj bi tako zahtevalo (*i*) selektiven odnos do preteklih dogodkov oz. zgodovinskih osebnosti (Archard, 1999) in (*ii*) idealizirano oz. »moralizirajočo zgodovino: panteon herojev, ki podeljuje legitimnost osrednjim institucijam« (Galston, 1991: 243–244) oz. »uporabno preteklost« (Fullinwider, 1996). V okviru razprav oz. kritik patriotizma se pojavi tudi pojmovanje patriotizma kot skupnosti usode oz. nevoluntaristično pojmovanje državljanstva kot političnega

pojmovanja posameznika. Kakor opozarja Lawrence Blum (2007: 61–62), naj bi to pojmovanje patriotizem utemeljevalo kot »vez, ki nas povezuje z drugimi rojaki, ki je utemeljeno na občutku skupne usode članov politične skupnosti in je posvečeno narodu kot skupnemu projektu«. Najpogostejša kritika zoper patriotizem v okviru tega ugovora je povezana z očitkom, da zahteva patriotizem poenostavljanje ali celo potvarjanje zgodovine. Prav zaradi tega odpira ta problematika tudi več vprašanj o ustreznosti oz. primernosti kultiviranja patriotizma v okviru vzgoje državljanov kot polno sodelujočih članov politične skupnosti. Je patriotizem zaželen, moralno dopusten ali pa bi ga bilo treba zavrniti, glede na to, da je bil pogosto eden najpomembnejših motivacijskih dejavnikov, povezanih s konflikti in nasiljem?²⁵

5.2.2 Patriotizem in »problem moralne asimetričnosti«

Podobno kot nacionalizem²⁶ je patriotizem velikokrat usmerjen ne samo v izključevalnost in diskriminatornost, temveč predvsem tudi v notranjo homogenizacijo. Pojmovanje družbene enotnosti je tako lahko (i) izključevalno (*zunanji negativni učinek*) ter (ii) homogenizirajoče (*notranji negativni učinek*). Kozmopolitska kritika patriotizma zaradi parcialnosti patriotizma postavlja pod vprašaj njegov moralni status, medtem ko zagovorniki multikulturalizma izpostavljajo, da je ena izmed slepih peg patriotizma enačenje interesov vseh članov politične skupnosti (*zmota o enakosti interesov*). Tako je iz perspektive kozmopolitstva patriotizem dojet kot patrikularen oz. omejujoč, medtem ko je iz perspektive multikulturalizma dojet kot asimilativen in uniformirajoč.²⁷

5.2.3 Patriotizem in »problem popačenja«

Eden izmed problemov, ki so jih izpostavili kritiki patriotizma, je tudi »problem popačenja« (Brighouse, 2006; Hand, 2011), ki temelji na hipotezi, da sta za

25 Za podrobnejšo predstavitev problematike kultiviranja patriotizma v okviru državljske vzgoje glej Kodelja (2009, 2011).

26 Za podrobnejšo predstavitev moralne psihologije nacionalizma glej Yack (2012).

27 V pričujočem prispevku ostaja neodgovorjena vrsta vprašanj, ki se odpirajo ob problematizaciji razmerja patriotizma in multikulturalizma. Čeprav so pozicije njunih zagovornikov diametralno nasprotne, sta patriotizem in multikulturalizem – tako teoretično kakor empirično – nerazdružljivo povezana. Npr.: čeprav zagovorniki patriotizma med najpomembnejše državljske vrline umeščajo ponos, zvestobo, solidarnost in pogum, zagovorniki multikulturalizma pa toleranco, medsebojno spoštovanje in pripoznanje, je obema projektoma skupna kritika liberalnega pojmovanja državljske enakosti in s tem povezanega pojmovanja državljskih vrtilin, ob tem tudi uskladitve zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in spoštovanju različnosti. Tudi na empirični ravni je obema projektoma skupen izvor v vzniku ksenofobnega nacionalizma in verske neustrpnosti oz. rešitvi teh problemov. Pogosto oz. pravzaprav praviloma so kritiki multikulturalizma zagovorniki patriotizma in nasprotno. Prav zato ima njuna retorika toliko skupnega: morda najbolj neprotislovna je vloga vednosti oz. znanja tako pri zagovornikih patriotizma kakor tudi multikulturalizma. Na eni strani je vednost osrednja komponenta patriotizma, saj velja poznavanje zgodovine lastne države in njenih simbolov, za nesporno središče kognitivne razsežnosti patriotizma. Na drugi strani pa je spoznavanje kulturne različnosti oz. vednost o drugih kulturah itn. izhodišče spoštovanja kulturnih razlik in sprejemanja različnosti.

učinkovito promocijo patriotizma nujna dva ločena pogoja, in sicer (i) redukcionistična predstavitev zgodovinskih dogodkov in (ii) nekritično sprejemanje objekta patriotizma. Epistemološka kritika neustreznost patriotizma utemeljuje na predpostavki, da problem ni patriotizem sam na sebi, temveč je problematičen proces kultiviranja patriotizma. V okviru te kritike je problematično torej sredstvo, in ne sam cilj. Patriotizem se tako spopriema s problemom epistemološkega redukcionizma, saj naj bi za ceno zagotavljanja enotnosti puščal ob strani vso prednost, ki jo ponuja različnost (npr. klasični Millov argument o pomenu in vlogi različnosti).

Epistemološka kritika patriotizma in z njo povezan »problem popačenja« ima dve časovni razsežnosti, in sicer (i) v preteklost in (ii) v sedanost usmerjeni pogled. V preteklost usmerjeni pogled lahko popači pogled na preteklost, medtem ko se v sedanost usmerjeni pogled spopada z nekritičnim sprejemanjem objekta patriotizma. Pomembno vprašanje, ki se tukaj odpira, je seveda povezano s samo naravo obeh vidikov »problema popačenja«. Sta obe razsežnosti v razmerju z utemeljitvijo patriotizma neodvisni ali v le sekundarnem razmerju? V prvem primeru patriotizma ni mogoče utemeljiti brez redukcionistične predstavitve oz. brez nekritičnega sprejemanja. V drugem primeru pa je patriotizem mogoče utemeljiti neodvisno od njiju, vendar je *učinkovitost* patriotizma manjša, zato oba pogoja t. i. problema popačenja statusa patriotizma ne ogrožata.

Kakor je razvidno iz zgoraj predstavljenih ugovorov in očitkov zoper patriotizem, je kritika patriotizma osredotočena na problematiko njegovega moralnega statusa. Zoper patriotizem tako lahko ločimo tri temeljne očitke, ki jih je treba izpostaviti, in sicer (i) nereflektiran oz. idealiziran odnos do *preteklosti*, (ii) izključevalni odnos v *sedanjosti*, saj naj bi neupravičeno diskriminiral tiste, ki niso člani določene politične skupnosti, in nevoluntaristično pojmovanje državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika (t. i. skupnost usode) in (iii) determiniranost v *prihodnosti*. Kot tak naj bi bil patriotizem nereflektiran (*preteklost*); diskriminatoren, izključevalen ter asimilativen in homogenizirajoč (*sedanjost*), ob tem tudi determinističen (*prihodnost*).

6 Sklep

Predstavljena problematika kaže na to, da ostajajo zagovorniki in tudi kritiki patriotizma na različnih bregovih tako glede njegove moralne vrednosti in političnega statusa ter glede kultiviranja patriotizma v javnem šolanju. Ob številnih nesoglasjih in protislovjih med kritiki in zagovorniki patriotizma se zagovorniki srečujejo še s t. i. problemom ekspresivnosti, ki ga odpira vprašanje Kaj šteje za legitimno obliko izražanja patriotizma?. Je to dvig zastave, petje himne, kritičnost do nosilcev javnih funkcij ali problematiziranje nekega zgodovinskega dogodka oz. osebe? Michael Ignatieff poudarja (2009: 16):

»[m]edtem ko je ljubezen do domovine treba deliti, pa čustva, ki so skupna, niso nujno enaka za vsakega državljana. Patriotizem je sporno čustvo, ker so tudi države sporni prostori. Državljeni se med seboj ne strinjajo o tem, za kaj

bi se morala domovina zavzemati, kaj pomeni njena tradicija in kakšno pot naj bi šla v prihodnosti.«

Hkrati se tudi v okviru razprav o patriotizmu – podobno kot pri problematiki terorizma (Nathanson, 2010) – srečamo s t. i. problemom dvojnih meril. Morda najbolj znan je primer Gavrila Principa, ki je 28. junija 1914 v Sarajevu izvedel atentat na avstrijskega nadvojvodo in prestolonaslednika Franca Ferdinanda; to velja za enega ključnih dogodkov, ki so povezani z začetkom prve svetovne vojne. Medtem ko je bil za eno stran priznan kot borec za svobodo, njegovo dejanje pa označeno kot patriotsko *par excellence*, je bil za drugo stran terorist. Osnovni izziv tega problema je torej nezmožnost artikulirati »objektivne« standarde, na podlagi katerih bi lahko določili vrednost določenega dogodka. Prav zaradi teh in vrste drugih problemov, napetosti in izzivov se je tako pri zagovornikih kot pri kritikih patriotizma težko znebiti občutka, da je na obeh straneh razprave vključen avtopilot, ki sicer vodi smer razprave, a zgreši samo bistvo, saj ga zagovorniki praviloma nekritično zagovarjajo, kritiki pa razvrednotijo z očitkom o njegovi moralni inferiornosti. V času, ko izgovorov za vse manjše zaupanje v institucionalni okvir sodobne pluralne družbe in vse nižjo volilno udeležbo (počasi) zmanjkuje, ksenofobni nacionalizem in verska nestrpnost pa nista več omejena le na lokalno folkloro, osnovni problem patriotizma in njegove teoretizacije torej ni, da ostajajo vprašanja o tej problematiki neodgovorjena, temveč, da nekatera temeljna vprašanja o tem družbenem pojavu in njegovih pojmovanjih sploh še niso bila zastavljena.

Literatura

- Appiah, K. A. (1997): *Cosmopolitan Patriots*, *Critical Inquiry*, 23(3), 617–639.
- Archard, D. (1999): Should we teach patriotism? *Studies in Philosophy and Education* 18, 157–173.
- Audi, R. (2009): Nationalism, Patriotism and Cosmopolitanism in an Age of Globalisation. *Journal of Ethics*, 13, 365–381.
- Beiner, R. (ur.) (1995): *Theorizing Citizenship*. New York: CUNY.
- Ben-Porath, S. (2007): Civic Virtue Out of Necessity: Patriotism and Democratic Education. *Theory and Research in Education*, 5(1), 41–59.
- Blum, L. (2007): Best Traditions Patriotism: A Commentary on Miller, Wingo and Ben-Porath. *Theory and Research in Education*, 5(1), 61–68.
- Brubaker, R. (2010): In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism. *Citizenship Studies*, 8(2), 115–127.
- Callan, E. (2002): Democratic Patriotism and Multicultural Education, *Studies in Philosophy and Education*, 21, 465–477.
- Callan, E. (2006): Love, Idolatry and Patriotism. *Social Theory and Practice*, 32(4), 525–546.
- Callan, E. (2010): The Better Angels of Our Nature: Patriotism and Dirty Hands. *The Journal of Political Philosophy*, 18(3), 249–270.

- Canovan, M. (2000): Patriotism Is Not Enough, *British Journal of Political Science*, 30, 413–32.
- Cerar, M. (2010): Slovenska domovinska identiteta. V: Š. Pavlič in T. Peršak (ur.). *Slovenski kulturni plenum 2010*, 249–252. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Clift, Benn in Woll, Cornelia (ur.) (2013): *Economic Patriotism in Open Economies*. London: Routledge.
- Cohen, J., in Nussbaum, M. C. (ur.) (1996): *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Dagger, R. (1985): Rights, Boundaries, and the Bond of Community: A Qualified Defense of Moral Parochialism, *American Political Science Review*, 79, 436–47.
- Deveaux, M. (2000): *Cultural Pluralism and Dilemmas of Justice*. Ithaca: Cornell University Press.
- Galston, W. A. (1991): *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Diversity in the Liberal State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gomberg, P. (1990): Patriotism is Like Racism, *Ethics*, 101(1), 144–150.
- Goodin, R. E. (1988): What Is So Special about Our Fellow Countrymen?, *Ethics*, 98(4), 663–686.
- Gregorčič, M. (2010): Dodajmo še ščepec domoljubja in pozabimo na ustvarjalno življenje. *IB revija*, 14(1), 27–41.
- Habermas, J. (1990): Citizenship and National Identity. V: J. Habermas (1998), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, 491–516. Cambridge: MIT Press.
- Hand, M. (2011): *Patriotism in Schools* [Impact no. 19]. London: PESGB.
- Hand, M. in Pearce, J. (2009): Patriotism in British Schools: Principles, Practices and Press Hysteria, *Educational Philosophy and Theory*, 41, 4, 453–465.
- Hart, H. L. A. (1955): Are There Any Natura Rights?, *The Philosophical Review*, 64(2), 175–191.
- Ignatieff, Michael (2009): *True Patriot Love*. Toronto: Penguin Books.
- Kateb, G. (2008): *Patriotism and Other Mistakes*. New Haven: Yale University Press.
- Keller, S. (2005): Patriotism as Bad Faith, *Ethics*, 115(3), 563–592.
- Kodelja, Z. (2009). Dopolnitev državljske vzgoje z domovinsko, *Sodobna pedagogika*, 60(1), 70–81.
- Kodelja, Z. (2011): Is Education for Patriotism Morally Required, Permitted or Unacceptable?, *Studies in Philosophy and Education*, 30(2), 127–140.
- Kymlicka, Will (2003): Multicultural States and Intercultural Citizens, *Theory and Research in Education*, 1 (2), 147–169.
- Laborde, C. (2002): From Constitutional to Civic Patriotism, *British Journal of Political Science*, 32, 591–612.
- Luthar, O. (ur.) (2011): *Ugrabljena ljubezen*. Ljubljana: ZRC SAZU.

- Macedo, S. J. (2011): Just Patriotism? *Philosophy and Social Criticism*, 37(4), 413–423.
- MacIntyre, A. (1995): Is Patriotism a Virtue? V: Ronald Beiner (ur.), *Theorizing Citizenship*, 209–228. New York: SUNY.
- Mason, A. (1997): Special Obligations to Compatriots, *Ethics*, 107(3), 427–447.
- Miller, D. (2000): *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Müller, J.-W. (2007): *Constitutional Patriotism*. Princeton: Princeton University Press.
- Nathanson, Stephen (2010): *Terrorism and the Ethics of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nathanson, Stephen (2009): Patriotism, War, and the Limits of Permissible Partiality, *Journal of Ethics*, 13(4), str. 401–422.
- Nussbaum, M. C. (2011): Teaching Patriotism: Love and Critical Freedom. *Public Law and Legal Theory Working Paper No. 357*. Dostopno prek <http://www.law.uchicago.edu/academics/publiclaw/index.html> (30. oktober 2012).
- Orwell, G. (1968): Notes on Nationalism. V: S. Orwell in I. Angus (ur.), *Collected Essays, Journalism and Letters*, 3, 361–80. London: Secker & Warburg.
- Parfit, D. (1997): Equality and Priority. *Ratio (new series)*, 10(3), 202–221.
- Pavlič, Š., in Peršak, T. (ur.) (2010): *Slovenski kulturni plenum 2010*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Primoratz, Igor in Pavković, Aleksandar (2007): Introduction. V: I. Primoratz in A. Pavković (ur.), *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*, str. 1–13. Aldershot: Ashgate.
- Primoratz, Igor in Pavković, Aleksandar (ur.) (2007): *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Aldershot: Ashgate.
- Primoratz, I. (2009): Patriotism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Rawls, J. (1999): *John Rawls: Collected Papers* (ur. Samuel Freeman). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Rosenblum, N. (ur.) (1989): *Liberalism and the Moral Life*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sardoč, M. (2011): Državljanstvo in državljanska enakost v sodobni pluralni družbi, *Časopis za kritiko znanosti*, 39(246), 205–220.
- Sardoč, Mitja (2012): Kako misliti patriotizem, *Šolsko polje*, XXIII(5/6), str. 93–108.
- Tan, K.-C. (2004): *Justice Without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism and Patriotism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1989): Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate. V: N. Rosenblum (ur.), *Liberalism and the Moral Life*, 159–182. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Taylor, Charles (1996): Why Democracy Needs Patriotism. V: J. Cohen, in M.C. Nussbaum, (ur.), *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, 119–121. Boston: Beacon Press.
- Tocqueville, A. de (1996): *Demokracija v Ameriki*. Ljubljana: Krtina.

- 107TH US Congress (2002). Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001 (USA Patriotic Act). Dostopno prek <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/html/PLAW-107publ56.htm> (18. november 2012).
- Vidmar - Horvat, K. (2012): *Kozmopolitski patriotizem: kulturna analiza neke paradigme*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Viroli, M. (1995): *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Yack, Bernard (2012): *Nationalism and the Moral Psychology of Community*. Chicago: University of Chicago Press.

RAZPAD SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE: VLOGA FEDERALIZMA IN VPRAŠANJE SUKCESIJE IN SUVERENOSTI DRŽAV NASLEDNIC

Dr. Marjan Brezovšek

1 Uvod

Med mnogimi spremembami, ki jih je prinesel konec hladne vojne, je bil tudi nenaden pojav več držav, ki so iskale nove mehanizme vladanja. Nedvomno so bila pričakovanja glede teh novonastalih držav povezana z razcvetom demokratičnih sistemov. Intenzivna razprava se je nanašala na predpostavke, strukture, institucije in pravila, ki naj bi olajšali prehod k zrelim demokracijam in tržnemu gospodarstvu.

Pogosto je bilo tovrstno analiziranje (»socialno inženirstvo«) optimistično, pa tudi zavajajoče glede možnosti za vzpostavitev demokratičnih odnosov in odpravo avtoritarnih režimov. Pri tem bi morali biti vsaj previdni glede znanstvenih priporočil, ki se nanašajo na strukture, institucije in postopke, ki pospešujejo ali zavirajo miren razvoj demokratičnih sistemov in tržnega gospodarstva. Problematiko federalizma želimo postaviti prav v ta okvir novega kroga preskriptivne politološke znanosti in socialnega inženirstva.

V tem okviru gre za povezani vprašanji: prvo se nanaša na obseg, koliko je federalizem prispeval k drobljenju socialistične večnacionalne države v Jugoslaviji (tudi v primerjavi z drugima dvema socialističnima državama, ki sta bili federaciji, to je ČSSR in ZSSR) in koliko je povečeval sovražnost in nasilje, ne pa povezanost in miren prehod k demokraciji. Drugo vprašanje se nanaša na logiko za priporočanjem federalizma (kot rešitve problema), to pa je prav tovrstna preskriptivna družbena znanost, s katero se srečujemo tudi pri reševanju bosanske in make-donske krize.

Razpad in obnova držav sta v sodobnem sistemu držav razmeroma redka, predvsem pa sta povezana s propadom imperialnih sistemov.²⁸ Ne glede na to je bil propad komunističnih režimov, točneje socialističnih federacij, ugodna podlaga za dezintegracijo in oblikovanje novih držav. V povezavi s tem propadom in preobrazbo družbenega in političnega sistema v Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi so se razpletli tudi že prej oteženi, vendar ustavno nedotakljivi, mednarodni odnosi, kar je končno povzročilo razpad teh držav – poleg Jugoslavije tudi Sovjetske zveze in Češkoslovaške; vse v 18 mesecih, od junija 1991 do decembra 1992. V retrospektivi nad takšnim razvojem izkustveno nismo presenečeni, če upoštevamo obseg mednarodnih konfliktov, ki so se sprostil s propadom komunizma. Smo pa presenečeni, da je ta pojav ostal pretežno teoretično podcenjen in netematiziran. Z nekaj izjemami niti razpad držav niti širše vprašanje pokomunističnih mednarodnih spopadov nista bila deležna zadostne (primerjalne) preiskave v okviru *teorije demokratizacije*. Najširši problem, s katerim se tu ukvarjamo, je tako problematika odnosa med demokratizacijo in politiko nacionalne identitete.²⁹ Čeprav demokratizacija hipotetično lahko odpre pot za reševanje sporov, je prav v tem okviru odpiranja komunističnega političnega sistema sledila ponovna oživitve mednarodnih nasprotij vsepovsod v tej regiji. Zato bi bilo treba natančneje proučiti logiko demokratizacije v večnarodnih državah, točneje odnos med spremembami sistema in izzivi za mednarodne odnose v okviru teh držav.

V obsegu, kot so sistemske spremembe odprle okno možnosti za obnovo ustavnega okvira mednarodnih odnosov, bi se morala uveljaviti ustrezna teorija demokratičnega prehoda. Linz in Stepan (1996), ki sta namenila še največ ustrezne pozornosti umestitvi mednarodnih sporov v okvir teorije demokratizacije, pojasnjujeta *problem državotvornosti*, in sicer, da »obstaja, ko pomemben delež prebivalstva ne sprejema mej države (ne glede na to, ali so oblikovane demokratično ali ne) kot legitimna politična enota, ki so ji dolžni poslušnost«. Za nekoliko širšo postavitev zasnove državotvornosti je treba reči, da ta lahko obstaja ne samo ob neposlušnosti ljudstva vzpostavljeni teritorialni enoti, ampak vedno tudi takrat, kadar je pomemben delež prebivalstva *agnostičen* do te zvestobe, z nerešenim soglasjem do ustrezne institucionalne ureditve večnarodne države. Izrazite mednarodne razlike pri tem vprašanju so pustile odprto vprašanje državotvornosti, in to celo brez jasne spodbude k neodvisnosti.³⁰ Problem državotvornosti je povezan tudi s teorijo demokracije v nekem širšem smislu.³¹

28 Ne glede na to je propad komunističnih režimov zagotavljal ustrezno podlago za dezintegracijo in oblikovanje novih držav. Razpad Sovjetske zveze kot imperija obravnava knjiga Karen Dawish in Brucea Parrotta (ur.), 1997, *The End of Empire: The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. New York: Armonk.

29 O tem glej več Južnič, S. (1996): *Identiteta*. Ljubljana: Teorija in praksa.

30 Vprašanje identitete v demokratičnem prehodu: glej Linz in Stepan (1996): *Problem of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post Communist Europe*. Baltimore, John Hopkins University Press. Adam Przeworski in drugi (1995): *Sustainable Democracy*. New York: Cambridge University Press.

31 Čeprav niti glavni elitni akterji niti javnost niso favorizirali neodvisnosti, je ČSSR seveda poznala problem državotvornosti zaradi nestrinjanja glede ustrezne oblike države.

Kot trdita Linz in Stepan (1996), ki to ponavljata za zgodnjimi teoretiki demokratizacije, je »strinjanje glede državotvornosti *predhodno* sporazumu o demokraciji«, ker je privolitev vladanih poglavitna sestavina vsakega demokratičnega sporazuma.³²

2 Federalizem: konceptualni problemi

Unitarne države so lahko ustrezna rešitev za nacionalno homogene družbe, ne pa tudi za večnacionalne skupnosti.³³ V teh primerih se lahko mednacionalni problemi rešujejo z oblikovanjem večnacionalnih struktur v obliki konfederacij in federacij.³⁴ Izvor konfederacije in federacije je skupen. Konfederacija je razmeroma ohlapna zveza suverenih in enakopravnih držav trajne narave. Zgodovinske konfederacije so najpogosteje nastale iz obrambnih razlogov. Na zvezo (unijo) so bile prenesene vojaške in zunanjepolitične pristojnosti. Skupni organ so bile skupščine konfederacije, ki so bile pravzaprav oblika diplomatske konference. Njihove odločitve so se nanašale na države članice, niso pa bile neposredno uporabljene za njihove državljane. Konfederacije niso bile države in njihove poglavitne odločitve so bile odvisne od soglasja držav članic. Zgodovinske konfederacije so bile podobne sodobnim mednarodnim organizacijam. Pomanjkanje centralne oblasti, nezmožnost sprejemanja in izvajanja zakonov, odsotnost davčnega sistema, nezmožnost urejanja trga – to so bile temeljne pomanjkljivosti starih konfederacij. Zato ni naključje, da so se konfederacije pretvarjale v federacije ali pa razpadale. Včasih je konfederalna oblika uporabljena tudi kot sredstvo, ki je ublažilo napetosti pri izhodu iz federacij.³⁵ Najbolj znane konfederacije so bile ameriška, švicarska in nemška. V konfederacije kot take pogosto prištevajo tudi mednarodne organizacije, kot so frankofonska skupnost, britanski Commonwealth, Arabska liga, Liga narodov, Združeni narodi, Nato, Evropska unija (v zgodnjem obdobju) in skupnost neodvisnih držav, ki je z nalogami koordinacije nastala iz večine držav nekdanje ZSSR.³⁶

V primerjavi s konfederacijo je federacija država, v kateri je oblast ustavno razdeljena med skupnimi organi in organi na ravni federalnih enot. Riker tako opredeljuje federacijo kot »politično organizacijo, v kateri so funkcije vlade razdeljene

32 Problem državotvornosti je prav tako integralen del demokratične teorije in širšemu smislu, glej Rustov, D. A. (1970): Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3): 337–363.

33 Glej Linz and Stepan (1996: 26). Demokratizacijska literatura v veliki meri ignorira problem državotvornosti vse do propada komunizma.

34 Poleg federalizma poznamo tudi druge oblike reševanja tega problema, kot so na primer decentralizacija in avtonomija, konsociativna demokracija, neteritorialna avtonomija in druge.

35 Obe besedi izhajata z latinske foedus, kar izvorno pomeni pakt, zvezo. Razlika med besedama je v anglosaški literaturi šele po letu 1870 in je stara kot ustava ZDA (1789). V Nemčiji pravniki zvezo držav in državno zvezo razlikujejo od leta 1815.

36 Tudi zgodovinsko so konfederacije blažile notranje spore, ker so se članice konfederacije odrekle uporabi sile v internih sporih. Zato so bile fleksibilnejše in so uspešneje reševale spor kot unitarne države in federacije.

med regionalno in centralno oblastjo, tako da ima vsaka nekaj (ali vsaj eno) funkcij za sprejemanje samostojnih odločitev«. Ta opredelitev (in številne druge)³⁷ poudarja razdelitev oblasti (funkcij) med centralno in regionalno oblastjo in je tradicionalna podlaga za razlikovanje med federalnim in unitarnim sistemom ter med federalnimi in konfederalnimi sistemi. To razlikovanje temelji na dejstvu, da lahko v federaciji centralna oblast sprejema odločitve, ki se neposredno nanašajo na posameznike v federalnih enotah (brez njihove formalne privolitve); državljanji so tako subjekti obeh entitet, ki lahko s predpisi urejajo svoje pristojnosti (pravice in dolžnosti).

Problem pri takšni opredelitvi ni v tem, da bi bila napačna, ampak v tem, da je nepopolna oziroma ji ne uspe natančno opredeliti celote vseh značilnosti federalizma.³⁸ Lijphart (1999) je zato razpravo o značilnostih federalizma razširil z vključitvijo številnih sekundarnih značilnosti, na primer pisano ustavo, bikameralizmom, nadreprezentiranostjo manjših enot, sprejemanjem ustavnih sprememb s pogojevanjem federalnih enot in decentralizacijo. Federacija pomeni institucionalizirano koeksistenco različnosti na podlagi prilagoditve konstitutivnih enot zvezne države v postopku sprejemanja odločitev na ustavno opredeljeni osnovi. Duchacek je razčlenil celo deset meril za presojo federalizma (federacije): (1) ali centralna oblast nadzira diplomacijo in obrambo, (2) ali je federacija odporna proti razpadu ali odcepitvi, (3) ali so odločitve centralne oblasti neposredno obvezne za državljanje, (4) kdo ima pravico sprejemati federalno ustavo, (5) ali so federalne enote zavarovane pred ogrožanjem identitete in pravic, (6) ali so enote (ne glede na velikost) predstavljene v federaciji z enakimi pravicami, (7) ali obstajata dve mreži sodišč, (8) ali obstaja sodišče, ki lahko odloča v sporu o pristojnosti, (9) ali imajo enote rezidualno oblast (po taksativno naštetih pristojnostih skupne države) in ali je ta pomembna ter (10) ali je teritorialna razdelitev pristojnosti jasna. Kljub skrbnim razlagam teh značilnosti še vedno ostaja dejstvo, da je v vseh teh primerih federalizem (federacija) ključno, če ne izključno, stvar *strukture*.

Tovrstne opredelitve vidijo federalizem (federacijo) predvsem *strukturalno*, kar pa zavaja na napačno pot še zlasti preskriptivno družbeno znanost (podobno, kot se je to zgodilo s strukturalnim funkcionalizmom v pokolonialnem obdobju). Nevarnost je dvojna: (1) strukturalne značilnosti se lahko zdijo tako nujne kot zadostne za uspešno demokratično razreševanje sporov v večnacionalnih družbah, pravzaprav pa niso zadostne in morda celo ne nujne, (2) osredotočenje na strukturalne značilnosti nas odvrča od pomembnih *procesnih* razsežnosti federalizma. Da bi federalizem pozitivno prispeval k demokratičnemu reševanju sporov v takšnih družbah, sta potrebni obe njegovi razsežnosti – strukturalna in procesna.³⁹ Obstaja tudi empirična razlika med strukturo in procesom; več

37 Tu ni bilo govora o nekaterih drugih, danes že skoraj pozabljenih zgodovinskih oblikah mednacionalnih državnih struktur, kot sta na primer presonalna in realna unija.

38 O problemih opredelitve pojmov glej Brezovšek (1994: 59–101): Konceptualna razčlenitev federalizma.

39 Več glej v Brezovšek (1994: 167–186): Iskanje temeljnih značilnosti federalizma: oblike in kriteriji.

možnih različic je v procesni razsežnosti, lahko pa so primeri držav, v katerih je federalizem samo strukturalen, in primer, kjer deluje zelo praktično. Elazar (1987) zato trdi, da je samo tam, kjer procesi vladanja odsevajo federalna načela, pomembna tudi struktura federalizma. Duchacek (1987) je zato prav tako spoznal, da federalna struktura države sama po sebi ne zadostuje, da bi razkrila dejanske procese odločanja. Federalizem je torej tako *strukturalen* kot *procesen* in analiza koncepta mora upoštevati obe razsežnosti.

Ker smo že povedali, kaj razumemo s strukturo, povejmo še, kaj razumemo s federalnim procesom. Elazar (1987) ugotavlja, da prvine *federalnega procesa* vključujejo občutek *partnerstva* vseh udeležencev *federalne pogodbe*, kar se izraža v pogajalskem sodelovanju o vprašanih, problemih, programih in je utemeljeno na zavezanosti odprtemu *pogajanju* med vsemi udeleženci s prizadevanjem za soglasje; če to ne uspe, pa vsaj s prilagoditvijo, ki varuje temeljno integriteto vseh partnerjev. Tu seveda puščamo odprta vprašanja, ki se nanašajo na operacionalizacijo pogajanj, prilagoditve, partnerstva in tako dalje. Vendar nam ta pogled pomaga pri osredotočanju na dejstvo, da prisotnost strukturnih prvin federalizma ne zadostuje za ugotovitev, da nekje obstaja dejanski federalizem. Mogoče je ta druga razsežnost celo pomembnejša. Vso zapletenost tega problema je izvrstno razumel in poudaril P. T. King (1982: 153), ko je zapisal: »Federacijo lahko najboljše razumemo v okviru problemov, zaradi katerih je bila ustanovljena in na katere daje zgodovinsko različne odgovore. Če razumemo probleme, je tudi razumevanje strukture bolj jasno.« To nam omogoča videti federalizem kot rešitev in kot problem, kar je za razumevanje (nekdanjih) socialističnih federacij še posebej pomembno.

Ta razprava o konceptu federalizma je torej neposredno povezana z obravnavo federalizma v nekdanjih socialističnih večnacionalnih državah (federacijah). *Prvič*: jasno je, da nobena izmed teh treh federalnih držav v komunistični vzhodni Evropi (SFRJ, ČSSR in ZSSR) ni dejansko ustrezala strukturalnim in procesnim merilom za dejanski federalizem. V vseh treh je bilo politično odločanje močno centralizirano, volja centra pa vsiljena obrobju (strankarska hierarhija oziroma struktura ima ogromno vlogo). Jugoslavija je bila pri tem izjema, še zlasti po letu 1974, ko je napredovala k drugi skrajnosti nefederalnih procesov v soobstoju s federalno strukturo, to je k močno decentralizirani federaciji (z veliko vlogo sestavnih delov). V širšem smislu je tako vprašljivo, ali je federalizem v vzhodni Evropi med hladno vojno sploh kdaj obstajal.⁴⁰

Drugič: treba je opozoriti, da so bile te tri države edine komunistične države, ki so razpadle po zlomu komunizma; mogoče je potrebno pojasnilo iskati tudi v tem, da so imele te države samo delni (nekompletni) federalizem, ne pa tudi procesnega, zato je bil v tem primeru federalizem bolj problem kot rešitev.

Tretjič: težko se je, če ne že nemogoče izogniti ugotovitvi, da če so procesi vsaj tako pomembni kot struktura, potem so stališča, vedenje oziroma ravnanje udeležencev tega procesa poglavitni dejavnik uspeha ali neuspeha federalizma.

40 Socialistični federalizem je pogosto označen kot fasadni oziroma navidezni federalizem.

Če ni pripravljenosti za pogajanja in kompromise ter želje po prilagoditvi, je pravzaprav nemogoče doseči dejanski federalizem ali ga celo samo vzdrževati v neceloviti obliki. To je najbrž pomembno za proučevanje vloge federalizma v pohladnovojni razdrobitvi socialističnih federacij. Paradoksalno je namreč, da je imela v tem povsem formalnem federalizmu institucionalna struktura velik pomen predvsem zaradi načina, kako je bila ta federalna struktura aktivirana v razmerah sistemskih sprememb (prehodu). Komunistične federacije so namreč zagotavljale kulturno, ne pa tudi politične avtonomije, vendar so ohranile živo narodno zavest in v bistvu formalnemu federalizmu vendarle zagotovile (s pravico do samoodločbe) predpostavke poznejše razdružitve. Demokratizacija, ki jo je prinesel konec komunizma, je tako omogočila uresničitev pravice narodov do samoodločbe.

3 Vloga federalizma v drobljenju in razpadu socialističnih federacij (Jugoslavije)

Ker je naš namen samo opozoriti na nekatera vprašanja o vlogi federalizma, ne pa analizirati vzročnih odnosov, ni potreben celovit empirični pregled dogajanj. Osredotočimo se lahko samo na nekatera mnenja o vlogi federalizma v nekdanjih socialističnih federacijah. Začnimo z mnenjem, da je bil federalizem eden glavnih razlogov za relativen upad nacionalizma in etničnih sovražnosti po 2. svetovni vojni v omenjenih državah. To stališče ne upošteva že omenjene razlike med strukturo in procesi ter pripisuje federalizmu zasluge, ki jih v tem primeru ne zasluži. To je razvidno tudi iz pojasnitve pohladnovojnega vzpona nacionalizma v teh istih državah, na primer: arhitekti sovjetskega režima so spoznali, da bi lahko federalne institucije razširile (povečale) njihov nadzor nad politizacijo etničnosti. V vsaki enoti je zato režim izoblikoval partijske in državne uradnike iz endogenih etničnih skupin, toda za svoj položaj so bili odvisni od Moskve. Ker so imeli ti kadri monopol nad mobilizacijo virov v etničnih skupnostih, so odločali, kdaj bo etnična skupnost mobilizirana za akcijo. To je bila strategija, ki je doseгла etnični mir, a ne z odpravo vzrokov (med)etničnega nezadovoljstva, ampak z odpravo mobilizacijskih možnosti za neodvisen etnični protest.

To je bil nadzor nad politizacijo etničnosti s sovjetsko uporabo federalne strukture v odsotnosti federalnih procesov. To je bila *manipulacija s federalno strukturo* (domači kadri) z uporabo nefederalnih procesov (centralni nadzor nad mobilizacijo virov), ki so zadušili izražanje medetničnih sovražnosti. Seveda je zlasti z modernizacijo in industrializacijo ta ista federalna struktura postala sredstvo novega etničnega samozavedanja in pozneje drobitve, ki se je zgodila z razpadom Sovjetske zveze. Pri tem je pomembno dvoje: prvič, federalna struktura brez federalnih procesov je bila mehanizem za depriviranje etničnih skupin glede možnosti mobilizacije, federalna struktura ni bila sredstvo za prilagoditev večetnične različnosti na noben drug kot simboličen način, in, drugič, ti isti mehanizmi se lahko v spremenjenih okoliščinah uporabljajo za povečanje (med) etničnih napetosti in vzbujanja etnične krize (na primer v času Gorbačova); to je

tudi eden izmed razlogov za vzpon nacionalizma in drobljenja. Prenova elit je bila v Jugoslaviji še bolj osredotočena na republike.

3.1 Izguba centralne pobude

Trditev, da federalizem izboljšuje (rešuje) etnične spopade, v tem primeru resno podcenjuje vlogo *centra* in posebnega kontrolnega mehanizma centralizirane, hierarhične komunistične strankarske organizacije. Še več, običajno spregleda argument, da federalna struktura dejansko zaostreje te napetosti z zagotavljanjem odločne organizacijske podlage za politične voditelje, da izkoristijo nacionalizem, ko začne center slabeti. Vsekakor ne gre za politiko prilagoditve. Federalna struktura brez federalnih procesov je bila uporabljena za potlačitev, ne za prilagoditev etničnih razlik in je prispevala k razpadu socialističnih federacij z etnično mobilizacijo, ko se je decentralizacija začela širiti. Burg za Jugoslavijo posebej poudarja, da so regionalni voditelji skrbno ščitili interese teritorialnih enot na račun drugih regij in federacije. Strukture federalizma niso spremljali procesi federalizma. Decentralizacija strukture ni vodila k politiki prilagajanja, ampak k politiki brezobzirnega tekmovanja med centrom in obrobjem in med enotami obrobja.

Alternativa federalnim procesom je bil Tito s kombinacijo osebnosti (karizme) in politične moči. S Titovo smrtjo je tudi ta alternativa izginila in menjavajoče se predsedstvo je bilo strukturalna zamenjava za pomembno prvino federalnih procesov. Brez federalnih procesov ali zamenjav (Tito) je federalna struktura postala uporaben mehanizem in podlaga za regionalni spopad z dodatnim problemom etničnih manjšin v posameznih regijah, razen Slovenije. Ker je bila Slovenija razmeroma homogena, Srbija pa ne, je bila Slovenija veliko manjša grožnja za preživetje Jugoslavije kot srbsko gibanje. Slovenske zahteve so imele zelo malo prelivajočih se učinkov v drugih regijah, srbske zahteve pa so imele pomembno prelivajoče se učinke (kontramobilizacija). Mobilizacija srbskega nacionalizma je zrušila vsako upanje po vzpostavitvi federalnega procesa; proces razpadanja je bil zato težak in krvav, ne miroljuben in pogajalski. V obeh drugih federacijah je bil razpad lažji, zlasti v ČSSR, kjer ni bilo toliko sovražnosti kot v Jugoslaviji.

Ker federalizem v Jugoslaviji v nobenem trenutku ni bil pojmovan kot samo ena izmed prvin v sklopu racionalnega nadzora moči, ampak je bil zreduciran na zbirko navodil za njeno kvantitativno uporabo, je seveda povzročal več problemov, kot jih je reševal. Povečal je število njenih uporabnikov, s tem pa razvil lastno dinamiko. Ker zaradi narave političnega sistema v Jugoslaviji ni bila mogoča horizontalna delitev moči, je sledil njen vertikalni razpad. Sistem je zato zapadel v tako imenovano progresivno mehanizacijo in se spreminjal v vsoto neodvisnih delov, ki so samostojnost pripisovali celoti (integraciji) in zmanjševali povezanost z okoljem v okviru te celote. Ob upoštevanju te decentralizacije in poslabšanih odnosov med enotami jugoslovanske federacije je bil vzpon nacionalizma nujni katalizator za končni razpad jugoslovanske države. Takšna zahrbtna vloga federalne strukture je tako odigrala svojo vlogo pri razpadu države. Disproporcionalni srbski vpliv pri odpravi obeh avtonomij je samo še prispeval k delegitimaciji cen-

tralne oblasti in pospešil politični razpad države. Recentralizacija, neprilagajanje, ogrožanje nesrbskih etničnih skupin in tako dalje ter krvavi konec spopada so samo dokazi, da je v politiki uporaba sile vedno končni arbiter, čeprav najmanj zaželen pri sporu o porazdelitvi vrednosti v družbi.

Razpad socialističnih federacij z Jugoslavijo vred je bil funkcija *erozije vloge in pomena centra* kot temeljne arene odločanja in njene nadomestitve z nižjestopenjskimi političnimi arenami (republikami). V končnici so bile te arene dobro pripravljene za dokončni beg iz države. Veljavne republiške zakonodaje so delovale kot ustavodajne skupščine pri ratificiranju novih ustavnih dokumentov in republiške oblasti so se preoblikovale v vlade suverenih držav, ki so olajšale prehod k neodvisnosti.

3.2 Asimetrična demokratizacija

Federalizem je bil neproblematičen, dokler se ni od njega pričakovalo, da bo pravno uredil državnopolitične odnose oziroma ko kot emocionalni simbol ni bil več sprejemljiv za vse. Ker je trajnost politične skupnosti, ki združuje več nacionalnih ali etničnih skupnosti, odvisna od politične podpore in globokega občutka pripadnosti skupnosti kot izvora podpore, je sistem postal skrajno občutljiv za strese. Represivno ohranjanje nespremenjenega stanja seveda ni moglo dolgoročno zamenjati legitimacijskih mehanizmov, ker je pravzaprav z zavlačevanjem rešitev poglabljalo legitimacijsko krizo. Zaradi svoje atipične heterogenosti (verske, kulturno-civilizacijske) se tudi ne more razvijati po obrazcu enotne ideološke ali politične sile oziroma po neohegemonističnem projektu. V njem namreč prevladujoči narod ponuja svojo nacionalno skupnost in nacionalno komplementarnost kot podlago za societalno skupnost globalne politične skupnosti. Neohegemonistični projekti preureditve Jugoslavije, tudi tisti, ki so se skrivali za nekakšno federalistično fasado, so temeljili na zgodovinsko preseženem vzorcu, ki si je prizadeval za ustavno, administrativno, represivno in fiskalno centralizacijo Jugoslavije ter dokončno odpravo dejanske subjektivnosti republik oziroma zmanjšanja samoodločbe narodov na avtarkizem in separatizem.

Sočasno z ostrimi kritikami ustavne ureditve iz leta 1974, ki je vnesla v jugoslovanski federalizem dogovorno prvino, saj konstruira federacijo in njene pristojnosti na temelju samoodločbe narodov in izvirne državne oblasti in pristojnosti republik kot primarnih nosilcev državne oblasti ter s predlogi za ponovno centralizacijo, so se v nekaterih republikah, zlasti v Sloveniji (in na Hrvaškem) zelo okrepile nasprotne težnje in predlogi, ki so perspektivo videli v širjenju in krepitvi samostojnosti republik. Slovenija, ki se je že pri sprejemanju ustavnih dopolnil o kolektivnem delu leta 1981 uspešno uprla vsiljevanju enotnih rešitev za celotno federacijo, se je v sredini 80. let 20. stoletja na različne načine uprla poskusom recentralizacije; na primer utemeljevanje primarnosti veljavne ustavne ureditve (ustavobraniteljstvo), pojavljanje najrazličnejših predlogov za decentralizacijo, nasprotovanje nadvladi razrednega nad nacionalnim in federalnim, ponujanje zamisli o asimetrični ureditvi in konfederaciji, tudi radikalne zahteve po odcepitvi in drugo.

Iz Slovenije so prihajala zlasti opozorila, da bi recentralizacija jugoslovanske ureditve nujno vodila k poglobljanju medrepubliških nasprotij in končno k razpadu Jugoslavije. V takšnih razmerah je demokratizacija v 90. letih 20. stoletja lahko spodbudila samo nadaljnjo nacionalistično mobilizacijo do propada Jugoslavije. Neverjetna stopnja etnične mobilizacije je bila tudi rezultat pomanjkanja alternativnih načinov kolektivne akcije. Zgodovina dezintegracije jugoslovanske federacije kaže, da decentralizacija politične oblasti ne rešuje etnične krize. Nasprotno, decentralizacija oblasti je pospeševala centrifugalne težnje, tako da sta na koncu ostala samo še armada in srbski imperializem. *Tekmovalne volitve* so legitimirale republiško oblast, hkrati je sledilo razlikovanje glede vrste sistemskih sprememb v okviru iste države: te volitve so vzpostavile *asimetrične demokratične rezultate*; slovenske in hrvaške volitve so bile daleč bolj demokratične (tekmovalne) kot srbske. Jugoslavija je bila po teh volitvah (1990) poseben hibrid režimov, nekatere republike so bile precej bolj politično odprte od drugih, medtem ko je center ostal volilno (demokratično) neobnovljen in brez neodvisne baze moči.

3.3 Strateška izbira demokratičnega (tranzicijskega) odpiranja

Dezintegracija socialističnih federacij, zlasti ZSSR in SFRJ, je pokazala tudi, da so bile zmerne stranke v centru in na obrobju lahek plen ekstremističnih sil v razmerah medetničnih sporov. Etnična polarizacija, secesionistične in unitaristične težnje so razvile politično dinamiko, ki je otežila demokratično preobrazbo centra in demokratično konsolidacijo v semiperiferiji. Ob razpadu Jugoslavije je center zlorabil načelo teritorialne celovitosti, da je legitimiral vojaški poseg v »secesionističnih« republikah: neizvoljeni federalni organi s srbsko prevlado in srbsko usmerjeno zvezno vojsko so začeli vojno proti demokratično izvoljeni oblasti v Sloveniji in na Hrvaškem. Centralno mesto volilne legitimnosti za republiške institucije v tem procesu in marginalizacija federalnega centra kot arene za izbiro alternativ sta bila poglobitna za postavitve strateških akterjev, ki so oblikovali izbiro poti demokratizacije v teh federacijah.

Temeljna spodbuda za odpiranje političnega procesa (v Jugoslaviji) je prišla z republiške ravni, seveda z zahtevo po oblikovanju bolj samostojne in legitimne republiške politike. Volitve na tej ravni so bile tako del predhodnega vzpostavljanja razmer v širšem okviru odpiranja problema državotvornosti. Demokratizacija je odprla prostor za nacionalno segmentacijo strankarske politike, zato najbrž tudi (predhodne) federalne volitve ne bi spremenile demokratizacijske dinamike, zlasti če upoštevamo realnost politične moči; usmeritev prehoda je bila odvisna od obstoja alternativnih političnih aren in nesposobnosti centra, da bi prevzel pobudo. Dinamika demokratizacijskega procesa je v teh federacijah omejila strateško izbiro, ki je bila dostopna politikom v centru. Kako so se večnacionalne (socialistične) države odprle volilnemu tekmovanju, je bilo odvisno od etnofederalizma in njegove dediščine iz komunističnega obdobja. Mnogovrstne politične arene, podvojene s segmentacijo elit in mnenj, ki so napovedovala ali spremljala demokratično odpiranje, so kritično oblikovale nadaljnji proces demokratizacije. Logika volilnega zaporedja in druge hipotetične možnosti za elite v federalnem centru ne bi smele biti ločene od načina tranzicije, torej dinamike, ki so jo začele

republiške elite. Skratka, analiza strateške izbire v večnacionalnih državah ne more biti omejena na izbire centra. Celovita konceptualizacija procesa demokratičnih (tranzicijskih) sprememb mora vključevati razumevanje dvostopenjske igre, v kateri je republiška raven stalno upoštevana in v okviru katere center ni zmožen obdržati odločilnega nadzora nad strategijami in odzivi ključnih akterjev. Ena izmed posledic takšne dinamike procesa demokratizacije je bilo tudi stališče Badinterjeve komisije, da Jugoslavija razpada, saj sestava in delovanje za federacijo bistvenih skupnih teles ne zadovoljujeta več zahtev po sodelovanju in reprezentativnosti federalnih enot v skupnih organih. Pri razdruževanju namreč ne gre za njihovo odcepitev, ampak osamosvajanje.

4 Demokratizacija v federalnih sistemih: integracija ali dezintegracija

Federalizem in demokracija imata nekatere skupne prvine. Strukturalno oba predvidevata delitev oblasti (vertikalno in horizontalno). Ideološko oba uspevata z interakcijo skupnosti (federalne enote tekmujejo za vpliv, politične stranke in interesne skupine tekmujejo za volilno podporo). Procesno lahko federalizem in demokracija preživita le ob vzdrževanju rasti. Federalizem zahteva dinamične odnose med enotami, medtem ko se demokracija hrani s kontinuiranimi cikli vložkov in dogovora med državljanji in vlado. Kljub tem skupnim značilnostim federalizem in demokracija ne obstajata nujno vzporedno. Veliko demokracij je, ki niso federacije (Japonska, Švedska). Nekatere federacije niso bile demokracije ob nastanku (Jugoslavija, Sovjetska zveza). V praksi torej federalizem in demokracija nista simbiotična koncepta, vsak lahko obstaja drug brez drugega.

Obstoj federacije vsebuje koncept, ki izhaja iz demokracije, namreč samoupravo in samoodločbo. Dejstvo, da federalne enote delijo oblast, vzajemno delujejo in se razvijajo, lahko spodbudi precenjevanje samega sebe v teh enotah in se izrazi kot nacionalizem, separatizem. Večina nacionalnih držav se zato upira federalizaciji zaradi možnosti odcepitve v primeru etničnih in lingvističnih skupin (prav zdaj primer Makedonije, ko albanska manjšina zahteva spremembo ustave in federalizacijo države). Secesija seveda ni edina možnost, možna je tudi večja avtonomija v obstoječi državi. S temi definicijskimi vsebinami v mislih so možne različne vrste rešitev za inherentne probleme v multikulturnih skupnostih – to je lahko samoodločba, kot je bila izvedena v Jugoslaviji ali Sovjetski zvezi ali ČSSR, to je lahko federacija, kot se dogaja v Evropski uniji, združeni Nemčiji in drugeje, ali pa etnonacionalizacija v primeru Kanade, Indije ali Južnoafriške republike.

Federalizacija je umestna zaradi dopuščanja različnosti, vključno z lingvističnimi in etničnimi skupinami, spodbujanja eksperimentiranja na nižjih ravneh in zagotavljanja širšega trga. Morebitne pomanjkljivosti so povezane s subnacionalnim tekmovanjem, secesijo, državljansko vojno, vendar niso pogosto omenjene oziroma so spregledane. Socialistična Jugoslavija je bila zasnovana na dveh protislovnih načelih: socializmu in federalizmu. Socializem je zahteval centralno planiranje ali politično razpolaganje s kapitalom ter poenoteno gospodarsko organizacijo, federalizem pa je zahteval gospodarske svoboščine (trg) in pravno

avtonomijo. Poleg tega je bil socialistični federalizem utemeljen na komunistični paroli o bratstvu in enotnosti in na ideji, da so interesi delavskega razreda homogeni ob načelu o enakopravnosti narodov in narodnosti. (Liberalna) federacija ima, nasprotno, svojo upravičenost v političnih interesnih federalnih enot, v pluralizmu (državnem, nacionalnem, regionalnem, zgodovinsko tradicionalnem) in v samostojnosti federalnih enot. To neskladje naj bi rešil koncept samoupravnega federalizma, ki je izrazil dvojnega nosilca suverenosti v jugoslovanski državi. To je bil delavski razred kot ekskluzivni družbeni razred in narodi na drugi strani. Federalna ureditev te večnarodne in večetnične države je bila tako izraz njene družbene ureditve samoupravljanja kot neprisilne integracije s sporazumevanjem in dogovarjanjem.

Temeljna predpostavka konstitucije socialistične družbe ni bil zgodovinsko empiričen razvoj družbenih sprememb in demokratične volje državljanov, ampak revolucionarna sprememba nerazvite kapitalistične ureditve, ki je bila legitimirana z marksistično teorijo družbe. Tu je bilo vprašanje institucij meščanske družbe, kot so na primer avtonomna javnost, pravna država in večstrankarsko organiziranje, odveč in zunaj polja tematizacije. Logična in teoretična posledica nedržavnega projekta družbe je bila odprava politike ter s tem problema demokratizacije države in družbe. Socializem je bil stalno na preizkusu legitimnosti zaradi te radikalne odprave tradicionalnih (demokratičnih) institucij. Ta problem so jugoslovanski komunisti reševali na narodnem terenu. Primanjkljaj ideološke legitimnosti so nadomestili z narodnostno. Močan proces ustvarjanja in krepitev federalnih, avtonomnih političnih enot (republik in narodov) je porabil veliko nacionalne politične energije. S to rezervno legitimnostjo so bile zadovoljene nacionalne potrebe jugoslovanskih narodov, s tem pa je otopela avtonomna želja po opozicijskem delovanju. Ideološka opozicija komunizmu je bila socialno-psihološko in kulturološko šibkejša od te, ki so jo spodbudili nacionalni interesi. Liberalizacija in demokratizacija sta v takšnih razmerah bolj segmentirali politični proces (z etnonacionalnimi skupinami), kot pa ga pluralizirali. Reševanje mednacionalnih napetosti je bilo tako bolj posledica političnega odpiranja kot pa glavni katalizator.

Zaton druge Jugoslavije (SFRJ) se je zgodil skoraj hkrati in je tekel podobno kot nemiri in liberalnodemokratične revolucije v drugih, narodno bolj homogenih državah vzhodne in južne Evrope (nekdanjega komunističnega bloka). Velika podobnost znakov in drugih značilnosti krize v celotni regiji nam dopušča, da izključimo etnične, narodnostne in religiozne cepitve kot osnovni vzrok razpada Jugoslavije. Etnična in narodnostna heterogenost je vplivala samo na eno, čeprav pomembno razliko v rezultatih, ne pa v izhodišču sprememb. Zelo različen obseg vojaškega nasilja to ugotovitev tudi potrjuje. Še vedno pa je treba kot popularno ožigosati sedanjo balkansko vojno kot etnični ali celo plemenski konflikt (zlasti na Zahodu). Večini zagovornikov takšnega mnenja seveda ne uspe pojasniti, kaj pravzaprav misli z etničnostjo. Tudi če povzamemo vse razločevalne značilnosti, povezane s tem pojmom (rasa, jezik, religija, kultura in drugo), to ne bi dopuščalo razumevanja spora, kaj šele njegovo ustrezno reševanje. Pa tudi, če ga opredelimo v ožjem smislu (kot skupen izvor), še vedno ne pojasnjuje

nekaterih zadev, kot so desetletja razmeroma mirnega sožitja med etničnimi skupinami, velik odstotni delež porok med pripadniki različnih etničnih skupin, velik odstotni delež Jugoslovanov, pa tudi »nenadne« poplave preprirov, nesoglasij in celo vojn v nekdanji Jugoslaviji. Politična polarizacija v federalni državi je tekla izvirno predvsem vzdolž ideoloških, gospodarskih in regionalnih linij, ne pa vzdolž narodnostnih oziroma etničnih. Razvitejša, jasnejša narodnostna polarizacija (segmentacija) je bila prej rezultat kot vzrok čedalje ostrejših političnih bojev in vojaških nesoglasij.

Epicenter jugoslovanske krize je bil v nasprotju z etnično hipotezo v centralnem političnem podsistemu (podobno kot v drugih nekdanjih komunističnih državah). Prvi znaki večjih težav so bili povezani z gospodarskim pomanjkanjem. Postopoma se je kriza širila, pa tudi dezintegracija (z nekim odlogom) na vse druge podsisteme (kulturo, komunikacijo, medskupinske in medosebne odnose, šole, medije in tako dalje). Šele pozneje je tako politična polarizacija sovpadala z etničnimi, narodnostnimi, verskimi, kulturnimi in civilizacijskimi razcepi v večnacionalnem konglomeratu. Toda v temelju je balkanska vojna ostala nadaljevanje politike z drugimi sredstvi.

Oboroženi (in neoboroženi) boji na Balkanu so (bili) v bistvu spopadi zaradi politične moči, nadzora ozemlja, redkih virov, ideoloških prednosti, vloge države v gospodarstvu in vojske v državi, strategij gospodarskega in družbenega napredka, političnega pluralizma in konsociativne demokracije, pravic manjšin in tako dalje. Nasprotja v Bosni so seveda tudi posledica lege te države na Balkanu, med Zahodom in Vzhodom ter islamskim svetom. Politična perspektiva ponuja vsaj nekaj upanja za reševanje sporov, medtem ko ga etnični pogled ne daje. Glavni protagonisti nasilja v nekdanji Jugoslaviji so imeli različno motivacijo; to je mešanica, ki vključuje zgodovinsko pogojen kolektivni spomin na preteklost in nasilje, stare medetnične in religiozne cepitve, spore med ideologijami, spore gospodarskih interesov, nezdržljive ozemeljske zahteve, dostop do morja in naravnih virov, različne geostrateške in vojaške zamisli, boj za oblast in tako dalje. Predvsem pa je pomembno, da je bila federacija spoznana kot protinacionalna, protireformatorska in protidemokratska ter kot ovira za vključitev v gospodarske in vojaške povezave na Zahodu. Bila je spoznana kot del zastarele komunistične infrastrukture, ki je zavirala preobrazbo.

5 Vprašanja sukcesije in suverenosti držav naslednic

Nedvomno so imele vse postkomunistične večnacionalne države skupen vzorec prehoda, ne glede na institucionalno obliko, ožvitev problema državatvornosti v povezavi s političnim odpiranjem (liberalizacijo in demokratizacijo), kar je pripeljalo do etnično oziroma nacionalno segmentiranega političnega prostora. Kljub tej splošnosti so bile različne ustavne oblike (unitarne v primerjavi s federalnimi) odločilne pri oblikovanju raznih strateških okvirov za identitetno politiko v času tranzicijskega odpiranja, predvsem v obliki prisotnosti ali odsotnosti mnogovrstnosti institucionalnih temeljev (razen etnično utemeljenih političnih

strank), ki so bili dostopni elitnim akterjem. Če upoštevamo obstoj množenja točk moči v etnofederalni državi, potem bi lahko bila demokratizacija (zlasti asimetrična demokratizacija) podprta z začetnimi atributi državotvornosti republik v federalnih sistemih kot instrumentalna strategija za uveljavitev nacionalne obrambe in potrditve, kar nekateri avtorji vidijo, zlasti v primeru Jugoslavije, kot »nadomestek demokratične politike«.

Ključna prvina, ki je pogojevala razvoj demokratizacije v takšnih primerih, je bila erozija centralne oblasti, kar je dopuščalo asimetrično, nesinhronizirano politično odpiranje in končno marginalizacijo federalne oblasti kot središča pobude sistemskih sprememb. Za nekatere politične dejavnike je bila demokratizacija instrumentalna strategija, sredstvo pritiska za večjo republiško avtonomijo oziroma njihovo osamosvajanje. To je bilo mogoče, kolikor je demokratizacija širila obseg političnega diskurza in zagotavljala podlago za legitimiziranje zahtev republiških elit. In končno, začetni atributi suverenosti, ki so jih dobivali sestavni deli federacije, niso dopuščali samo spodjedanja centralne oblasti v službi nacionalnih ciljev, ampak so bili pomembni tudi za realistično možnost osamosvojitve. Posest ozemlja, oblastna struktura, ustava in volilno vzpostavljeno vodstvo, kar je bilo primerljivo z organizacijo suverenih držav, vse to je pripomoglo k dejanju osamosvojitve in vzpostavilo pomembno kontinuiteto (osebno in strukturno) pred neodvisnostjo in po njej ter tako usmerjalo oblikovanje novih držav. Preveč preprosto bi bilo videti oblikovanje novih držav vzdolž republiških meja, vendar je institucionalna logika razpada nekdanje federalne države nepopolna, če ne omenimo te strateške prednosti, ki ni bila dostopna manjšinskim skupinam v unitarnih večnacionalnih državah.

Izhodišče za pojasnjevanje je bila ključna, čeprav po navadi neizražena premisa teorije demokratizacije: da morajo biti odločitve, ki odločilno oblikujejo prehod, analizirane v okviru enotne, centralnega političnega prostora, ki je skupen vsem političnim akterjem. Ključne odločitve, ki so vplivale na potek prehoda, so bile sprejete v tem prostoru in to osrednjo institucionalno strukturo poskušajo tekmujoče elite nadzorovati in preoblikovati. Takšen način študija prehoda oziroma sistemskih sprememb se je obnesel tudi v večnacionalnih državah, ob čemer je sposobnost centra za oblikovanje smeri prehoda odvisna med drugim tudi od institucionalne strukture države v času prehoda, zlasti glede na to, ali je (bila) federalna ali unitarna. V federalni strukturi je demokratično odpiranje izoblikovalo mnogovrstne tekmujoče politične arene, in ne skupnega političnega prostora; soodvisnost med temi arenami je preoblikovala dinamiko sistemskih sprememb oziroma prehoda. Federalizem je torej vsilil posebno strukturo delovanja elit in strateških možnosti. V tem prispevku smo poskušali prikazati prav pomen te strukturne spremenljivke (federalizma) v procesu prehoda v primeru pokomunističnega razpada Jugoslavije. Razpad države je opisan kot erozija centralnega nadzora nad procesom prehoda in tako nad upravljanjem problema državotvornosti ter njegovega nadomeščanja z republiškimi arenami kot središči dokončnega strateškega delovanja. Dinamika razpadanja države pa je bila odvisna od stopnje republiške avtonomije od centra, sprememb v središčih pobud za spremembe in posledično s tem strategij akterjev, tako da je bil ta proces v

Jugoslaviji asimetrična demokratizacija med posameznimi republikami, kar se pozna še danes.

Analiza ugotavlja tudi vso zapletenost načina prehoda v večnacionalnih državah, kar bi zahtevalo nadaljnje proučevanje, da bi razkrili vse možnosti, v katerih vprašanje državitvornosti zaplete proces demokratizacije. V primerih, ko je literatura o demokratizaciji poudarjala strateško izbiro, pogojeno z ravnotežjem moči med režimskimi in opozicijskimiakterji, bi morali upoštevati hkratne učinke sprememb režima in države na naravo prehoda. Pri opredeljevanju narave prehoda v večnacionalnih državah bi torej morala biti poudarjena strateška izbira dejavnikov v mnogovrstnih političnih arenah ter ravnotežje moči med centrom in republikami (federalnimi enotami). To premeščanje središča postavlja nova vprašanja za tranzicijsko literaturo in postavlja v ospredje pomen institucionalne strukture za pojasnjevanje prehoda. Posebna težava je pri tem problem uspešnosti federalizma kot sredstva za uveljavitev federalizma. Bistvo federalizma ni v posebni vrsti institucij, ampak v institucionalizaciji posebnih odnosov med udeleženci v političnem življenju.

Poudariti je treba, da so vse tri komunistične federacije nastale kot poskus trajne rešitve nacionalnega vprašanja v teh večnacionalnih državah. V primerjavi z nekaterimi stabilnimi in dolgotrajnejšimi federacijami, kot so ZDA, Švica po letu 1848 in povojna Nemčija, so te komunistične federacije trpele zaradi neravnotežja v velikosti moči in vplivu njihovih držav članic. Ruska federacija, Srbija in Češka so bile močnejše od drugih članic. Glavna mesta vseh teh treh federacij so bila v prestolnicah najmočnejše članice. Zaradi tega ni bilo večjih razlik med zvezno administracijo in administracijo vodilne države. Tudi vojska je bila pretežno pod vplivom najmočnejše države. Jugoslovanska zvezna ustava iz leta 1974 je bila poskus naknadnega oblikovanja takšnega ravnotežja in nadaljevanja Jugoslavije kot države. Toda z rušenjem avtonomije v obeh pokrajinah je prav Srbija uničila vse nujne pogoje, da bi se federacija obdržala in ne bi ostala s silo vsiljena drugim državam članicam.

Prav tako je pomembno, da vse te tri federacije niso bile utemeljene na dolgoročnih interesih vseh držav članic. Njihova kohezivna moč je bila v vladajoči komunistični partiji, ki je imela monopol v političnem in vseh drugih oblikah odločanja. Dolgotrajnejše federacije imajo tudi močno in neodvisno ustavnosodno oblast, ki odloča o vseh sporih med državami članicami in o sporih držav članic z zvezno oblastjo. V komunističnih federacijah so se vsi ti spori, vključno z mednacionalnimi, reševali v najvišjem partijskem organu na njegov posebni način. Neizogibna demokratizacija v teh državah je privedla do razpada kohezije, potem pa tudi do odprave političnega monopola enotnih komunističnih partij z njihovimi vrhovnimi političnimi organi. Mednacionalni in medrepubliški spori se niso reševali v nepristranskem sodnem postopku, ampak so se po vsem spolitizirali in zaostriili že prejšnje mednacionalne konflikte. Iz tega so nastale vzajemne obtožbe za kršenje ustave in drugih zveznih zakonov. Tako se razpad teh federacij ni mogel več z ničimer preprečiti.

Na tej podlagi tudi mednarodna arbitraža v jugoslovanskem primeru, sestavljena iz najuglednejših strokovnjakov za ustavno pravo, ni mogla tej sporov in vzajemnih obtožb rešiti na podlagi ustavnih predpisov, katerih veljavnost je že minila. Razpad Jugoslavije (in podobno tudi Sovjetske zveze) je bil tako dejstvo, ki ga nobena arbitražna odločitev ni mogla ustaviti, še manj pa, da bi izničila njegove učinke. Ko so predstavniki Srbije obtoževali Hrvaško in Slovenijo za enostransko in domnevno nasilno odcepitev, ker po njihovem mnenju niso bili spoštovani ustavni postopki za izstop iz federacije, ki bi jih šele morali predpisati, so se pri tem sklicevali na pravniško maksimo: *ex injuria jus non oritur*, to je da iz neprava ne more izhajati pravo. Pri tem so popolnoma zapostavili nasprotno maksimo, ki ima v mednarodnem pravu vsaj enako pomembnost, če že ne tudi večjo: *ex factis jus oritur*, to je da iz dejstev izhaja pravo. Pri tem so predstavniki Srbije arogantno zanikali protipravne odločitve in prakso lastne republike, ki so bile odločujoči za razpad jugoslovanske federacije. Prav Srbija je med drugim na grob način vztrajno zavračala vse ponudbe preureditve Jugoslavije na konfederalnih temeljih, ki bi lahko pred nastankom agresivne vojne in izvajanjem vojnih zločinov lahko ohranile vsaj jugoslovanski okvir za prihodnost. V poznejšem procesu mednarodnih priznanj naslednic SFRJ so prav ti poskusi konfederiranja Jugoslavije imeli poseben pomen, saj je katalog človekovih in manjšinskih pravic, vsebovan v teh poskusih, postal eden izmed pogojev za priznanje samostojnih držav.

V mednarodnem pravu prevladuje mnenje, da je nastanek nove suverene in neodvisne države zakonit in priznan način pri uresničevanju pravice naroda do samoodločbe na njegovem področju. Nastanek nove države je zelo pogosto vprašanje dejstev, ki se izmika pravnim pravilom, čeprav mednarodno pravo vendarle postavlja merila za preobrazbo neke skupnosti v novo državo. Pogoji za obstoj oz. nastanek države so, kot izhaja iz sklepnih ugotovitev arbitražne komisije: teritorij, prebivalstvo in organizirana politična oblast, ki takšno državo napravi suvereno. Vendar je bilo mnenje arbitražne komisije konference o Jugoslaviji, da je vprašanje proglastitve samostojnosti posameznih republik v sestavi jugoslovanske federacije predvsem vprašanje dejstev oziroma da nastanek nove države ni podvržen pravilom mednarodnega prava, ampak da gre predvsem za stvarna vprašanja. V razmerah, ko se odpirajo vprašanja sukcesije, se samo dejstvo razpada ene oziroma nastanka druge države ali več drugih držav lahko dogodi neodvisno od volje predhodnice oziroma proti volji posamezne države članice razpadle federacije (v našem primeru Srbije), torej zunaj kakršnega koli notranjega akta ali pogodbe o razpadu. Glede na dejstvo, da razpad ni bil enkratno dejstvo, ampak pa kontinuirani proces, je arbitražna komisija konference o nekdanji Jugoslaviji postavila merila, vezana za njen razpad in nastanek novih držav, ter potrdila datume nastanka novih suverenih držav in končnega razpada federacije v skladu z republiškimi referendumskimi odločitvami oziroma poznejšimi odločitvami o razglasitvi samostojnosti iz zgodnjih 90. let 20. stoletja in v skladu z mednarodnimi vplivi in instrumenti.

Opozoriti velja tudi na stališče arbitražne komisije, da so učinki priznanja neke države, ki že ima prebivalstvo, teritorij in suvereno oblast, povsem deklarativni.

To bi pomenilo, da priznanje, ki ga izrazijo druge države, ni pogoj nastanka in obstoja nove države. Čeprav je ta tako imenovana deklarativna teorija še vedno prevladujoča v znanosti, to nikakor ne pomeni, da je priznanje, ki ga izrazijo druge države, nepomembno za novo državo. S priznanjem se namreč oblikujejo dvostranski pravni odnosi, nepriznana država namreč ne uživa imunitete pred sodišči druge države. Njeni zakonodajni, izvršni in sodni akti ter razni dokumenti, kot so potni listi, vozniška dovoljenja in drugo, v tem primeru niso pravno relevantni za organe države, ki ne daje priznanja. Zato je za vsako novo državo zelo pomembno priznanje drugih in še zlasti sosednjih držav ter tistih, v katerih ima močne pravne, politične in druge interese. Vrhunec mednarodnega priznanja pomeni sprejem nove države v Organizacijo združenih narodov in v druge najpomembnejše mednarodne organizacije, čeprav to ne pomeni nujno, da jo vse druge članice teh organizacij prav zato priznavajo. V skladu z datumom razglasitve neodvisnosti in dejstvom, da sta tako Slovenija kot Hrvaška pristali na trimesečni moratorij svojih odločitev, ki se je iztekel osmega novembra 1991, je arbitražna komisija ugotovila (Mnenje št. 11), da se prav ta dan smatra kot dan sukcesije teh dveh držav. V mednarodnopravnem smislu sta tako obe tega dne pridobili kvaliteto samostojne in neodvisne države.

Arbitražna komisija je tako rešila vprašanje razpada SFRJ in nastanka suverenosti njenih držav naslednic. Njena ugotovitev, da je (bila) SFRJ v procesu razpadanja, je pomembna tudi zato, ker to pomeni, da so se države naslednice osamosvojile, in ne odcepile od SFRJ, saj so v nekaterih (različnih) trenutkih izrazile voljo svojih državljanov po obstoju v mednarodni skupnosti kot samostojnih in neodvisnih držav. Države naslednice so morale po mnenju arbitražne komisije rešiti tudi probleme sukcesije držav, pri čemer bi se morale držati načel in pravil mednarodnega prava, še posebej pravice človeka, pravice narodov in manjšin. Za republike, ki so se preoblikovale v nove države, in to neodvisno od njihovega zunanje priznanja, so imperativne norme splošnega mednarodnega prava prav zato obvezne in to neodvisno od tega, ali jih je federacija v razpadanju prej zagotovila v neki pogodbi, kjer je bila stranka ali ne. Prav takšno lastnost imperativnih norm imajo temelje pravice posameznika in narodnih manjšin. Ta ugotovitev namreč velja erga omnes (proti vsem). Dolžnost republik je bila tudi, da rešijo probleme, ki izhajajo iz sukcesije držav, kar pomeni, da ta razpad ne bo povsem končan, dokler se o vseh teh vprašanjih ne dosežejo ustrezni sporazumi. Problem je v tem, ker na nekaterih področjih (delitev premoženja, arhivi, dolgovi in meje) ni čvrstih in točnih pravnih pravil, ki bi zagotovila hitre rešitve.

Literatura

- Almond, G. A. in Verba, S. (1963): *The civic culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston.
- Ash, T. G. (1989): *The uses of adversity. Essays of the fate of Central Europe*. Cambridge: Penguin Books.
- Avramović, Z. (1998): *Drugo lice demokratije*. Beograd: Filip Višnjić.

- Beyme, von K. (1996): *Transition to democracy in Eastern Europe*. St.Martin's, New York: Macmillan, Houndmills.
- Birch, A. H. (1993): *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London: Routledge.
- Brezovšek, M. (1994): *Federalizem in decentralizacija (Politološki vidiki položaja in vloge federalnih enot)*. Ljubljana: Karantanija.
- Brezovšek, M. (1997): *Regionalna država med unitarizmom in federalizmom*. *Teorija in praksa*, 34(2): 183–196.
- Brezovšek, M. in drugi (2008): *Organizacija oblasti v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brinar, I. (1998): *Evropeizacija med uniformnostjo in različnostjo*. V: Zajc, D. (ur.): *Evropeizacija slovenske politike*. Portorož: Politološki dnevi.
- Burgess, M. in Gagnom, A. (ur.) (1993): *Comparative Federalism and Federation*. London: Harvester.
- Chilcote, H. R. (1994): *Theories of Comparative Politics. The Search for a Paradigm Reconsidered*. Boulder: Westview Press.
- Dahl, R. A. (1982): *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1990): *Transition to Democracy*. Address delivered to the symposium on »Voices of Democracy«. Dayton: University of Dayton, Centre for International Studies. Dostopno prek: <http://www.freedomhouse.com> (avgust 2008).
- Dahrendorf, R. (1990): *Reflections on the revolution in Europe*. London: Chatto & Windus.
- Dawish, K. in Parrott, B. (ur.) (1997): *The End of Empire: The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. N. Y.: Armonk.
- Denitch, B. (1993): *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press.
- Duchacek, I. D. (1987): *Comparative Federalism: The Territorial Dimension of Politics*. New York: University Press of America.
- Elazar, D. J. (1987): *Exploring Federalism*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Fehr, H. (1994): *Political Regime Change: Structure and Process Driven*. *International Social Science Journal*, (131): 328–349.
- Fukuyama, F. (2004): *State-Building. Governance and World Order in the Twenty First Century*. London: Profile Books Ltd., in USA: Cornell University Press.
- Grey, R. D. (ur.) (1997): *Democratic Theory and Post-Communist Change*. New York: Prentices Hall.
- Huntington, S. P. (1993): *The third wave: democratization in late twentieth century*. London: University of Oklahoma Press, Norman.
- Južnič, S. (1989): *Politična kultura (druga, prenovljena in dopolnjena izdaja)*. Maribor: Obzorja.

- King, P. T. (1982): *Federalism and Federation*. London: Taylor & Francis.
- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven in London: Yale University Press.
- Linz, J. in Stepan, A. (1996): *Toward Consolidated Democracy*. *Journal of Democracy*, 6(5): 14–33.
- March, G. J. in Olsen, P. J. (1984): *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*. *American Political Science Review*, 78(3): 734–750.
- McGrew, T. (2006): *Transnational Democracy: Theories and Prospects*. Dostopno prek: <http://polity.co.uk/global/mcgrew.htm> (november 2006).
- Newman, M. (1997): *Democracy, sovereignty and the European Union*. London: Hurst&Company.
- Przeworski, A. in drugi (1995): *Sustainable Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Putnam, D. R. (1993): *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Roedern, P. (1993): *Red Sunset: The Failure of Soviet Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Seroka J. in Pavlović, V. (1992): *The Tragedy of Yugoslavia*. New York: M. E. Sharpe.
- Shapiro, I. (2003): *The State of Democratic Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Smith, B. C. (1985): *The territorial dimension of the state*. London: George Allen.
- Smith, G. (1995): *Federalism: The Multiethnic Challenge*. London: Longman Group Limited.
- Stepan, A. in Skach, C. (1993): *Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism*. *World Politics*, 46(1): 1–22.
- Sunstein, C. R. (2001): *Designing Democracy. What Constitutions Do?*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Therborn, G. (1995): *European Modernity and Beyond. The trajectory of European Societies 1945–2000*. London: Sage Publications.
- Walker, G. (1994): *The Nex Mixed Constitution*. *Polity*, 26(3): 503–515.
- Weaver, K. R. in Rockman, A. B. (1993): *Do Institutions Matter? Comparing Government Capabilities in the U. S. and Abroad*. Washington, D. C.: Brookings Institution.
- Young, I. M. (2000): *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Zielonka, J. (1994): *New Institutions in the Old East Block*. *Journal of Democracy* 5(2): 87–104.

URESNIČEVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC V OBDOBJU SLOVENSKEGA OSAMOSVAJANJA

Dr. Drago Zajc

Uvod

V Sloveniji kot delu Socialistične federativne jugoslovanske republike se je konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja začela tranzicija iz prejšnjega ideološko zasnovanega sistema socialističnega samoupravljanja, temelječega na enostrankarstvu oz. ustavno zagotovljeni vodilni vlogi Zveze komunistov, v moderen politično pluralistični demokratični sistem, kakršen je v različnih oblikah uveljavljen v sodobnih razvitih državah. Začetek tega procesa je povezan na eni strani s krizo legitimnosti prejšnjega sistema, ki od nastanka po 2. svetovni vojni nikoli ni dobil privoljenja državljanov na svobodnih volitvah, na drug strani pa tudi z njegovo neučinkovitostjo. Nesposobnost uresničiti pričakovanja članov družbe in obvladovati vedno bolj nakopičene gospodarske težave je postala pomemben vzrok krize celotnega sistema, ki je podobno kot drugi realsocialistični sistemi v gospodarskem razvoju zaostajal za demokratično urejenimi družbami, ki so dopuščala svobodno tržno konkurenco (Linz, 1990: 147). Vendar je najpomembnejši razlog v omejevanju človekovih pravic. V povojnem obdobju so bile omejevale ali suspendirane zlasti svoboda misli in javnega izražanja, ki sta pogoja za avtonomnost civilne družbe. Prav tako sta bili omejevani in kršeni pravici do zbiranja in do svobodnega združevanja, s čimer so bile dane razmere za monopolizacijo politične oblasti (Bavcon, 1992: 46). Končno sta bili omejeni tudi pravica do lastnine in svobodna gospodarska pobuda, ki sta temelj gospodarske svobode.

Razlogi za takšno omejevanje in kršenje človekovih pravic in svoboščin so bili povezani z razvojem dogodkov med vojno in neposredno po njej, ko so v Sloveniji kot delu takratne Jugoslavije, tako kot tudi v drugih državah vzhodne srednje Evrope, prevzele oblast revolucionarne oz. komunistične družbene sile (Vodušek-Starič, 1992: 27). Te so se zgledovale po Sovjetski zvezi oz. njeni boljševiski interpretaciji marksizma, ki je človekove pravice in svoboščine pojmoval

zgolj kot značilnost »buržoazne« družbe. V novi socialistični družbeni ureditvi, ki je odpravila kapitalne odnose in izkoriščanje ljudi, naj bi potreba po človekovih pravicah odpadla. Tako pojmovanje je spodbudilo obračun z dejanskimi in domnevnimi političnimi nasprotniki, ki je takoj po vojni potekal po zunajsodni poti. To zunajsodno obračunavanje je bilo tako temeljito in brutalno, da ga primerjajo z razmerami v času nacizma ali fašizma.⁴¹

Nova «ljudskodemokratična» oz. socialistična družbena ureditev je bila dejansko vzpostavljena s prvo jugoslovansko ustavo iz leta 1946 in prvo slovensko ustavo iz januarja 1947, ki sta vzpostavljali nov tip »ljudske demokracije«. Ta naj bi bila le posebna oblika »diktature proletariata«, ki je po načinu funkcioniranja sorodna, po vsebini pa enaka sovjetski oblasti (Šnuderl, 1950: 14). Čeprav je ustava na eni strani nedvomno naredila zelo pozitiven korak z uveljavitvijo federativne ureditve, s čimer je bila uresničena kolektivna pravica posameznih narodov do samostojne državne organiziranosti, in je na drugi strani tudi povzela nekatere klasične človekove pravice, je bila njihova uporaba relativizirana, saj jih je bilo prepovedano uporabljati v nasprotju z ustavno ureditvijo. Demokratični ideali so morali prepustiti prostor novim pogledom, ki v zgodovinskem razvoju človekovih pravic niso videli kontinuitete, ampak so jih povezovali le z obstojem meščanske družbe in jim odrekli civilizacijski pomen ter praktično veljavo. Po sovjetskem vzoru sta bila tudi uveljavljena načelo enotnosti oblasti in uvedena skupščinska vladavina. Odpravljena je bila delitev na zakonodajno in izvršno oblast in uvedena razmerja nadrejenosti in podrejenosti. Avtorji ustave so izhajali iz predpostavke, da je treba nadaljevati med narodnoosvobodilnim bojem začete revolucionarne procese in socialne spremembe (Ribarič in Ribičič, 1983: 170). S tem je bil dejansko kršen tudi dogovor, sprejet na zasedanju Avnoja jeseni leta 1943, da se bodo narodi Jugoslavije po vojni svobodno odločali o družbeni ureditvi. Nova ustavna ureditev, ki je dala težišče na državno in združeno lastnino, predvidela nacionalizacijo zasebne lastnine ter dala posebno mesto državnemu gospodarskemu planu pri usmerjanju gospodarskega življenja, je tudi radikalno omejila nekatere klasične gospodarske pravice.

Komunistična partija, ki se je pozneje preimenovala v Zvezo komunistov, je uresničevala svoje politične, socialne in gospodarske cilje na podlagi programa, ki je bil po sporu s Sovjetsko zvezo leta 1948 nekoliko spremenjen, brez upoštevanja kakršnih koli drugih idej. Zaradi zavarovanja osvojene oblasti se je partijskemu in državnemu vodstvu zdelo potrebno onemogočiti kakršno koli opozicijsko nasprotovanje – to so hitro označevali kot delovanje proti državi ali »kontrarevolucijo«. Preganjanje opozicije, ki je potekalo tudi v drugih delih Jugoslavije, ni bilo nikjer tako nasilno kot v Sloveniji, kjer je bilo sodstvo postavljeno v službo partijski oblasti.⁴² Potekali so zrežirani sodni procesi zoper osebe, ki so bili označeni kot nasprotniki nove ureditve ali pa so se zavzemali za obnovev demo-

41 Množični pomor je bil izvršen nad slovenskimi domobranci, ki jih je vrnila angleška vojaška oblast na Koroškem. Gradivo Mednarodnega simpozija Kolaboracija in čistke – italijanska, slovenska in avstrijska izkušnja. Ljubljana: Inštitut za zgodovino, oktober 2002.

42 V Srbiji so predvojne politične stranke, ki niso sodelovale z okupatorjem, lahko obnovile svoje delovanje (Koštunica in Čavoški, 1983: 85).

kratičnih oblik političnega delovanja. Po sovjetskem zgledu je bilo relativizirano klasično načelo *nullum crimen sine lege* in domneva nedolžnosti. Partijski organi in tožilstva so dobili pristojnosti, ki so omogočale kršenje človekovih pravic do osebne svobode in varnosti – organi za notranje zadeve so leta 1945 dobili pristojnost za pošiljanje ljudi na prisilno delo brez sklepa sodišča. Onemogočeno je bilo tudi ustanavljanje političnih strank na podlagi sporazuma Tito-Šubašič – obtoženim na političnem procesu proti skupini Stara pravda, ki so se nanj sklicevali, je sodišče izreklo najhujše kazni (Sirc, 1989: 95).⁴³ Posamezni politični procesi proti političnim nasprotnikom in opozicijskim voditeljem so potekali do devetdesetih let (med njimi proti dr. Jožetu Pučniku).

V prvem obdobju po vojni je nova oblast grobo posegla tudi v tradicionalno avtonomijo univerze in strokovne kriterije za izvolitev. Izključevanje učiteljev zaradi politične neprimernosti se je sicer začelo že med vojno (večje število univerzitetnih učiteljev je sicer odpustila že italijanska oblast, po kapitulaciji Italije pa pokrajinska uprava, ki jo je vodil Leon Rupnik), vendar je povojna oblast izvajala čiščenje veliko dosledneje. Odpuščenih, premeščenih in predčasno upokojenih je bilo več kot 90 učiteljev in sodelavcev. K tem je treba prišteti tudi tiste, ki zaradi politične neprimernosti niso mogli napredovati. Poseben pritisk je bil izveden na Pravno in Filozofsko fakulteto, kjer sta bila odpuščena profesorja Leonid Pitamic in Albin Ogris. Leta 1951 ali 1952 so bili z univerze odstranjeni vsi profesorji Teološke fakultete, ki je prenehala biti članica univerze. Nov val političnih čistk se je začel leta 1975 na takratni Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN), ko so se morali iz pedagoškega dela umakniti nekateri profesorji (T. Hribar in J. Jerovšek, V. Arzenšek, V. Rus). Oblast je sicer spoznavala, da ji takšno ideološko preganjanje škodi, vendar se je še leta 1978 moral od svojega mesta na Pravni fakulteti posloviti profesor France Bučar.⁴⁴

Proti temu nedemokratskemu sistemu, ki je vlogo človekovih pravic povsem relativiziral, ni bilo mogoče nastopiti z nobeno kritiko in le redki intelektualci ali politiki so si upali opozarjati na deformacije. Med temi je bil slovenski pisatelj in politik Edvard Kocbek, ki je po vojni, zaprepan nad globokim prepadom med umišljenimi predstavami politične elite in stvarnostjo, v svoj dnevnik zapisal, da ljudje ne morejo več svobodno misliti in govoriti in da izgubljajo zaupanje v zakonitost. Govori o ubijanju človekove celote, lomljenju njegove moralne suverenosti in poniževanju njegove osebne resnice (Kocbek, 1987: 178). Potem ko je leta 1951 na drugem kongresu OF svaril pred ustvarjanjem vzdušja izrednega stanja, voluntarizmom in idejno ozkostjo, je moral odstopiti z vseh funkcij in bil je upokojen.

43 V prvem povojnem obdobju so potekali tudi številni drugi skonstruirani procesi, med njimi t. i. dachauski proces, ki je bil predvsem notranji partijski obračun s predvojnimi člani in funkcionarji KPS. Posebni procesi so potekali proti duhovnikom in redovnikom. V celoti je bilo v povojnem obdobju na daljše kazni obsojenih od 20.000 do 25.000 ljudi.

44 Na seznamu posebne univerzitetne komisije za rehabilitacijo univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, ki jo je leta 1998 imenoval rektor dr. Jože Mencinger, je bilo leta 2000 skupaj 92 imen.

Na prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta imamo v Sloveniji kratkotrajno obdobje »liberalnega komunizma«, ki ga pooseblja Stane Kavčič (predsednik slovenske vlade 1967–1972).⁴⁵ Za ta čas so značilna prizadevanja za avtonomnost in demokratizacijo Slovenije, kandidiranje za pomembna mesta postane bolj odprto (na volitvah v takratno republiško skupščino je za eno mesto tekmovalo po več kandidatov), sama skupščina hoče postati samostojnejša, kar se je pokazalo v akciji 25 poslancev (Jambrek, 1989: 17). V začetku sedemdesetih let pa so nosilci politične moči spoznali, da so z odpiranjem demokraciji v bistvu ogrozili svoje pozicije. Sledila je obnova nekdanjega trdega režima (»restalinizacije«), ki je zajela vsa področja družbenega življenja, vključno s fakultetami.

Vendar je jugoslovanski politični sistem od začetka petdesetih let naredil presenetljiv razvoj proti decentralizaciji in uveljavljanju neposredne demokracije, ki je temeljila na samoupravljanju (ustave iz let 1953, 1963 in 1974). Na drugi strani pa je politično demokracijo, temelječo na individualnih človekovih pravicah, skušal nadomestiti z integralnim samoupravljanjem, ki pomeni poskus prevrednotenja človekovih pravic. Nova Ustava SR Slovenije iz leta 1974, ki je bila sprejeta na podlagi Ustave SFRJ iz istega leta, je spremenila vlogo pravic in svoboščin. V uvodnem delu posebej poudarja, da se je slovenski narod, izhajajoč iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, združil z drugimi narodi v zvezno republiko.⁴⁶ Vendar v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji uresničuje le takšne družbene odnose, ki temeljijo na samoupravljanju.⁴⁷ Takšno socialistično samoupravno demokracijo šteje kot obliko diktature proletariata.⁴⁸ Pravice in svoboščine človeka so opredeljene le kot »neločljiv del in izraz socialističnih samoupravnih odnosov«.⁴⁹ Ustava je hkrati ohranila značilen totalitaren duh tudi s tem, ko v uvodnem delu omenja Zvezo komunistov, ki naj bi »po zakonitosti zgodovinskega razvoja postala vodilna idejna in politična sila delavskega razreda« in jo postavlja za nosilca politične dejavnosti in usmerjanja družbenega razvoja.⁵⁰

45 Stane Kavčič je postal priljubljen v slovenski javnosti zaradi svojega zavzemanja za tržno gospodarstvo (predlagal je delavsko delničarstvo) in večjo samostojnost vlade, ki naj ne bi bila več samo izvrševalec partijske politike. Ankete javnega mnenja so ga postavljale daleč pred takratne slovenske vodilne politike (E. Kardelja, V. Tomšičevo, V. Popita itd.). Njegov položaj je omajala cestna afera leta 1969. Očitali so mu tudi nerazumevanje vloge delavskega razreda in povezovanje z Evropo. Njegovi nasprotniki so poudarjali, da v Sloveniji potrebujemo revolucionarno izvršno oblast, ki naj bi bila neposredno povezana z ZK (M. Ribičič na seji sekretariata CK ZKS 29. oktobra 1972). Na 29. seji CK ZKS 9. novembra 1972 je bil odstavljen s političnega prizorišča, (nekaj dni pozneje je slovenska skupščina sprejela njegov odstop s funkcije predsednika Izvršnega sveta RS). Za nas so njegova stališča zanimiva, ker so opozarjala na velik razkorak med razglašenimi pravicami in stvarnostjo in predvidevala velike spremembe v smislu vsesplošne družbene modernizacije in demokratizacije.

46 Glej: Ustava SRS, 1974, Temeljna načela, str. 9.

47 Prav tam, str. 11.

48 Prav tam, str. 19.

49 Prav tam, str. 23.

50 Prav tam, str. 25.

V tem smislu svoboščine in pravice posameznika (občana) niso bile opredeljene kot temeljne in neodtujljive pravice posameznika v družbi, ampak so bile izvedene iz utopično zamišljenega političnega in gospodarskega sistema. Šele na tej osnovi je mogoče razumeti omejenost ustavnih določb o svoboščinah in pravicah ter dolžnostih človeka, vsebovanih v IV. poglavju te ustave, kjer so bile formalno zajamčene svoboda misli in opredelitve govora, tiska in javnega nastopanja ter končno tudi združevanja in javnega zbiranja (členi 208, 209 in 210). Vendar je te določbe treba gledati tudi v povezavi z veljavno jugoslovansko kazensko zakonodajo, ki je opredeljevala kot kazniva dejanja vsa dejanja, s katerimi so posamezniki skušali uporabljati svoje pravice zunaj postavljenega samoupravnega okvira oz. za njegovo kritiko (člen 133 KZ je npr. opredeljeval verbalni delikt).⁵¹

Jugoslovanski model samoupravnega socializma, ki je posameznikovo osebno, politično in gospodarsko svobodo precej podrejal ciljem ideološko določenega političnega sistema in kolektivnim ciljem, ni omogočal razvoja demokratičnih potencialov in ni mogel motivirati novega družbenega razvoja. Sistem socialističnega samoupravljanja, je postajal vedno bolj nesposoben, da bi ugotovil lastne napake (primer neuspešne Kraigherjeve komisije, ki naj bi predlagala reforme), in neučinkovit. V zadnjem obdobju se je močno oddaljil od lastnih izhodišč in deloval bolj po načelu izrednih razmer (visoka inflacija, bencinski boni itd.), njegovo delovanje so zagotavljale le neprestane intervencije centrov politične moči. Protimodernosti jugoslovanskega modela socialističnega samoupravljanja, ki je temeljil na zgodovinsko preseženih ideoloških zamislih in zgrešenih predpostavkah o družbenem razvoju in ni imel moči odgovarjati na vitalna vprašanja človekovih pravic, se je vedno bolj zavedala tudi politična elita (Kučan, 2002: 5). Na drugi strani se je od začetka osemdesetih let nenehno krepila kritika obstoječih razmer in naraščale zahteve po nujnih reformah oz. popolnem prelomu s tem sistemom oz. prehodu v nov demokratičen sistem, ki naj bi se vzpostavil na izkušnjah dosedanjega razvoja klasičnih človekovih pravic in svoboščin ter njihovem spoštovanju.

Začetek obnove klasičnih političnih pravic

Začetek ponovnega uveljavljanja človekovih pravic in svoboščin je povezan z dogajanjem v vseh drugih državah realnega socializma v srednji in vzhodni Evropi, kjer so se v istem času začele pojavljati zahteve po družbeni in politični modernizaciji ter demokratizaciji. Zahteve za ponovno uveljavitev človekovih pravic so nastajale že na samem začetku osemdesetih let, ko so se pojavljala tudi prizadevanja za svobodo govora in tiska, ki so bila vsaj deloma uspešna. Velik pomen za njihovo uveljavitev so imeli tudi razni provokativni umetniški in drugi dogodki, kot je bil fenomen punka ali skupina Laibach, ki je bila parodija naci-fašizma in realnega komunizma oz. vseh totalitarizmov. Dne 11. oktobra 1984

51 Pod obtožbo verbalnega delikta je bil leta 1976 obsojen na dve leti zapora Viktor Blažič. Istega leta je bil obsojen na zaporno kazen sodnik Franc Miklavčič.

se je na Filozofski fakulteti zbrala skupina, ki je dala pobudo SZDL za odpravo zloglasnega člana 133 jugoslovanskega kazenskega zakonika, ki je opredeljeval verbalni delikt. Pobudo za uresničenje svobode govora je leta 1986 na kongresu v Krškem prevzela Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Za svobodo vesti oziroma legalizacijo ugovora vesti se je zavzemalo mirovniško gibanje. Svoboda tiska je nastajala skozi cela osemdeseta leta, po seriji zaplemb Mladine, Tribune in Katedre ter polemikah v dnevnem tisku. Oblikovala se je tudi v sodnih postopkih, v katerih so sodniki zbrali dovolj poguma, da so zavrnilo obtožbe. Konec osemdesetih let je začel izhajati opozicijski list Demokracija, ki so ga nekateri na Zahodu označili kot prvi opozicijski časopis za železno zaveso.⁵²

Že leta 1982 je začela izhajati Nova revija, ki je kot svoj uredniški program imela obračun z marksizmom in leninizmom na teoretični ravni, v konkretnih zahtevah pa je postopoma opozarjala na pomen človekovih pravic in poudarjala potrebo po parlamentarni demokraciji in s tem rahljala avtoritarne spono socializma. Revija je v svoji 57. številki (izšla v začetku leta 1987) najbolj eksplicitno kritizirala jugoslovanski koncept socializma in samoupravljanja, ki da temelji na zgrešenih predpostavkah, in predstavila slovenski nacionalni program, z njim pa se je zavzela za neodvisno slovensko državo. Objavljeni prispevki, ki so bili prvo pomembnejše dejanje uveljavljanja politične opozicije, so pozneje vplivali na spremembo ustavne ureditve. Od te objave pa do prvih demokratičnih volitev in osamosvojitve je revija pomembno prispevala k utrjevanju slovenske nacionalne zavesti in zavesti o pomenu človekovih pravic. Jeseni leta 1987 so profesorji za mednarodno pravo dali pobudo, da se ustanovi poseben forum za človekove pravice. Ta pobuda je leta 1988 privedla do ustanovitve Sveta za varstvo človekovih pravic, ki je bil potrjen pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva (SZDL). Svet, ki je bil pluralistično sestavljen (filozofi, književniki, odvetniki, dva duhovnika) in ki ga je vodil profesor dr. Ljubo Bavcon, je dejansko opravljal funkcijo ombudsmana. To je tudi čas dokončne rehabilitacije obsojencev iz povojnega časa. Svet se je civilnodružbeno angažiral v posebnih primerih sojenja (npr. sojenje politiku s Kosova, Albancu Azemu Vllasiju) in opozarjal na vlogo tožilstva in policije. Njegovo delovanje do junija 1990 je bilo specifično, vendar učinkovito. Ko je SZDL nehala obstajati, je nova slovenska skupščina sprejela zakon o ustanovitvi Sveta za človekove pravice, ki je deloval do konca leta 1992. Novi državni zbor je sprejel predlog Sveta, da ta preneha obstajati, ob tem pa pooblastil pet članov, da opravljajo funkcijo ombudsmana. Leta 1994 je bil za varuha človekovih pravic izvoljen Ivan Bizjak, ki je to funkcijo začel opravljati 1. januarja 1995.

Ob krepitvi centralizma v Jugoslaviji je Društvo slovenskih pisateljev 14. marca 1987 v Cankarjevem domu organiziralo javno razpravo o dopolnilih k jugoslovanski ustavi, ki so na federacijo prenesla približno 40 pristojnosti (slovenska skupščina je pod političnimi pritiski dopolnila sprejela 23. junija 1987 kljub zahtevam po referendumu). Razprava je pomenila začetek organiziranega

52 Časopis Demokracija, ki so ga izdajali demokrati dr. Dimitrij Rupel, Janez Janša, Igor Bavčar in dr. France Bučar, je najprej trikrat izšel pod okriljem Gorenjskega glasa, preden je postal povsem samostojen časopis.

nastopa opozicije na ustavnem področju. Potem ko sta jugoslovanska vojska in državna varnost poleti 1988 prijeli Ivana Janšo, Borštinarja, Davida Tasiča in Francija Zavrla, se je v Sloveniji začel val protestov, saj je pri teh pregonih šlo za hude kršitve človekovih pravic. Na pobudo Igorja Bavčarja je junija 1988 nastal avtonomen Odbor za varstvo človekovih pravic (t. m. Bavčarjev odbor). Med cilji Odbora so bili poleg izpustitve zaprtih tudi dajanje pobud za varstvo človekovih pravic in spremembo zakonodaje. V naslednjih mesecih je vanj pristopilo več kot 100.000 ljudi in zahtevalo, da vojaški pravosodni organi med sojenjem četverici (znani po kratici JBTZ) spoštujejo temeljne človekove pravice (med drugimi tudi sojenje v slovenščini). Šlo je za neposreden spopad s celotnim jugoslovanskim vojaškim in političnim »esteblišmentom«, v katerem je bilo slovensko vztrajanje pri človekovih pravicah moralni in dejanski zmagovalec (Rupel, 1992: 12). Odbor si je prizadeval pridobiti čim več ljudi, ki bi izrazili svoj protest. Dne 21. junija 1988 se je na Kongresnem trgu v Ljubljani zbralo okoli 35.000 ljudi in zahtevalo spoštovanje človekovih in državljanskih pravic. V tem času so se prejšnji politiki začeli vse bolj zavedati pomena javnega mnenja in se otesati zvestobe dogmatskim resnicam, ob tem so odstopali od predpostavk »znanstvenega socializma« in hkrati začeli priznavati pomen človekovih pravic.

Proces zoper četverico je razburil slovensko politično javnost in pospešil oblikovanje prvih političnih organizacij, sprva kot zvez – najprej je nastala Slovenska kmečka zveza (SKZ), ustanovljena kot kmečka stanovska organizacija v okviru SZDL že v maju leta 1988, januarja 1989 Slovenska demokratična zveza (SDZ), februarja pa Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS). Nove politične zveze in organizacije so se namesto na prepovedanem zborovanju predstavile 8. maja 1989 na posebni javni seji, organizirani v okviru RK ZSMS, na kateri je pesnik Tone Pavček prebral Majniško deklaracijo. To je bil prvi politični dokument, ki je zahteval povsem suvereno Slovenijo in postal sinonim za slovensko pomlad. Deklaracija je med drugim poudarila, da mora slovenski narod živeti v suvereni državi, ki pa je lahko utemeljena le na spoštovanju človekovih pravic in svobodščin ter na demokraciji, ki vključuje politični pluralizem. Deklaracija postane temelj koalicije Demos, ki jo v decembru leta 1989 ustanovijo nove, že jasno izoblikovane politične stranke. Svoj prvi program, ki je eden najbolj celovitih političnih programov v slovenski zgodovini, je objavil Demos 19. decembra 1989 v svojem časopisu Demokracija. V njem se je opredelil do nekaterih človekovih pravic, ki so bile kršene v prejšnjem sistemu, in se zavzel za miren prehod iz totalitarizma v demokratično družbo. Prav tako se je zavzel za resnico o preteklosti oz. novo presojo slovenske polpretekle zgodovine in narodno spravo. Koalicija Demos je s tem programom nastopila na volitvah spomladi 1990 kot programska koalicija in zmagala – dobila je večino vseh delegatov (127 od skupaj 240) in večino v družbenopolitičnem zboru in zboru občin.

Čeprav se je oblast, ki je sicer dopuščala oblikovanje novih političnih zvez in strank, še vedno obnašala kot edini predstavnik interesov slovenskega naroda in je tudi SZDL vse do pozne jeseni 1989 skušala obdržati nove politične organizacije pod lastno streho in preprečiti pravi opozicijski politični pluralizem, sta oblast in opozicija začeli tekrovati za podporo v javnosti in druga do druge

nista bili več izključujoči. V odnosu do Jugoslavije in nosilcev moči v njej pa sta v bistvu ravnali zelo podobno ali se celo povezovali, kar pred letom 1989 ni bilo mogoče. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev sta se povezovali celo tako, kot da bi imeli za seboj več desetletij demokratične tradicije ali celo skupen program (Repe, 2001). Vedno bolj so se začeli tudi približevati njuni pogledi na človekove pravice in svoboščine, kar se je pokazalo zlasti v amandmajih k Ustavi SR Slovenije iz leta 1974.

Pod vtisom uspešnega opozicijskega delovanja, velikih sprememb v političnem okolju in tudi zaradi ogroženosti od jugoslovanskih centrov moči (posebej vojaškega) je tudi takratna politična elita začela spreminjati svoje lastne temelje in s tem tudi sestopati z oblasti. Sprejetje 82 (IX–XC) amandmajev k Ustavi SR Slovenije dne 27. septembra 1989 v slovenski skupščini (izvoljeni leta 1986) pomeni dejansko odpravo dominacije določene ideologije nad človekovimi pravicami in svoboščinami in prehod v parlamentarno demokracijo, čeprav so se nekatera teoretična izhodišča samoupravljanja in oblikovanosti skupščin še ohranila.⁵³ Njihov bistveni pomen je v ponovnem uveljavljanju klasičnih oziroma »naravnih« človekovih pravic do svobode in enakosti (kot so bile razglašene že v francoski Deklaraciji o človekovih pravicah iz leta 1789 in pomenijo splošna načela oziroma temelj sodobnih demokratičnih ustav) in »modernih« pravic, ki so nastale pozneje kot rezultat preseganja klasičnega ekonomskega in političnega pluralizma (zlasti pravice do sindikalnega in političnega združevanja). Varovanje pravic in svoboščin, oblikovanih v skladu z mednarodnimi akti, je v izključni pristojnosti pravosodnih organov, katerih samostojnost in neodvisnost je ustavnopravno posebej poudarjena.

Med temi pravicami so zlasti enakopravnost vseh občanov, ne glede na politično prepričanje (amandma 43), jamčenje svobodnega javnega zborovanja in ustanavljanje društev, sindikatov ter političnih organizacij (amandma 46) in tudi ponovna uvedba neposrednih volitev (amandma 36). Omogočeni so vlaganje zakonodajne pobude (zakon lahko predlaga tudi deset tisoč volivcev – amandma 76) in pobude za referendum (zahteva ga lahko z zakonom predpisano število volivcev – amandma 71). K tem klasičnim pravicam oziroma pravicam liberalnega pluralizma je na vsak način treba šteti tudi določbe o spoštovanju človekove osebnosti oz. o zaščiti človeka pred ponižujočim ravnanjem ali kaznovanjem (amandma 28), o varovanju zasebnosti, ki je neprekršljiva (amandmaja 50 in 51) in o varovanju osebnih podatkov. V ta korpus pravic, ki izhajajo iz klasičnega pojmovanja enakosti in svobode, spadajo tudi ponovno uveljavljene pravice do zasebne lastnine in njene enakopravne uporabe. Tu uveljavljajo amandmaji značilno pravico do svobodne gospodarske dejavnosti, do lastnine in prostega razpolaganja z njo (amandmaja 14 in 26). Ljudje lahko tudi samostojno ustanovijo zasebno podjetje oziroma organizacijo za opravljanje gospodarskih in družbenih dejavnosti, zajamčena jim je lastninska pravica na stanovanjskih hišah, poslovnih stavbah in delovnih sredstvih itd. S tem je bilo dejansko premagano pojmovanje, ki je v klasičnih osebnih, političnih in gospodarskih pravicah

53 Amandmaji k slovenski ustavi, Ul. SRS, št. 32/1989.

(interpretiranih negativno, kot pravica početi vse, kar ne škoduje drugim) videlo le sredstvo za odtujevanje človeka od ljudi ali kot opravičilo zasebnega interesa, ki se uveljavlja neodvisno od družbe in proti njej.

Šele na podlagi priznanja teh osebnih, političnih in gospodarskih pravic lahko govorimo o dejanskem družbenem oziroma političnem pluralizmu, ki ga ta ustavna dopolnila hočejo uveljaviti. V formalnem smislu pa je bil politični pluralizem, ki je povsem spremenil podlago ustanavljanja slovenske skupščine, uveljavljen šele z Zakonom o političnem združevanju (sprejetem v slovenski skupščini 27. decembra 1989). Zakon je izrecno določal, da se občani lahko združujejo zato, da »sodelujejo pri oblikovanju politične volje ljudi na vseh področjih javnega življenja« oziroma pri »uresničevanju pravic in interesov ljudi« (člen 3).

Poseben pomen teh dopolnil k slovenski ustavi iz leta 1974, ki jih je sprejela Skupščina SRS, izvoljena leta 1986, je tudi v tem, da so poudarili pravico do samoodločbe kot trajno in predvideli, da lahko slovenska skupščina samostojno ureja vsa vprašanja in postopke za njeno uresničevanje. Posebej je bilo opredeljeno kršenje suverenih pravic Slovenije. Posebno dopolnilo je določalo tudi izključno pristojnost Skupščine SR Slovenije za razglasitev izrednih razmer in sprejetje ukrepov v zvezi z njimi. Z njim je bilo preprečeno, da bi kdor koli brez soglasja slovenske skupščine smel v Sloveniji ali njenem delu razglasiti izredne razmere ali odrediti kakršne koli ukrepe v zvezi z njimi. Poleg tega je bilo v amandmaju o slovenskem jeziku kot uradnem jeziku poslovanja vseh organov na območju SR Slovenije določeno, da kršenje te določbe pomeni kršitev ustavnega položaja in pravic SR Slovenije. Ta amandma poudarja, da morajo pravice posameznika varovati tudi v postopkih, določenimi z ustavo in zakoni pred pristojnimi državnimi organi.

Nadaljnja pomembna dopolnila, ki dodatno poudarjajo trajnost in neodtujljivost pravice vsakega naroda do samoodločbe in prinašajo nekatere pomembne spremembe glede organizacije volitev z določbo, da liste kandidatov določajo sami volilci (s tem je bila odpravljena nadzorna vloga Socialistične zveze delovnega ljudstva – SZDL pri določanju kandidatov) in odpravljajo naziv socialistična v imenu Socialistična Republika Slovenija, je slovenska skupščina sprejela v marcu 1990.

Nova slovenska skupščina, izvoljena na demokratičnih volitvah spomladi leta 1990, ko je volilni prag prestopilo devet strank, je na podlagi ugotovitve, da ustavna ureditev Slovenije ne ustreza več zahtevam moderne ustavnosti, stopnji demokratizacije in zahtevam uveljavitve modernih pravic, pozneje sprejela še nekaj amandmajev k slovenski ustavi. Med njimi so posebej pomembni trije, sprejeti 5. oktobra 1990.⁵⁴ Ti trije amandmaji so dejansko urejali neko prehodno

54 Amandma 96 je določil, da se v Republiki Sloveniji ne uporabljajo določbe ustave SFRJ, ki so z njo v nasprotju. Tudi zvezni zakoni in drugi predpisi veljajo v Sloveniji le, če niso v nasprotju z ustavo in zakoni RS. Zvezni zakoni, ki so sprejeti po sprejetju Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije, veljajo v Sloveniji le, če da k njim soglasje Skupščina RS. Z amandmajem 97 so bila urejena služenje vojaškega roka in druga vprašanja vojaške obveznosti tako, da so naborniki lahko služili vojaški rok v Sloveniji (po prejšnjih predpisih

obdobje; za popolno uveljavitev Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije kot političnega akta o uresničevanju pravice do samoodločbe in do državne suverenosti je bilo treba oblikovati in sprejeti novo ustavo. K temu jo je sililo tudi sprejetje Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije 2. julija 1990, s katero je hotela pospešiti proces osamosvajanja. Dne 23. decembra 1990 je bil nato izveden plebiscit, na katerem je 88,2 odstotka udeležencev glasovalo za samostojno in neodvisno državo Slovenijo, le 4,2 odstotka pa jih je bilo proti (udeležilo se ga je 93,2 odstotka vseh volilnih upravičencev). Dne 22. februarja 1991 je bil sprejet osamosvojitveni amandma (99), ki je določil le še ustavno podlago za povsem suvereno urejanja slovenskih notranjih in zunanjih zadev. Z njim so bile razveljavljene vse določbe slovenske ustave iz leta 1974, s katero je bilo preneseno izvajanje suverenih pravic republike Slovenije na organe SFRJ. Istega dne je slovenska skupščina sprejela tudi Resolucijo o predlogu za sporazumno združitev SFRJ, ki je ponudila konkretne predloge za postopek združitve jugoslovanske federacije. Slovenija je postala uradno samostojna država 25. 6. 1991 s sprejetjem Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije in Ustavnega zakona za izvedbo Temeljne ustavne listine, hkrati je sprejela še Deklaracijo o neodvisnosti.

Nova slovenska ustava (1991)

Dokončno uveljavitev človekovih pravic na Slovenskem pomeni šele nova slovenska ustava, ki je bila sprejeta 23. decembra 1991 z več kot dvotretjinsko večino glasov vseh poslancev takratne Skupščine RS, sestavljene iz treh zborov. To je prva slovenska ustava, ki je bila sprejeta na demokratičen in evolutiven, in ne na revolucionaren način (ustavni osnutek in predlog sta se pripravljala približno tri leta). Začetki priprav nanjo predstavljajo prispevki za slovenski nacionalni program, objavljeni v 57. številki Nove revije, ki je ena od prvih prispevkov politične opozicije. Aprila 1988 sta ustavna komisija Društva slovenskih pisateljev in skupina za ustavni razvoj pri Slovenskem sociološkem društvu objavili Gradivo za slovensko ustavo, znano kot pisateljska ustava. Delovni osnutek nove slovenske ustave je izšel aprila 1990 v časopisu Demokracija (izpopolnjeni tekst pisateljske oz. sociološke ustave). Dne 13. junija 1990 je novoizvoljena slovenska skupščina ustanovila svojo ustavno komisijo, ki je zaradi številnih okoliščin, povezanih s slovensko osamosvojitvijo, 4. decembra 1991 oblikovala svoj predlog ustave, ki je bila sprejeta 23. decembra 1991. V vsebinskem smislu gre za povsem novo in moderno ustavo, ki izhaja iz klasičnih človekovih pravic, saj so obsežne določbe o temeljnih pravicah in svoboščinah posameznika smiselno povzete iz različnih zgodovinskih dokumentov in mednarodnopravnih listin in predstavljajo splošne

je od slovenskih nabornikov ostalo na služenju v Sloveniji samo osem odstotkov nabornikov). Amandma 98 pa je določal, da se izvedba prvih dveh amandmajev uredi z ustavnimi zakoni. Ti trije amandmaji so dejansko urejali neko prehodno obdobje; za popolno uveljavitev Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije kot političnega akta o uresničevanju pravice do samoodločbe in do državne suverenosti je bilo treba oblikovati in sprejeti novo ustavo.

civilizacijske norme in standarde varovanja pravic.⁵⁵ Vendar gre v formalnem smislu za ustavno kontinuiteto, saj je novo ustavo sprejela skupščina po ustavnorevizijemskem postopku, ki je bil določen v prejšnji ustavi. Prehod k vladavini človekovih pravic oz. v ustavno demokracijo je bil izveden z amandmaji 14, 26, 36, 43 in 46, prehod od položaja federativne republike k neodvisni republiki pa z amandmaji 96–99. Ustava je tudi, upoštevajoč zlasti celoten čas njenega nastajanja in število družbenih subjektov, ki so pri tem sodelovali, nastala na evolutiven, in ne na revolucionaren način.

Dejstvo, da gre za povsem novo ustavo, je razvidno v njeni preambuli, kjer je zapisano, da izhaja iz Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. junija 1991, temeljnih človekovih pravic in svoboščin ter trajne pravice slovenskega naroda do samoodločbe. Ustava v svojem prvem delu prinaša splošna določila, ki so posredno ali neposredno povezana s človekovimi pravicami ali njihovim uresničevanjem. Določa, da je Slovenija pravna in socialna država (člen 2) in da je država državljanov in državljanke, ki temelji na pravici slovenskega naroda do samoodločbe (člen 3) – v tem smislu gre za kompromis med idejo o čisti državljanski koncepciji, to je državi državljanov, in narodno koncepcijo, to je državi Slovencev kot državotvornega naroda (Cerar, 1992: 28). Isti člen navaja, da državljani izvršujejo oblast neposredno in z volitvami, po načelu delitve oblasti. Ustava v tem delu posebej navaja, da država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in svoboščine, hkrati pa tudi zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi tudi za slovenske manjšine v sosednjih državah in izseljence (člen 5). Določa, da so država in verske skupnosti ločene in da je delovanje teh skupnosti svobodno (člen 7). Zakoni morajo biti v skladu z načeli mednarodnega prava (člen 8). Tujci imajo zagotovljene pravice z ustavo in zakoni (člen 13).

Splošne določbe glede človekovih pravic so vsebovane v drugem poglavju, ki na začetku podrobno in izčrpno navaja nekatere pravice v razmerju do države in možnost njihovega omejevanja v določenih okoliščinah. Prvi trije členi določajo enakost pred zakonom (člen 14), da je človekove pravice in temeljne svoboščine mogoče uresničevati neposredno in na podlagi ustave in da je z zakoni mogoče le predpisati način njihovega uresničevanja (člen 15). Njihova razveljavitev je dopustna le izjemoma v vojnem ali izrednem stanju, pri čemer je v členu 16 posebej določeno, da nekaterih pravic ni mogoče omejiti ali odpraviti. To so nedotakljivost življenja, prepoved mučenja, varstvo osebnosti in dostojanstva, domneva nedolžnosti, načelo zakonitosti in pravna jamstva v kazenskem postopku ter svoboda vesti (navedene posebej zaščitene pravice so opredeljene v členih 17, 18, 21, 27, 28, 29 in 41). Nadaljnji členi določajo varstvo v sodnih postopkih. Člen 19 opredeljuje varstvo človekove svobode in določa, da nikomur ne sme biti odvzeta prostost, razen v primerih, ki jih določa zakon. Člen 20 določa odreditev in trajanje pripora in roke, v katerih mora biti priprti osebi vročena odločba, na katero ima pravico do pritožbe, o kateri pa mora sodišče odločiti v 48 urah. Nadaljnji členi zagotavljajo enako varstvo pravic pred sodišči (člen 22),

55 Glej: Ustava Republike Slovenije z uvodnim komentarjem, Ur. l. RS, 1992.

pravico do sodnega varstva (člen 23), javnost sojenja (člen 24), pravico do pritožbe proti odločbam sodišč in drugih organov (člen 25), pravico do povračila škode (člen 26), pravico do rehabilitacije in odškodnine (člen 30) ter prepoved sojenja v isti zadevi (člen 31).

Klasične liberalne človekove pravice in svoboščine so opredeljene v členih od 32 do 41. Med temi so posebej opredeljene svoboda gibanja (člen 32), pravica do lastnine in dedovanja (člen 33), pravica do osebnega dostojanstva in varnosti (člen 34), pravica do zasebnosti (člen 35), nedotakljivost stanovanja (člen 36), varstvo tajnosti pisem in drugih občil (člen 37), varstvo osebnih podatkov (člen 38), svoboda vseh oblik javnega izražanja in obveščanja (člen 39), pravica do popravka objavljenega obvestila (člen 40) in svoboda vesti ter izpovedovanja vere (člen 41). Najpomembnejše moderne politične pravice so opisane v členih 42–48. Posebej so zagotovljene pravica do zbiranja in združevanja (člen 42) in volilna pravica (člen 43) ter pravica državljanov, da sodelujejo pri upravljanju javnih zadev (člen 44). Državljanji imajo pravico do vlaganja peticij (člen 45) in pravico do ugovora vesti (člen 46). Člen 47 je določal, da državljana Slovenije ni dovoljeno izročiti drugi državi (pozneje je bil spremenjen), hkrati pa je bila v členu 48 priznana pravica do pribežališča tujim državljanom, ki so preganjani zaradi zavzemanja za človekove pravice.

V okviru drugega poglavja so določene tudi nekatere tipične socialne pravice – svoboda dela in izbira zaposlitve (člen 49), pravica do socialne varnosti (člen 50), pravica do zdravstvenega varstva (člen 51) ter zagotovljene pravice invalidov (člen 52). Prav tako sta zavarovani zakonska zveza in družina (člen 53) in določene so pravice in dolžnosti staršev (člen 54) ter pravice otrok (člen 56), zagotovljeno pa je tudi svobodno odločanje o rojstvih otrok (člen 55). Prav tako so našteje pomembne intelektualne pravice oz. pravice, povezane z duhovnimi vrednotami. Določbe člena 57 zagotavljajo izobrazbo in šolanje, v členu 58 je posebej poudarjena avtonomija univerze in drugih visokih šol. Svobodo znanosti zagotavlja člen 59. Člen 60 opredeljuje pravico do ustvarjalnosti (avtorske pravice). Nadalje so navedene posebne kolektivne pravice narodnih skupnosti – člen 61 določa pravico izražanja narodne pripadnosti, člen 62 pa pravico do uporabe svojega jezika. Člen 63 posebej prepoveduje spodbujanje k nasilju in vojni ter k vsakršni neenakopravnosti. Posebej obširno so zagotovljene tudi pravice avtohtone madžarske in italijanske narodne skupnosti (člena 64 in 65).

Ustava določa nekatere klasične človekove pravice in temeljne svoboščine tudi v okviru tretjega poglavja, v katerem posebej ureja gospodarska in socialna razmerja. Te pravice naj bi tvorile zaokroženo celoto, na drugi strani pa naj bi ne bile tako razvite, da bi jih bilo mogoče v celoti zavarovati pred sodiščem, kakor je to mogoče pri vseh pravicah in svoboščinah, uvrščenih v drugo poglavje (Ude, 1992: 50). Ustavne določbe v tem poglavju vsebujejo nekatere pojme, ki jih ni mogoče natančneje opredeliti, kot npr. javno dobro, javna korist, funkcije lastnine, primerno stanovanje, nelojalna konkurenca itd., ki predstavljajo pravne standarde, vendar naj bi njihovo vsebino oz. določenost opredelili šele sodna in upravna praksa.

V tem delu govori ustava najprej o gospodarskih razmerjih, posebej o varstvu dela in lastnini, pri čemer navaja, da država ustvarja možnosti za zaposlovanje in za delo (člen 66). Glede lastnine določa način njenega pridobivanja in uživanja v skladu z njeno gospodarsko, socialno in ekološko funkcijo (člen 67), prav tako pa določa pogoje, pod katerimi je mogoče lastninsko pravico omejiti ali odvzeti (člen 69). Ustava je določila tudi lastninsko pravico tujcev, tako da je tujcem omejila pridobivanje lastninske pravice na zemljiščih (člen 68).⁵⁶ Ustava v tem delu določa tudi posebne pravice do zdravega življenjskega okolja (člen 72) in do ohranjanja naravne in kulturne dediščine (člen 73). Hkrati opredeljuje za sodobne hitro razvijajoče se družbe zelo pomembno gospodarsko pravico, to je pravico do svobodne gospodarske pobude oz. podjetništva (člen 74). Prav tako opredeljuje moderno pravico do soodločanja delavcev (člen 75), sindikalno svobodo (člen 76) in pravico do stavke (člen 77). Ta celota modernih zasnovanih človekovih pravic in svoboščin je omogočila ponovno uresničitev načela delitve oblasti in je bila podlaga oblikovanja političnih oz. državnih institucij.

Te številne, obsežne in dokaj podrobne določbe Ustave RS, ki se nanašajo na človekove pravice in svoboščine, so posledica odločitve, da naj nova slovenska ustava ne znižuje ravni pravic in njihovega varstva, ki ga je zagotavljala že ustava iz leta 1974 in poznejša ustava dopolnila iz septembra 1989. Poleg tega izraža težnje vseh modernih in učinkovitih, to je živih ustav, saj izhaja iz pravic in svoboščin državljanov in šele na tej podlagi in skladno z njimi opredeljuje strukturo in naloge (funkcije) političnega sistema. To moderno načelo hkrati pomeni, da ustava dopušča vse, kar ni izrecno omejila ali prepovedala, celoten politični sistem pa postavlja v funkcijo varovanja pravic in svoboščin. S tem pa prva samostojna ustava slovenske države izraža le tisto, kar je za Slovence in državljane Slovenije splošno sprejemljivo in o čemer obstaja splošno soglasje. Kot vsaka moderna ustava pa je hkrati skupni imenovalac številnih interesov glede pravic samih – v tej zvezi jo je mogoče opredeliti kot nacionalni kompromis med različnimi pogledi na človekove pravice in temeljne svoboščine.

Nova slovenska ustava torej uresničuje pomembne človekove pravice, ki v povojnem obdobju »realnega socializma« v obliki t. i. sistema socialističnega samoupravljanja v Sloveniji kot delu jugoslovanske socialistične federativne države niso bile spoštovane oz. so bile omejevale ali celo sistematično kršene. Do obnove klasičnih človekovih pravic in svoboščin pride šele proti koncu osemdesetih let z uveljavljanjem opozicije v Sloveniji in s skupnim odporom obstoječi nelegitimni oblasti in opozicije proti centrom jugoslovanske partijske in vojaške moči, na koncu pa z novo povsem samostojno slovensko ustavo. Ta proces obnove oz. revitalizacije klasičnih človekovih pravic se je uresničil v okviru širšega vala politične demokratizacije, ki je zajel celotno srednjo in vzhodno Evropo.

Sklep

Slovensko osamosvajanje kot sestavni del procesa družbene modernizacije in politične demokratizacije, ki je konec devetdesetih in na začetku osemdesetih

⁵⁶ Člen 68 je bil kar dvakrat spremenjen.

let zajelo celotno srednjo in vzhodno Evropo, je bilo tesno povezano z uveljavljanjem klasičnih človekovih pravic in svoboščin, ki so bile v prejšnjem sistemu ali marginalizirane ali sistematično kršene. Koncept klasičnih človekovih pravic, ki je ena od najpomembnejših pridobitev družbenega in političnega razvoja, je bil najpomembnejši dejavnik, ki je sprožil celoten proces demokratizacije, v katerem so se te pravice spet uveljavljale in si zagotovile najpomembnejše mesto v nacionalnih ustavah držav vzhodne srednje oz. celotne vzhodne Evrope. V primeru Slovenije je bilo dokončno odpravljeno pojmovanje, da se pravice lahko vzpostavljajo v okviru nekega ideološko oblikovanega modela družbene ureditve. Prav zaradi zagotovitve teh pravic kot temeljnih za zgradbo demokratične ureditve se nova slovenska ustava iz leta 1991 pomembno loči od prejšnje ustave iz leta 1974. Hkrati te pravice in svoboščine zagotavljajo tudi oblikovanje demokratičnega političnega sistema v prvi povsem samostojni in suvereni slovenski državi.

Na drugi strani gre tudi za dvostransko razmerje. Tako kot so klasične človekove pravice in svoboščine pogoj demokratične države, je tudi sodobna demokratična država porok za spoštovanje in uveljavljanje pravic vseh njenih državljanov. Pri tem pogosto ugotavljamo, da sta spoštovanje in uresničevanje človekovih pravic in svoboščin odvisna od nekaterih družbenih pogojev. Še posebej od delovanja pravne države in spoštovanja pravnega reda, od učinkovitosti vseh institucij, ki jim lahko oz. morajo omogočiti zaščito, sicer bi ostale zgolj nekakšne splošne usmeritve ali neobvezujoča pravila ravnanja, odvisna od razmerij moči v družbi, dobronamernosti državne birokracije itd. Vendar na stanje človekovih pravic in svoboščin v posamezni državi in tudi v Sloveniji vedno bolj vplivajo tudi mednarodne okoliščine in različni zunanji dogodki. Liberalizirana ekonomija, vedno večja konkurenčnost in neomejen pretok kapitala povečujejo število konfliktov. Država je vse manj *res publica* in postaja vse bolj *res economica*. Brezobzirna profitna logika povečuje sebičnost in prepričanje o uspehu, ne glede na posledice za druge.

Pravice, ki človeku kot posamezniku in članu skupnosti zagotavljajo osnovno dostojanstvo, enakost oz. enake možnosti razvoja, so tudi v Sloveniji varovane predvsem s pravom. V samostojni slovenski državi pravo varuje pravice in svoboščine posameznikov in celih skupin na različne načine in na različnih ravneh, odvisno od vrste pravic in stopnje njihovega ogrožanja. Moderna slovenska ustava iz l. 1991 zagotavlja pravico do sodnega varstva. Poleg civilnega, kazenskega in upravnega uživajo pravice tudi ustavnopravno varstvo. Kot oblika zunajsodnega varstva človekovih pravic deluje Varuh človekovih pravic, končno pa za pravice velja tudi nadnacionalno varstvo. Slovenija si je po osamosvojitvi prizadevala doseči ustrezno učinkovitost sodnega varstva pravic, kar je bil tudi eden izmed pomembnih pogojev za vključitev Slovenije v Evropsko unijo.

Vendar učinkovitost sodnega varovanja človekovih pravic ni na ustrezni ravni, zlasti ker država pogosto ne zagotavlja te pravice v razumnem roku. Zaradi dolgotrajnosti postopkov in slabe organiziranosti sodišč se ne zmanjšuje samo pravna varnost državljanov, ampak nastaja tudi velika gospodarska škoda, poleg

tega pa trpi ugled države, ko se državljani obračajo na Evropsko sodišče za človekove pravice. V tem primeru lahko ugotovljamo, da še tako visoka raven spoštovanja in uveljavljanja človekovih pravic, ki smo jo dosegli pri slovenskem osamosvajanju in s sprejetjem nove samostojne slovenske ustave, ne zagotavlja sama po sebi ustreznega varstva človekovih pravic.

Prav zaradi nedemokratskih izkušenj z omalovaževanjem in kršenjem človekovih pravic in svoboščin v času povojnega socialističnega sistema (kršenje pravic je bilo v različnih obdobjih sicer različno) in številnih, tudi nepopravljivih krivic, ki so se dogajale v tem času, bi morala samostojna demokratična Slovenija imeti veliko večje razumevanje za kršitve, ki se dogajajo v sedanjem času in jih hitreje in odločneje odpravljati.

Literatura

Bučar, France (1993): Prehod čez rdeče morje. Ljubljana: Mihelač.

Hribar, Spomenka (1991): Dolomitska izjava. Ljubljana: Nova revija.

Jambreč, Peter (1992): Ustavna demokracija. Ljubljana: DZS.

Kardelj, Edvard (1977): Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana: Komunist.

Kavčič, Stane (1988): Dnevnik. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.

Kocbek, Edvard (2000): Dnevnik 1950. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Koštica, Vojislav in Čavoški, Kosta (1983): Stranački pluralizam ili monizam – društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944–1949. Beograd: : Univerzitet u Beogradu. Institut društvenih nauka. Centar za filozofiju i društvenu teoriju, 1983.

Krivokapič, Bora (1986): Dachauski procesi. Beograd.

Kučan, Milan (2002), intervju, Delo, 2. 11. 2002 (sobotna priloga).

Pirjevec, Jože (1987): Tito, Stalin in zahod. Ljubljana: DZS.

Pirjevec, Jože (2011): Tito in tovariši. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Prunk, Janko (1998): Kratka zgodovina Slovenije. Ljubljana: Založba Grad.

Repe, Božo (2001): referat na simpoziju o Demosu. Maribor.

Ribarič, Miha in Ribičič, Ciril (1983): Delegatski skupščinski sistem. Ljubljana: DZS.

Rupel, Dimitrij (1992): Skrivnost države. Ljubljana: Delo.

Sirc, Ljubo (1989): Between Hitler & Tito, Nazi Occupation and Communist Opression, A. Deutsch, London.

Strobl, Majda, Kristan, Ivan, in Ribičič, Ciril (1986): Ustavno pravo SFRJ. Ljubljana: UL.

Ude, Lojze (1992): Ustava Republike Slovenije. Ljubljana: UL RS.

Šnuderl, Makso (1950): Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana: DZS.

Vodušek - Starič, Jera (1992): Prevzem oblasti 1944–1946. Ljubljana: DZS.

Zajc, Drago (2004): Razvoj parlamentarizma; funkcije sodobnih parlamentov. Ljubljana: FDV.

Zajc, Drago (2005): Politika človekovih pravic. Ljubljana: FDV.

Zajc, Drago (2012): Slovenska državnost in spremembe ustave, v (J. Prunk in T. Deželan, ur.): Dvajset let slovenske države. Maribor: Aristej.

Prispevki k slovenskemu nacionalnemu programu, Nova revija, št. 57/87.

Ustava FLRJ, 1946.

Ustava SRS, ČZ UL SRS, Ljubljana, 1974.

Amandmaji k slovenski ustavi, UL SRS, št. 32/89.

Ustava RS z uvodnim komentarjem dr. L. Udeta, dr. F. Grada in M. Cerarja, ČZ UL RS, 1992.

Odločbe Evropskega sodišča: <http://www.echr.coe.int>.

ANALIZE DOMOLJUBNE ZAVESTI IN POZNAVANJA TEMELJNIH ELEMENTOV DOMOLJUBJA MED MLADIMI

Dr. Miro Haček in Simona Kukovič

1 Teoretsko ozadje raziskave

Domovinska in državljanska čustva lahko gojimo z državnimi simboli, saj ti obudijo naša čustva, ko na primer slišimo državno himno ali vidimo zastavo in grb. Državni simboli zastopajo državo v vsakem trenutku in utrjujejo našo ljubezen do nje; njihova uporaba dvigne proslave na državno raven, saj krepijo nacionalno pripadnost v povezavi s športom, zgodovino, kulturo in hkrati obudijo narodno pripadnost. Poleg tega uporaba državnih simbolov na dogodkih poenoti državljane, vzdržuje pozitiven odnos do države in vpletenim daje znak, do kod država seže, saj se s svojimi elementi tako fizično uteleša (Jagodič, 2006: 184–185). V evropskih državah so domovinsko vzgojo v šolski prostor začeli uvajati po drugi svetovni vojni, zlasti po koncu hladne vojne, in sicer so sledili idejam pomembnih mislecev; med njimi tudi francoskega filozofa in soavtorja Splošne deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1948 Maritaita, ki piše o potrebi po uvedbi »nove vede«. Kot pravi, bi nova veda združila različne veje znanja, kot sta v osnovnem okviru narodova zgodovina in zgodovina civilizacije, ter humanistiko, družboslovje, socialno filozofijo in pravno filozofijo. Tako bi bile z vidika velikih pesnikov, mislecev in junakov človeštva v povezavi z zgodovinskim izkustvom naroda zajete in upravičeno cenjene pravice in svoboščine posameznika, politične in družbene pravice in svoboščine, ustrezne dolžnosti, vlada ljudstva, naloge oblasti v politični in družbeni demokraciji, moralna obveza, ki zavezuje zavest, enakost med ljudmi, državljanska solidarnost in ideal bratstva, državljanska zvestoba in domoljubje, spoštovanje njene zgodovine in dediščine ter poznavanje različnih izročil (Maritain v Valič Zupan, 2006: 110–111).

Po naravnem poteku je domovinska vzgoja pred državljansko, ki jo nujno tudi vsebuje. Biti del domovine pomeni zavedati se, da smo ustaljeni v dani kulturi,

s katero se istovetimo (Veber v Zver, 2006: 18). Prva je torej domovina (narod in narodna zavest) in nato se posledično oblikuje nacionalna država, ki je najnaravnejša politična tvorba. Samo na podlagi ljubezni do domovine se lahko zgradi tudi pripadnost državi (Meglič, 2006: 66–68). Ključna pogoja domovinske vzgoje sta strpnost in humanizem, njen največji cilj je soodgovornost za domovino, največja nevarnost pa samozaničevanje. Pogoji za normalno državljansko zavest so kritična drža, ob izostrenem občutku za odgovornost do lastne države pa tudi odkrito govorjenje o slabostih in napakah (Granda, 2006: 33–34). Domovinska vzgoja mladim ne bi smela privzgojiti nekritične in brezpogojne ljubezni do domovine, temveč v njih predvsem spodbujati in sooblikovati občutek odgovornosti za njen demokratični in pluralno odprt ter ekološko uravnotežen razvoj. Poleg tega naj bi državljanska vzgoja mlade širše seznanjala z državljanskimi pravicami, načeli in ustanovami odprte demokratične družbe, s temeljnimi pojmi ustavnega reda, političnega in parlamentarnega življenja, delovanja raznih vej oblasti ter z razmerami v Evropi in svetu. Pri tem mora izhajati iz občutka odgovornosti do lastnega življenja in življenja potomcev ter biti vzgojni cilj vsega obveznega šolstva, ki ga financira država (Vodopivec, 2006: 40).

Državljska in domovinska vzgoja je, tako kot zgodovina, neizogibno povezana z vrednotami in ideologijo; so pa v učnih načrtih zgodovine, geografije in slovenščine le redko navedene vsebine, ki so povezane s primeri diskriminatornega vedenja Slovencev, saj glede nekaterih vprašanj v naši družbi še ni soglasja oziroma je to le na ravni zakonodaje. Iz teh razlogov vsebine navedenih predmetov ohranjajo predstavo o Slovencih kot pretežno etnonacionalni skupnosti, ne pa skupnosti državljanov, hkrati pa ohranjajo mit od nedolžnosti, poštenosti in prijaznosti Slovencev, ki so bili skozi zgodovino le žrtve okoliščin, nad katerimi sami niso imeli nadzora. Učni načrti torej izpuščajo tiste dogodke iz slovenske zgodovine in sodobnosti, ki bi lahko bili kot primer rasizma, seksizma in nacionalizma Slovencev in s tega vidika državljanska vzgoja odpira veliko perečih vprašanj, vključno z različnimi oblikami diskriminacije (Mihelj, 2003: 19–21).

Štrajn (2006: 85–88) pravi, da lahko od državljanske vzgoje pričakujemo predvsem prispevek h krepitvi možnosti za oblikovanje sodelovalnega ali aktivnega državljanstva; na državljansko vzgojo pa gleda z dveh vidikov, in sicer kot na *vzgojo državljanek in državljanov* in kot na *pouk o ustanovah države*. Vidika se med sabo pomembno razlikujeta; prvi se nanaša na reprodukcijsko funkcijo javne šole, torej na vzgojno-izobraževalni učinek (šola naj bi bila odgovorna za izoblikovanje državljanov in zato je v tem primeru državljanska vzgoja prikazana kot poglobljena sestavina javne vzgoje), drugi pa se bolj ukvarja s problematiko učnega načrta državljanske vzgoje. V prvem vidiku izražena stališča se v drugem pokažejo na ravni pedagoške prakse, kljub temu pa ne smemo pozabiti, da šolsko zakonodajo usmerjajo dokumenti Sveta Evrope in drugih mednarodnih vladnih in nevladnih organizacij. Justin (2006: 91) deli državljansko vzgojo na *minimalistično*, ki naj bi bila omejena na posredovanje osnovnih informacij o ustavi, zakonih, političnem sistemu in ki naj bi privzgojila osnovne državljanske vrline (spoštovanje zakonov, udeležba na volitvah, privrženost državi in naciji), ter *maksimalistično*, ki se poleg vsega naštetega usmerja še na razvijanje

neodvisnega in kritičnega mišljenja, vodi v razmislek o skupnem vrednostnem temelju družbe, optimalni demokraciji in pravični družbi ter razvija javne vrline (zavzetost za reševanje problemov sveta in še posebej lastne družbe). V Evropi je minimalistična različica državljanske vzgoje čedalje manj sprejemljiva, saj prevladuje mnenje, da so evropske družbe v krizi. Sardoč (2006: 102) pojasnjuje, da se sodobne demokratične družbe spoprijemajo s številnimi izzivi, med katere spadajo tudi čedalje manjša vključenost v procese demokratičnega odločanja, majhna udeležba na volitvah in pomanjkanje zaupanja v institucije, kar velja še posebej za mlade. Poleg tega se družbe spopadajo tudi s spreminjajočo se starostno strukturo prebivalstva, čedalje več je migracij, kar neizogibno prinaša večkulturnost in večjezičnost ter ksenofobijo, nestrpnost in rasizem.

Lummis (1996: 37) trdi, da domoljubje v demokraciji izraža ljubezen, ki ljudi združuje. *Avtoritarno domoljubje* pomeni opustitev posameznikove volje, pravice izbire in potrebe po razumevanju avtoritete – njegov emocionalni temelj je hvaležnost, da smo (bili) odrešeni bremena demokratične odgovornosti. Avtoritarno domoljubje zahteva nedvoumno lojalnost brez vprašanj; lojalnost do cilja, zadeve, načela, ki jo določi voditelj ali vodilna skupina. Tako domoljubje zahteva predanost vladajočim načelom in zato nasprotuje različnosti mnenj in nasprotovanju. Trditi, da avtoritarno domoljubje izvira le iz vladajoče avtoritete, bi bilo vendar preveč poenostavljeno razmišljanje. Socialna psihologija avtoritarnega domoljubja (še zlasti v demokraciji) temelji na preudarni, prevadni populaciji. Tako se je po napadih 11. septembra 2001 v Združenih državah Amerike nenadoma pojavilo več tisoč raznih nalepk in zastav v barvah ameriške zastave; zastave so sporočale nedvoumno solidarnost v času krize, druge oblike nacionalnega ponosa pa so prenašale bolj zaskrbljujoča sporočila. Silovito nacionalistična in šovinistična čustva so bila opazna tako v medijih, v osebnih stikih kot v politiki. Šole pri tem niso bile izjema. Tako so učenci kmalu lahko opazovali avtoritaren odziv odraslih na vprašanja, ki so izjemno pomembna za nadaljnji razvoj demokracije.

V nasprotju s tem *demokratično domoljubje* temelji na resnici in lojalnosti – ne do vladajoče oblasti, ampak do načel, vrednot, ki so osnova demokraciji, kar je temeljna značilnost demokratičnega domoljubja. To seveda ne pomeni, da demokratično domoljubje ne pušča nobenega prostora simboličnim prikazom podpore in solidarnosti. Nasprotno. Demokratično domoljubje ne pomeni le privrženosti narodu, njegovim simbolom in političnim voditeljem sedanosti in preteklosti, ampak tudi vsakemu pripadniku tega naroda in blaginji sonarodnjakov. Pravi temelj demokratičnega domoljubja je prav pravica do različnosti mnenj.

Večina avtorjev domoljubje opredeljuje kot pozitivnost čustev in občutkov do države, ki ji posameznik pripada. Archard (1999: 158) opisuje domoljubje kot pristno ljubezen in globoko spoštovanje do lastne domovine in njene dediščine. Ljubezen do domovine se najpogosteje opisuje kot neoporečno nagnjenje posameznika k – pogosto žrtvujoč samega sebe – ravnanju v korist lastne domovine. Domoljubje deli z nacionalizmom isto vrednostno izhodišče – narodi obstajajo, obstoj lastnega naroda pa ima za posameznika posebno moralno vrednost,

zato je narod vreden (naše) posebne naklonjenosti in ravnanju v svojo korist. Zato je vsak nacionalist gotovo tudi domoljub. Domoljub je zavezan pripadnosti lastni domovini in narodu, vendar vsak domoljub ni nujno tudi nacionalist v smislu iskanja skladnosti naroda in države. Za bistvo domoljuba ni nujno, da ima poglede na politični status lastnega naroda, čeprav je verjetno, da jih seveda ima. Domoljubna čustva in občutki se torej kažejo v občutku pripadnosti, povezanosti, zvestobe in namena, ki ga hrani igranje vloge posameznika – državljana.

Shema 1: Politika domoljubja

	Avtoritarno domoljubje	Demokratsko domoljubje
<i>Ideologija</i>	<p>Prepričanje, da je moja država po naravi superiorna glede na druge.</p> <p>Osnovna vdanost zemlji, dediščini, državljanstvu in načelom oblasti.</p> <p>Lojalnost brez vprašanj.</p> <p>Refleksivno sledenje in brezpogojna podpora voditeljem države.</p> <p>Slepota za pomanjkljivosti in družbeno neenotnost.</p> <p>Konformizem; različnost mnenj je videna kot nevarna in destabilizacijska.</p>	<p>Prepričanje, da so ideali nekega naroda vredni občudovanja in spoštovanja.</p> <p>Osnovna vdanost nizu načel, ki so temelj demokracije.</p> <p>Kritičnost, previdnost, spravevanje.</p> <p>Skrb za ljudi v družbi, ki temelji na načelih svobode, pravičnosti ...</p> <p>Opozarjanje na pomanjkljivosti, še zlasti na tiste v družbi.</p> <p>Spoštovanje in spodbujanje različnosti mnenj.</p>
Slogani	<p>Moja država, prav ali narobe.</p> <p><i>U.S.A. – love it or leave it.</i></p>	<p>Različnost mnenj je domoljubna.</p> <p><i>Imate pravico NEostati tiho.</i></p>
Zgodovinski primeri	<p>Preganjanje komunistov po drugi svetovni vojni v Združenih državah Amerike (vodil ga je senator McCarthy), ki je utrdilo prepričanje, da je različnost mnenj protiameriška in nedomoljubna.</p>	<p>Domoljubno pričanje P. Robesona pred McCarthyjevo komisijo, ki je komisijo opomnil, da je zablodila od ameriških načel demokratičnosti in pravičnosti.</p>
Sodobni primeri	<p>Enačenje nasprotovanja vojni v Iraku s podpiranjem terorizma ali sovraštvom do Združenih držav Amerike.</p>	<p>Okrepitev ameriških idealov enakosti, pravičnosti in tolerance, zlasti v času nacionalne krize.</p>

Vir: povzeto po Westheimer (2006: 610).

Domoljubje je danes po mnenju mnogih avtorjev najbolj nepravilno uporabljen pojem v izobraževanju (Levine in Youniss, 2006: 8). Učitelji zelo pogosto pojem domoljubja in ljubezni do domovine zamenjujejo z militarističnim šovinizmom, ki so ga uporabljali nekateri diktatorji 20. stoletja in z njim manipulirali z lastnim narodom. Pri tem se ne zavedajo, da je prav domoljubni odpor zoper tovrstna avtoritarna gibanja pripomogel k njihovemu padcu. Mnogo avtorjev se odkrito sprašuje, ali je domoljubje morda (že) zastarel koncept; koncept, ki naj ga ne bi prenašali na mlajše generacije. Ena najbolj znanih tovrstnih razprav o vlogi in pomenu domoljubja v sodobnem izobraževalnem in kulturnem sistemu je razprava med Eamonnom Callanom in Williamom Galstonom (v Archard, 1999). Oba poudarjata globoko potrebo po državljski vzgoji v sodobnem izobraževalnem sistemu, ki naj zgradi domoljubno pripadnost mladih enotni nacionalni identiteti. Oba vidita potrebo po strategiji integracije državljanov, po načinu zagotavljanja zvestobe in vdanosti državljanov demokratičnim političnim institucijam v liberalni družbi. In oba vidita z elementi domoljubja preprejeno državljsko vzgojo kot sredstvo, ki naj te cilje izpolni. Oba skrbi pogosto izražena skrb za nepristransko, objektivno mišljenje, ki se skoraj vedno pojavlja ob vsakem poskusu uvedbe kakršne koli oblike domovinske ali domoljubne vzgoje, zlasti v sistem obveznega šolanja. Gre za pogosto dilemo, ki poudarja napetost med zahtevami po vključevanju elementov domoljubja v izobraževalni sistem in spoznanjem, da skrb za nepristransko, objektivno mišljenje na okoliščine ob uvajanju tovrstnega izobraževanja pogosto deluje korozivno. Prepričanje, da je domoljubje pozitivna vrednota in je za sodobno državo dobro, če ima državljske, ki imajo radi svojo domovino, je pogosto ogroženo zaradi skrbi za blagostanje nepristranskega, objektivnega mišljenja in nadaljnji obstoj pogojev za kritično razmišljanje.

2 Analiza empiričnih podatkov raziskave aktivno državljanstvo in domovina s sklepnimi ugotovitvami

Raziskovalci smo v empirični raziskavi analizirali pomen domoljubja in domoljubne zavesti mladih in na podlagi tega poskušali pripisati vlogo in pomen domoljubja v okviru sistema vzgoje in izobraževanja v osnovnih in srednjih šolah. Ob tem smo izvedli manjšo raziskavo tudi med učitelji in profesorji družboslovnih in humanističnih predmetov v osnovnih in srednjih šolah, s čimer smo dobili tudi dodaten pogled učiteljev oz. profesorjev na problematiko domoljubja med mladimi. Domoljubje ima izrazit splošno družbeni pomen, zato ga je treba gojiti tudi v šoli, še posebno v okviru državljske vzgoje ali posebnega, novega predmeta. V okviru empirične raziskave smo zato poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: kakšna je (pozitivna) funkcija domoljubja, ali je smiselno in potrebno domoljubje načrtno gojiti, ga poučevati v šolah (katerih, v okviru posebnega predmeta?), kako naj bi potekalo izobraževanje za domoljubje, kakšne so temeljne dispozicije in orientacije odraščajočih slovenskih državljanov na področju domovinske zavesti, kakšno je poznavanje ključnih dejavnikov, ki prispevajo k oblikovanju domovinske zavesti med mladimi v tem

trenutku, ter kakšno je mnenje učiteljev v osnovnih in profesorjev v srednjih šolah o domoljubni zavesti mladih in njihovi vlogi v procesu učenja vsebin, povezanih z obdobjem osamosvojitve Slovenije.

Metodološka pojasnila

Izvajalci smo raziskavo izvedli v dveh sklopih, in sicer za učence in dijake ter učitelje in profesorje.

Raziskava med učenci in dijaki je bila opravljena z uporabo približno⁵⁷ enakega vprašalnika za vsako izmed obeh ciljnih (mladih) populacij. Raziskavi sta bili med mladimi izvedeni hkrati, v maju in juniju 2013, na reprezentativnem vzorcu 1000 učencev zadnjih razredov osnovnih šol (v nadaljevanju: učenci) in 1000 dijakov zadnjih letnikov srednjih šol (v nadaljevanju: dijaki); pri tem so bile v reprezentativni naključni vzorec enakopravno vključene osnovne in srednje šole iz vseh slovenskih pokrajin. Vprašalnik smo ob pomoči anketarjev posredovali v 18 izbranih osnovnih šol iz vseh statističnih regij (reprezentativni vzorec) v Sloveniji, kjer je vprašalnik ob prisotnosti anketarjev izpolnilo 888 učencev (od 1000 posredovanih vprašalnikov, kar pomeni 88,8-odstotno realizacijo). Hkrati smo vprašalnik z anketarji posredovali tudi v 13 srednjih šol v vseh slovenskih regijah (reprezentativni vzorec), kjer je vprašalnik ob prisotnosti anketarjev izpolnilo 844 dijakov⁵⁸ (od 1000 posredovanih vprašalnikov, kar pomeni 84,4-odstotno realizacijo).

Raziskava med učitelji osnovnih šol in profesorji srednjih šol družboslovnih in humanističnih predmetov je bila opravljena z uporabo enakega vprašalnika za vsako izmed obeh ciljnih populacij. Obe raziskavi med učitelji sta bili izvedeni hkrati z raziskavama med učenci oz. dijaki, v maju in juniju 2013, na manjšem vzorcu, tj. 100 učiteljev osnovnih šol in 100 profesorjev srednjih šol; pri tem so bile v vzorec vključene vse osnovne in srednje šole, ki so sodelovale tudi v raziskavi med učenci in dijaki. Vprašalnik za učitelje osnovnih šol je izpolnilo 80 učiteljev, vprašalnik za profesorje srednjih šol pa 87 profesorjev; ob tem je treba opozoriti, da nobeden izmed obeh vprašalnikov ni reprezentativen za celotno populacijo učiteljev oz. profesorjev, ki v osnovnih in srednjih šolah poučujejo družboslovne in humanistične predmete, je pa ustrezen pokazatelj stanja.

Podatke iz vseh vrnjenih vprašalnikov smo nato ob pomoči raziskovalcev vnesli še v statistični program SPSS in tako oblikovali bazo podatkov, ki je bila izhodišče obdelave podatkov in analize, ki je sledila v drugi, analitični fazi projekta. Izsledke raziskave smo v okviru primerjalne analize, ki se nanaša na odnos mladih do domoljubja, smiselno primerjali z izsledki vsebinsko podobne raziskave, opravljene junija 2013 za Zavod RS za šolstvo v sklopu projekta Odnos študentov do novejšje slovenske zgodovine.

57 Vprašalnika sta se medsebojno razlikovala le v demografskem delu.

58 V raziskavo smo glede na vpisne deleže vpisane srednješolske populacije ustrezno vključili poklicne in tehniške srednje šole ter gimnazije. Delež gimnazijcev je zajemal 51,2 odstotka realiziranega vzorca.

2.1 Zanimanje mladih za zgodovino slovenske države in slovenskega naroda

Na začetku raziskave smo mladim postavili precej splošno uvodno vprašanje, katerega cilj je bil razkriti njihov interes za področja (njihovega) udejstvovanja, od povsem osebnih interesov in preferenc (prijateljstvo, zabava in prosti čas, spolnost in ljubezen itd.) do vprašanj, povezanih z njihovo prihodnostjo (delo in zaposlitev, služba in poklic itd.), družinskega življenja ter zgodovine lastnega naroda in nastajanja neodvisne slovenske države (tabela 1).

Kot lahko vidimo v tabeli 1, osnovnošolce daleč najmanj zanima področje politike in političnega udejstvovanja (83,1 odstotka mladih to področje ne zanima nič ali le malo), tudi področje vojske in vojaških zadev je deležno majhnega zanimanja (72 odstotkov mladih to področje ne zanima nič ali le malo). To je tudi področje, kjer je standardni odklon pri odgovorih med najvišjimi, kar pomeni, da so pri tem mnenja mladih najbolj različna; na eni strani je (majhna) skupina mladih, ki jo področje vojske in vojaških zadev zanima, na drugi strani pa (večja) skupina do omenjenega področja izrazito negativno nastrojenih mladih. Izmed obeh navedenih področij ni prav daleč po merilu nezanimanja tudi področje vere in verskih zadev, ki malo ali nič zanima 69 odstotkov osnovnošolcev, ki imajo tudi glede tega področja izrazito različna mnenja (standardni odklon je 0,952).

Tabela 1: Zanimanje mladih za različna področja njihovega življenja (osnovne šole)

Koliko te zanima vsaka od spodaj navedenih stvari?	To me nič ne zanima	To me malo zanima	To me precej zanima	To me zelo zanima	Povprečna vrednost odgovorov	Standardni odklon
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)		
Delo in zaposlitev	1,7	13,1	40,2	45,0	3,29	0,754
Družinsko življenje	4,0	14,9	35,3	45,8	3,23	0,845
Nacionalna preteklost in usoda naroda	14,3	49,7	27,2	8,8	2,31	0,822
Nastajanje neodvisne slovenske države	15,2	49,5	28,0	7,3	2,27	0,806
Politika in politična dogajanja	43,1	40,0	12,4	4,5	1,78	0,829
Prijateljstvo	1,0	3,3	17,9	77,7	3,72	0,573
Skrb za lasten videz, zunanji videz	1,7	10,3	45,3	42,6	3,29	0,718
Služba, poklic	0,8	6,0	32,7	60,5	3,53	0,647
Spolnost in ljubezen	2,5	14,4	34,3	48,7	3,29	0,804
Šola in izobraževanje	2,7	10,6	44,1	42,5	3,26	0,756
Šport in športno dogajanje	7,0	17,6	35,1	40,3	3,09	0,923

Koliko te zanima vsaka od spodaj navedenih stvari?	To me nič ne zanima	To me malo zanima	To me precej zanima	To me zelo zanima	Povprečna vrednost odgovorov	Standardni odklon
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)		
Tehnika in tehnični dosežki	20,4	37,4	27,3	14,9	2,37	0,969
Umetnost in kultura	17,2	41,3	28,0	13,5	2,38	0,922
Vera in versko življenje	32,5	36,5	21,8	9,2	2,08	0,952
Vojska in vojaške zadeve	35,7	36,3	18,4	9,7	2,02	0,964
Zabava in prosti čas	0,6	3,4	22,9	73,1	3,69	0,564
Znanost in znanstveni dosežki	12,0	37,2	34,9	16,0	2,55	0,898

Vir: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888). Anketiranci so svoje zanimanje za navedena področja ocenjevali na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni to me nič ne zanima, vrednost 2 to me malo zanima, vrednost 3 to me precej zanima in vrednost 4 to me zelo zanima. Večja ko je vrednost v stolpcu Povprečna vrednost odgovorov, bolj anketirance navedeno področje zanima.

Po drugi strani učence najbolj izrazito zanimata področji prijateljstva ter zabave in prostega časa (95,6 oz. 96,0 odstotka osnovnošolcev ti področji precej ali zelo zanimata); hkrati sta to tudi področji, za kateri odgovori učencev izkazujejo najmanjše razlike (najnižji standardni odklon). Nekoliko presenetljivo jima je precej blizu tudi področje službe, poklica (93,2 odstotka osnovnošolcev to precej ali zelo zanima), kar je bilo morda nekoliko bolj izrazito pričakovati pri dijakih, čeprav je bila raziskava izvedena le tri mesece po opravljenem vpisu učencev v srednje šole, kar morda lahko nekoliko pojasni razmeroma velik delež zanimanja. In kako sta se pri osnovnošolcih odrezali področji nacionalne preteklosti in usode naroda ter nastajanja neodvisne slovenske države? Za obe področji osnovnošolci izkazujejo podpovprečno zanimanje (povprečni vrednosti sta precej podobni, 2,31 oz. 2,27), največjega deleža osnovnošolcev (64 oz. 64,7 odstotka) področji zanimata le malo ali nič, kar je za razvoj domoljubne zavesti pri mladih precej skrb vzbujajoč podatek; še nekoliko bolj skrb vzbujajoč je trend, saj se je delež učencev, ki jih področji ne zanimata, glede na zadnje podobne raziskave (izvedene v letu 2012) povečal za približno tri do štiri odstotke.

Tabela 2: Zanimanje mladih za različna področja njihovega življenja (srednje šole)

Koliko te zanima vsaka od spodaj navedenih stvari?	To me nič ne zanima	To me malo zanima	To me precej zanima	To me zelo zanima	Povprečna vrednost odgovorov	Standardni odklon
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)		
Delo in zaposlitev	2,0	7,0	32,9	58,0	3,47	0,716
Družinsko življenje	2,9	14,0	31,3	51,9	3,32	0,819
Nacionalna preteklost in usoda naroda	14,6	43,5	31,1	10,9	2,38	0,864
Nastajanje neodvisne slovenske države	16,1	45,9	29,2	8,7	2,31	0,843
Politika in politična dogajanja	30,6	42,9	18,9	7,6	2,04	0,895
Prijateljstvo	1,4	4,6	19,5	74,5	3,67	0,632
Skrb za lastni zgled, zunanji videz	1,8	11,7	43,5	43,0	3,28	0,737
Služba, poklic	0,8	3,9	28,8	66,4	3,61	0,607
Spolnost in ljubezen	1,0	6,3	31,3	61,5	3,53	0,658
Šola in izobraževanje	1,7	9,2	38,7	50,4	3,38	0,721
Šport in športno dogajanje	6,8	23,3	33,7	36,2	2,99	0,932
Tehnika in tehnični dosežki	14,9	35,8	33,7	15,5	2,50	0,928
Umetnost in kultura	15,1	36,2	30,4	18,3	2,52	0,959
Vera in versko življenje	34,7	34,3	21,3	9,7	2,06	0,972
Vojska in vojaške zadeve	33,1	41,0	18,2	7,8	2,01	0,908
Zabava in prosti čas	1,0	5,0	22,7	71,3	3,64	0,622
Znanost in znanstveni dosežki	12,1	38,2	32,8	16,9	2,55	0,911

Vir: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (SS) = 844). Anketiranci so svoje zanimanje za navedena področja ocenjevali na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni to me nič ne zanima, vrednost 2 to me malo zanima, vrednost 3 to me precej zanima in vrednost 4 to me zelo zanima. Večja ko je vrednost v stolpcu Povprečna vrednost odgovorov, bolj anketirance navedeno področje zanima.

Kot lahko vidimo v tabeli 2, tudi dijake najmanj zanimajo področja politike in političnega udejstvovanja (73,5 odstotka mladih to področje ne zanima nič ali

le malo), vojske in vojaških zadev (74,1 odstotka mladih to področje ne zanima nič ali le malo) ter vere in verskega življenja, ki malo ali nič zanima 74,1 odstotka dijakov; pri tem je zanimivo, da se je v primerjavi z osnovnošolci zmanjšal delež tistih, ki jih ne zanima politika, in nekoliko povečal delež tistih mladih, ki jih ne zanimajo vojska in vojaške zadeve ter vera in verske zadeve. Tudi dijake najbolj zanimata področji prijateljstva ter zabave in prostega časa (94 odstotkov dijakov ti področji precej ali zelo zanimata); opazimo lahko, da se je delež dijakov, ki so izrazili vsaj precejšnje zanimanje za navedeni področji v primerjavi z osnovnošolci za odstotek ali dva zmanjšal. Opazimo lahko, da dijaki izražajo skoraj podobno velik interes kot za prej omenjeni področji tudi za področji službe in poklica ter dela in zaposlitve, pri čemer se je interes za navedeni področji v primerjavi z učenci povečal. In kako sta se pri dijakih odrezali področji nacionalne preteklosti in usode naroda ter nastajanja neodvisne slovenske države? Dijaki za obe področji izkazujejo skoraj enako (podpovprečno) zanimanje, kot smo prej ugotovili za učence; povprečni vrednosti sta pri dijakih sicer nekoliko višji, 2,38 oz. 2,31, večine dijakov (58,1 oz. 62 odstotka) nacionalna preteklost in nastanek slovenske države zanimata le malo ali nič, kar za razvoj domoljubne zavesti vsekakor ni pozitivno.

Tabela 3: Zanimanje mladih za različna področja njihovega življenja

Koliko te zanima vsaka od spodaj navedenih stvari?	Povprečna vrednost odgovorov učencev	Povprečna vrednost odgovorov dijakov	Povprečna vrednost odgovorov študentov
Delo in zaposlitev	3,29	3,47	3,60
Družinsko življenje	3,23	3,32	3,32
Nacionalna preteklost in usoda naroda	2,31	2,38	2,59
Nastajanje neodvisne slovenske države	2,27	2,31	2,57
Politika in politična dogajanja	1,78	2,04	2,39
Prijateljstvo	3,72	3,67	3,69
Skrb za lastni zgled, zunanji videz	3,29	3,28	3,01
Služba, poklic	3,53	3,61	3,65
Spolnost in ljubezen	3,29	3,53	3,57
Šola in izobraževanje	3,26	3,38	3,47
Šport in športno dogajanje	3,09	2,99	2,99
Tehnika in tehnični dosežki	2,37	2,50	2,50
Umetnost in kultura	2,38	2,52	2,57
Vera in versko življenje	2,08	2,06	1,92
Vojska in vojaške zadeve	2,02	2,01	2,05
Zabava in prosti čas	3,69	3,64	3,49
Znanost in znanstveni dosežki	2,55	2,55	2,64

Viri: Raziskavi Odnos študentov do noveše slovenske zgodovine (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N = 436) in Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so svoje zanimanje za navedena področja ocenjevali na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni to me nič ne zanima, vrednost 2 to me malo zanima, vrednost 3 to me precej zanima in vrednost 4 to me zelo zanima. Večja ko je vrednost v stolpcu Povprečna vrednost odgovorov, bolj anketirance navedeno področje zanima.

V tabeli 3 prikazujemo primerjalno analizo zanimanja za različna področja življenja treh generacij mladih (učencev, dijakov in študentov). Opazimo lahko, da se s starostjo anketirancev povečuje zanimanje za področja dela in zaposlitve, službe in poklica ter šole in izobraževanja, kar je najverjetneje posledica gospodarskih razmer slovenske države in zlasti vpliva na možnost mladih za zaposlitev. Ugotovimo lahko še, da se s starostjo zmanjšuje zanimanje mladih za področje zabave in prostega časa. S starostjo anketirancev se – kar je za raziskovanje domoljubja med mladimi pozitivno – povečuje zanimanje za področji nacionalne preteklosti in nastajanja neodvisne slovenske države ter za področje politike in političnih dogajanj, pri čemer je razlika v zanimanju za področje med učenci in študenti največja.

Naslednji sklop vprašanj je bil namenjen zgodovini, ki je za razvoj domoljubne zavesti mladih ključen predmet tako v osnovni kot srednji šoli. Najprej smo mlade vprašali, koliko jih je med dosedanjim šolanjem pritegnila zgodovina. Večina učencev (65 odstotkov) in dijakov (54,7 odstotka) je odgovorila, da jih je zgodovina pritegnila še kar oziroma zelo. Opazimo lahko, da je za ta predmet nekoliko večje zanimanje med osnovnošolci, kar dokazuje tudi manjši delež tistih, ki jih predmet sploh ni pritegnil (10,5 odstotka osnovnošolcev in 15,7 odstotka dijakov).

Naslednje vprašanje je bilo namenjeno učnim pripomočkom, ki so jih učenci in dijaki (morda) pogrešali pri pouku zgodovine. Ugotovimo lahko, da večina učencev pri pouku najbolj pogreša dokumentarne filme (51,6 odstotka) in uporabo spleta (30,7 odstotka). Zelo podobno je tudi pri dijakih, pri katerih je še nekoliko večji delež vprašanih pogrešal dokumentarne filme (54,9 odstotka), nekoliko manjši delež (23 odstotkov) pa uporabo spleta v učne namene.

2.2 Osamosvojitve Slovenije

Osrednji sklop vprašanj je bil namenjen poznavanju slovenske osamosvojitve. Najprej smo mlade vprašali, ali so to temo morda obravnavali v okviru pouka zgodovine, in pričakovali velik odstotni delež pozitivnih odgovorov, saj je tema vsekakor del veljavnega učnega načrta pri tem predmetu. Zato je bilo presenečenje precejšnje, čeprav je večina učencev (73,3 odstotka), ne pa tudi dijakov (37,0 odstotka) odgovorila pozitivno, vendar je hkrati z Ne odgovorilo kar 11,4 odstotka učencev in 44,5 odstotka dijakov. Glede na to, da gre za dijake ob koncu zadnjega letnika, je glede na učni načrt razumljivo, da del dijakov tega dela predmeta zgodovina še ni poslušal. Sledilo je logično vprašanje, mlade

smo namreč vprašali, ali so to temo obravnavali pri katerem drugem predmetu (poleg zgodovine). Učenci so odgovorili, da so temo osamosvojitve obravnavali tudi pri zemljepis (37,8 odstotka), pri drugih predmetih⁵⁹ (27,7 odstotka) in pri slovenščini (29,5 odstotka), dijaki pa so to temo obravnavali pri geografiji (34,2 odstotka), slovenščini (36,5 odstotka), sociologiji⁶⁰ (23,9 odstotka), filozofiji (2,5 odstotka) in pri drugih predmetih (16,7 odstotka).

Mlade smo nato vprašali, koliko šolskih ur je bilo po njihovem mnenju namenjenih obravnavi slovenske osamosvojitve pri vseh predmetih skupaj; 29,8 odstotka učencev in 29,4 odstotka dijakov je menilo, da so osamosvojitve pri vseh predmetih skupaj obravnavali od ene do tri šolske ure. Največji delež učencev (40,3 odstotka) in dijakov (54,1 odstotka) ni znal presoditi, koliko časa so skupaj pri vseh predmetih namenili obravnavi slovenske osamosvojitve. Zanimivo je, da kar 78,6 odstotka osnovnošolcev in le 46,2 odstotka dijakov meni, da je bilo dodeljenega časa za obravnavo takšne teme povsem dovolj.

Mlade smo še vprašali po njihovem mnenju glede lastnega znanja o osamosvojitvi Slovenije. Največji delež tako učencev (38,0 odstotka) kot dijakov (37,7 odstotka) je svoje znanje ocenil z oceno dobro. Zanimivo je, da dijaki svoje (ne) znanje o osamosvojitvi Slovenije ocenjujejo precej bolj kritično od učencev, kar potrjuje tudi povprečna ocena, ki je pri učencih 3,30, pri dijakih pa 2,55. Če to ugotovitev povežemo s prejšnjim vprašanjem o številu ur, ki se pri vseh predmetih skupaj namenja tematiki osamosvajanja Slovenije, lahko ugotovimo, da bi si predvsem dijaki o tej temi želeli izvedeti več in da s svojim poznavanjem teme niso zadovoljni.

Tabela 4: Samoocena znanja o osamosvojitvi Slovenije (v odstotkih)

	Nezadostno (1)	Zadostno (2)	Dobro (3)	Prav dobro (4)	Odlično (5)
UČENCI	3,7	16,6	38,0	30,1	11,7
DIJAKI	14,4	34,1	37,7	9,4	4,4

Vir: Raziskava *Aktivno državljanstvo in domovina* (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so odgovarjali na vprašanje *Ali lahko oceniš, kakšno je tvoje znanje o osamosvojitvi Slovenije?*.

Ob tem so zanimivi izsledki iz raziskave med učitelji in profesorji, saj smo tudi njim postavili isto vprašanje in jih prosili, naj na isti lestvici ocenijo še znanje svojih učencev oz. dijakov. Učitelji družboslovnih in humanističnih predmetov v osnovnih šolah so svoje znanje o osamosvojitvi Slovenije ocenili z oceno 3,56,

59 Učenci so navajali predvsem predmet Domovinska in državljanska vzgoja in etika.

60 Glede na to, da sociologijo poslušajo le gimnazijci, ki so zajemali 51,2 odstotka realiziranega vzorca (432 dijakov), pomeni 23,9 odstotka pri tem predmetu dejansko 46,8 odstotka gimnazijske populacije, ki je pri sociologiji poslušala temo o slovenski osamosvojitvi.

znanje učencev pa z oceno 2,30. Razlika je pri profesorjih še nekoliko večja, saj so svoje znanje o osamosvojitvi Slovenije ocenili z oceno 3,29, znanje dijakov pa z oceno 1,99. Ob tem je zanimivo, da ni niti en učitelj svojega znanja o osamosvajanju ocenil z oceno nezadostno in niti en učitelj (niti profesor) se ni za svoje učence oz. dijake odločil za oceno 5 – odlično (najvišja podeljena ocena je bila 4 – prav dobro). Hkrati je zanimivo, da tako učitelji kot profesorji niso pokazali posebne želje, da bi se udeležili seminarjev na temo osamosvojitve; da bi se zagotovo udeležili takega seminarja, je menilo le 31,3 odstotka učiteljev in 31,4 odstotka profesorjev.

Tabela 5: Viri znanja o osamosvojitvi Slovenije (osnovne šole)

	Nič (1)	Malo (2)	Srednje (3)	Precej (4)	Veliko (5)	Arit- metična sredina	Stan- dardni odklon
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)		
Od staršev	6,9	23,1	36,5	24,5	8,9	3,05	1,052
Od sorodnikov in znancev	19,5	35,9	27,4	13,0	4,2	2,47	1,074
Od prijateljev in sovrstnikov	28,9	41,3	21,6	5,9	2,3	2,11	0,967
V šoli pri pouku zgodovine	6,2	9,1	16,1	30,7	37,9	3,85	1,201
Iz televizijskih oddaj	10,2	22,8	29,5	27,0	10,5	3,05	1,151
Iz radijskih oddaj	45,7	31,3	15,3	6,0	1,7	1,87	0,994
Iz časopisov in revij	36,5	32,6	19,0	9,6	2,4	2,09	1,071
Na spletu	19,1	22,3	24,5	21,0	13,1	2,87	1,306
Drugje	73,2	7,3	8,2	5,4	6,0	1,64	1,200

Vir: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888). Anketiranci so odgovarjali na pobudo Prosimo, da oceniš, koliko si od naštetih virov izvedel o osamosvojitvi Slovenije.

Tabela 6: Viri znanja o osamosvojitvi Slovenije (srednje šole)

	Nič (1)	Malo (2)	Srednje (3)	Precej (4)	Veliko (5)	Arit- metična sredina	Stan- dardni odklon
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)		
Od staršev	4,6	18,9	29,3	31,4	15,8	3,35	1,094
Od sorodnikov in znancev	14,3	29,9	26,5	21,6	7,7	2,78	1,163
Od prijateljev in sovrstnikov	23,7	39,7	26,0	8,6	2,1	2,26	0,980

	Nič (1)	Malo (2)	Srednje (3)	Precej (4)	Veliko (5)	Arit- metična sredina	Stan- dardni odklon
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)		
V šoli pri pouku zgodovine	14,8	25,0	24,2	24,6	11,4	2,93	1,241
Iz televizijskih oddaj	6,3	19,3	33,5	28,3	12,7	3,22	1,089
Iz radijskih oddaj	38,8	29,5	20,3	8,0	3,4	2,08	1,101
Iz časopisov in revij	22,3	33,2	25,6	14,1	4,8	2,46	1,126
Na spletu	14,9	22,6	28,0	22,0	12,6	2,95	1,242
Drugje	73,7	8,6	6,0	6,0	5,6	1,61	1,183

Vir: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (SŠ) = 844). Anketiranci so odgovarjali na pobudo Prosimo, da oceniš, koliko si od naštetih virov izvedel o osamosvojitvi Slovenije.

Zanimalo nas je tudi, iz katerih virov mladi največ izvedo o osamosvojitvi Slovenije. Učenci največ izvedo v šoli pri pouku zgodovine, nadpovprečno veliko tudi od staršev, iz spletnih virov in iz televizijskih oddaj, najmanj pa od prijateljev in znancev, časopisov in revij ter iz radijskih oddaj.

Iz odgovora na vprašanje o tem, koliko osnovnošolce zanimajo dogajanja v povezavi z osamosvojitvijo Slovenije, je mogoče razbrati, da žal podpovprečno⁶¹ in da največji delež (59,9 odstotka) osnovnošolcev ta tematika zanima bolj malo ali sploh ne, še kar ali zelo jih je odgovorilo le 40,1 odstotka. Podobno je tudi pri dijakih; tudi ti (glej tabelo 6) o osamosvojitvi največ izvedo od staršev in iz televizijskih oddaj, najmanj pa od prijateljev in vrstnikov ter iz radijskih oddaj. Tudi dijake dogajanja v povezavi z osamosvojitvijo Slovenije zanimajo podpovprečno.⁶² Največji delež (63,9 odstotka) dijakov osamosvojitvena tematika zanima bolj malo ali nič, le 36,1 odstotka dijakov pa ta tematika zanima zelo ali še kar. Razveseljivo je, da je zanimanje za te tematike med učitelji in profesorji veliko večje; da jih dogajanja v povezavi z osamosvojitvijo Slovenije še kar ali zelo zanimajo, je odgovorilo 87,3 odstotka učiteljev in 80 odstotkov profesorjev.

61 Povprečna vrednost odgovorov na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni To me sploh ne zanima in vrednost 4 To me zelo zanima, je bila 2,29. Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888).

62 Povprečna vrednost odgovorov na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni To me sploh ne zanima in vrednost 4 To me zelo zanima, je bila 2,26. Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (SŠ) = 844).

Tabela 7: Primerjava virov znanja o osamosvojitvi Slovenije med mladimi

... koliko si od naštetih virov izvedel o osamosvojitvi Slovenije?	Učenci	Dijaki	Študenti
Od staršev	3,05	3,35	3,20
Od sorodnikov in znancev	2,57	2,78	2,61
Od prijateljev in sovrstnikov	2,11	2,26	2,31
V šoli pri pouku zgodovine	3,85	2,93	3,59
Iz televizijskih oddaj	3,05	3,22	3,39
Iz radijskih oddaj	1,87	2,08	2,02
Iz časopisov in revij	2,09	2,46	2,75
Na spletu	2,87	2,95	3,35

Vir: Raziskavi Odnos študentov do novejšje slovenske zgodovine (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N = 436) ter Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so odgovarjali na pobudo Prosimo, da oceniš, koliko so od naštetih virov izvedel o osamosvojitvi Slovenije, pri čemer vrednost 1 pomeni nič, vrednost 2 malo, vrednost 3 srednje, vrednost 4 precej in vrednost 5 veliko. Večja ko je vrednost, več so anketiranci iz navedenega vira izvedeli o osamosvojitvi Slovenije.

Ob primerjavi pridobljenih podatkov med vsemi tremi generacijami mladih lahko ugotovimo, da o osamosvojitvi Slovenije najmanj izvedo iz radijskih oddaj, precej malo tudi od prijateljev in sovrstnikov, kar je še en dokaz več, da se mladi o tej temi ne pogovarjajo prav veliko. Glavna vira informacij o osamosvojitvi učencev in študentov sta šola in pouk zgodovine, kar pa nekoliko presenetljivo ni glavni vir informacij dijakov; to je še en kazalnik, ki kaže, da je pouk zlasti novejšje slovenske zgodovine v srednjih šolah nekoliko problematičen. Tudi učitelje in profesorje smo povprašali o tem, kje po njihovem mnenju mladi pridobivajo znanje, povezano z osamosvojitvijo Slovenije; prepričljiva večina (96,3 odstotka oz. 78 odstotkov) jih meni, da največ prav v šoli.

Osnovnošolci in dijaki se o temah, povezanih z osamosvojitvijo Slovenije, pogovarjajo precej redko tako doma kot s prijatelji in vrstniki; oboji o teh temah še najpogosteje govorijo v šoli. Zanimivo je, da 46,9 odstotka osnovnošolcev trdi, da se celo v šoli o temah, povezanih z osamosvojitvijo Slovenije, pogovarjajo nikoli ali le redko; med dijaki pa je teh veliko, 70,5 odstotka. Ob tem je zanimivo, da se mladi o teh tematikah očitno želijo pogovarjati, še zlasti v šoli, saj kar 71 odstotkov osnovnošolcev in 64,8 odstotka srednješolcev meni, da je poznavanje dogodkov, povezanih z osamosvojitvijo Slovenije, za mlade v naši državi pomembno. Isto smo vprašali še učitelje in profesorje, odstotni deleži pozitivnih odgovorov pa so še malce večji; tako kar 82,6 odstotka učiteljev in 79,3 odstotka profesorjev meni, da je poznavanje dogodkov, povezanih z osamosvojitvijo Slovenije za mlade pomembno.

Tabela 8: Povezava nekaterih pojmov z obdobjem osamosvajanja Slovenije

Koliko je posamezen pojem povezan z obdobjem osamosvajanja Slovenije?	UČENCI	DIJAKI	UČITELJI V OŠ	PROFESORJI V SŠ
	(N = 888)	(N = 844)	(N = 80)	(N = 87)
Pogum	3,28	3,35	3,49	3,35
Domoljubje	3,53	3,60	3,67	3,56
Nacionalna zavest	3,36	3,57	3,72	3,59
Nacionalna čistost Slovenije	2,77	2,83	2,28	2,36
Odprava socializma	2,97	3,00	2,87	2,87
Demokracija za vsakega državljana	3,32	3,40	3,49	3,35
Svoboda	3,63	3,60	3,67	3,52
Enakopravnost	3,59	3,58	3,47	3,42
Uveljavitev Slovenije v svetu	3,37	3,32	3,49	3,37
Nepravičnost	2,46	2,68	2,86	2,55
Vojno trpljenje	2,60	2,78	2,58	2,52
Izkoriščanje	2,57	2,84	2,81	2,61
Gospodarski razvoj	3,25	3,27	3,25	3,06

Vir: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013). Anketiranci so posamezne pojme ocenjevali na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni sploh ni povezan, vrednost 2 je malo povezan, vrednost 3 je precej povezan in vrednost 4 je zelo povezan. Vrednosti v stolpcih so povprečne vrednosti odgovorov; večja ko je vrednost, bolj anketiranci posamezni pojem povezujejo z obdobjem osamosvajanja Slovenije.

Mlade smo še prosili, naj ocenijo povezavo nekaterih pojmov z obdobjem osamosvajanja Slovenije; hoteli smo ugotoviti, katere pojme mladi povezujejo z obdobjem, v katerem je naša država pridobila svojo samostojnost. Rezultati v tabeli 7 kažejo, da večina mladih z osamosvojitvijo povezuje domoljubje, nacionalno zavest, svobodo, enakopravnost, tudi uveljavitev Slovenije v svetu in pogum. Najmanj mladih z obdobjem osamosvajanja povezuje pojme nepravičnost, nacionalna čistost Slovenije, vojno trpljenje in izkoriščanje. Opazimo lahko, da so mnenja učiteljev in profesorjev zelo usklajena z mnenji mladih; edina omembe vredna razlika je pri nacionalni zavesti, to so tako učitelji kot profesorji postavili na prvo mesto med vsemi pojmi, učenci pa so ta pojem postavili šele na peto, dijaki pa na četrto mesto med vsemi pojmi (razlike v odgovorih so zelo majhne).

2.3 Domoljubna in državljanska pismenost

Naslednji razdelek vprašalnika je bil namenjen proučitvi poznavanja državnih simbolov (zastave, grba in himne Republike Slovenije), osamosvojitve in z njo povezanih ključnih dogodkov, državnih praznikov (pri čemer smo posebno pozornost namenili tistim z bolj domovinsko konotacijo) in elementov državljan-ske pismenosti (to smo preverjali z vprašanji o volilni pravici, slovenski ustavi in

političnem sistemu, temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah itd.). Ta razdelek je bil zastavljen torej z namenom kognitivnega prepoznavanja znanja osnovnošolcev in srednješolcev s področja domoljubja in aktivnega državljanstva. Pri nekaterih vprašanih smo odgovore učencev in dijakov primerjali tudi z odgovori študentov iz primerljive raziskave, izvedene v istem časovnem obdobju.

Tabela 9: Prepoznavanje državne zastave (v odstotkih)

Katera od spodaj narisanih zastav je zastava Republike Slovenije?	UČENCI	DIJAKI	ŠTUDENTI
Zastava Republike Slovenije – napačna	1,4	2,4	1,2
Zastava Republike Slovenije – prava	97,8	96,8	98,6
Zastava Republike Slovenije – napačna	0,8	1,1	0,2

Vira: Raziskavi Odnos študentov do novejšje slovenske zgodovine (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N = 436) ter Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so odgovarjali na vprašanje Katera od spodaj narisanih zastav je zastava Republike Slovenije ...

Pri vprašanju, pri katerem so morali anketiranci med tremi slikami zastav prepoznati zastavo Republike Slovenije, je bila večina odgovorov pravih; 97,8 odstotka med osnovnošolci, 96,8 odstotka med srednješolci in 98,6 odstotka med študenti slovenskih fakultet; rezultati so primerljivi z raziskavami, opravljenimi v prejšnjih letih. Na podlagi teh rezultatov ugotovljamo, da je poznavanje zastave RS pri vseh skupinah mladih zelo dobro.

Tabela 10: Poznavanje uradnih državnih simbolov (v odstotkih)

Kateri so uradni državni simboli Republike Slovenije?	UČENCI	DIJAKI	ŠTUDENTI
Zastava, grb, potni list	2,0	1,7	0,2
Zastava, grb, himna	93,4	92,3	96,8
Himna, ustava, grb	3,7	5,2	2,5
Grb, osebna izkaznica, potni list	0,9	0,8	0,5

Vira: Raziskavi Odnos študentov do novejšje slovenske zgodovine (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N = 436) ter Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844).

Pri drugem vprašanju, vezanem na področje domovinske pismenosti, so morali mladi prepoznati uradne simbole Republike Slovenije. Tudi da delež pravih odgovorov je velik in primerljiv z raziskavami, izvedenimi v prejšnjih letih; podobno kot pri prepoznavanju zastav je delež pravih odgovorov malo večji med učenci, saj je uradne državne simbole Republike Slovenije prepoznalo 93,4

odstotka učencev in »le« 92,3 odstotka dijakov; od obojih so pričakovano uspešnejši študentje, saj je uradne države simbole pravilno prepoznalo 96,8 odstotka študentov.

Tabela 11: Poznavanje praznikov med mladimi (delež pravih odgovorov, v odstotkih)

	UČENCI	DIJAKI	ŠTUDENTI
Slovenski kulturni praznik	85,5	88,9	97,1
Dan državnosti	59,9	58,2	61,8
Vrnitev Primorske k matični domovini	54,0	52,2	57,4
Dan reformacije	63,9	72,7	82,7
Dan Rudolfa Maistra	54,5	51,2	54,0
Božič	90,8	92,3	95,1
Dan samostojnosti in enotnosti	51,0	48,0	50,9

Vira: Raziskavi Odnos študentov do novejše slovenske zgodovine (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N = 436) ter Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so morali sedem podanih datumov povezati z imeni sedmih državnih praznikov. Izogibanje odgovoru in neodgovarjanje na posamezne datume smo upoštevali kot nepravilne odgovore (veljavni odstotni deležni so dostopni v priloženih sumarnikih).

Naslednje vprašanje, vezano na področje domovinske pismenosti, je od učencev, dijakov in študentov zahtevalo, da podana imena praznikov povežejo s podanimi datumi praznovanja navedenih praznikov. Vsem trem skupinam anketiranih smo postavili enako vprašanje in pri tem – na podlagi v prejšnjih letih opravljenih raziskav – pričakovali malce slabše odgovore osnovnošolcev. Želeli smo dobiti odgovor na vprašanje, koliko mladi poznajo tipična domoljubna praznika (izbrali smo dan državnosti (25. junij) ter dan samostojnosti in enotnosti (26. december)), temu smo dodali tri znane praznike (božič, dan reformacije in slovenski kulturni praznik), ki jih splošna javnosti *a priori* večinoma ne povezuje z domovinskimi vsebinami, čeprav ima zadnjenavedeni vsekakor tudi močno domovinsko konotacijo, ter dodali še dva manj znana in novejša praznika (ki poleg tega *nista dela prosta dneva*), tj. dan Rudolfa Maistra in vrnitev Primorske k matični domovini, ki pa vsekakor imata nekaj domoljubne konotacije. Odgovori so prikazani v tabeli 11; lahko ugotovimo, da se (pre)poznavanje praznikov s starostjo anketiranih izboljšuje; študentje in dijaki bolje poznajo navedene praznike od učencev (študentje še nekoliko bolje od dijakov), vendar je kljub temu delež tistih, ki ne poznajo nekaterih najpomembnejših praznikov v tej državi, skrb vzbujajoč. Kar 40,1 odstotka učencev (ob tem tudi 41,8 odstotka dijakov in 38,2 odstotka študentov) ne pozna datuma, ko slovenska država praznuje rojstni dan, kar 49 odstotkov (ob tem tudi 52 odstotkov dijakov in 49,1 odstotka študentov) jih ne pozna dneva samostojnosti in enotnosti oz. ta datum zamenjuje z dnevom državnosti. Še manj navdušujoče je poznavanje malce novejših in

dela neprostih praznikov, tj. dneva Rudolfa Maistra in dneva vrnitve Primorske k matični domovini. Najmanj težav imajo vse tri skupine mladih pri prepoznavanju dveh znanih praznikov (božič, slovenski kulturni praznik). Med osnovnošolci in dijaki glede na okolje, v katerem obiskujejo šolo, ni statistično značilnih razlik; malce bolje praznike poznajo učenke oziroma dijakinje, čeprav razlika med spoloma ni velika. Pričakovana korelacija je bila zaznana pri učnem uspehu, pri čemer učenci z boljšim učnim uspehom v preteklem letu (zlasti tisti z odličnim) izkazujejo tudi izrazito boljše poznavanje praznikov. Ta ugotovitev le malce manj velja tudi za dijake, pri katerih je opaziti tudi izjemno močno povezavo med poznavanjem praznikov in vrsto srednje šole, saj srednješolci, ki obiskujejo gimnazije, izrazito bolje poznajo praznike.

Na podlagi teh odgovorov ugotavljamo, da je poznavanje državnih praznikov, ki so povezani z obdobjem osamosvajanja in pridobivanja samostojnosti Republike Slovenije, precej slabo in da se stanje z leti še poslabšuje. Opazili smo, da mladi pogosto zamenjujejo dan državnosti ter dan samostojnosti in enotnosti; nepoznavanje teh dveh ključnih praznikov se je pravzaprav povsem približalo nepoznavanju dneva Rudolfa Maistra in dneva vrnitve Primorske k matični domovini.

Tabela 12: Poznavanje slovenske ustave, političnega sistema, človekovih pravic, demokracije in podobnih področij v najbolj splošnih potezah med mladimi (delež pravih odgovorov, v odstotkih)

TRDITVE		UČENCI (N = 888)	DIJAKI (N = 844)
1	Slovenska ustava je bila sprejeta po osamosvojitvi Slovenije.	75,4	79,9
2	Slovenska ustava med drugim govori o človekovih pravicah.	79,9	84,3
3	Slovenski parlament je sestavljen iz Državnega zbora, ki je sestavljen iz 90 poslancev, in Državnega sveta, ki šteje 40 svetnikov.	66,1	70,8
4	Slovenska vlada sprejema zakone.	30,9	30,2
5	Slovenski parlament izvoli predsednika vlade in ministre.	44,6	53,1
6	Temeljne človekove pravice nam zagotavljajo že mednarodne pogodbe in razne konvencije.	52,9	55,7
7	Volitev se lahko udeleži vsak državljan, ki dopolni 18 let.	90,5	91,0
8	Predsednik Republike Slovenije je izvoljen na volitvah.	87,2	90,2
9	V Republiki Sloveniji sta Cerkev in država ločeni.	64,1	81,9
10	Slovenija je članica Evropske unije in zveze Nato.	80,3	85,9
11	Slovenija je bila samostojna država že po 1. svetovni vojni, med letoma 1918 in 1941.	86,4	85,9

Vir: Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013).

Pri sklopu vprašanj, povezanem z analizo državljske pismenosti (tabela 12), smo preverjali poznavanje slovenske ustave in političnega sistema, človekovih pravic in temeljnih svoboščin, demokracije in drugih področij državljske vzgoje pri slovenskih osnovnošolcih in srednješolcih. Obe skupini anketirancev sta odgovarjali na enaka vprašanja, pri vsaki trditvi pa so morali ugotoviti, ali je trditev pravilna ali napačna. Analiza odgovorov pokaže tri kvalitativne sklope poznavanja. Najvišjo raven znanja (povprečno nad 80 odstotkov pravih odgovorov) sta obe skupini pokazali pri trditvah »Volitev se lahko udeleži vsak državljan, ki dopolni 18 let«, »Predsednik Republike Slovenije je izvoljen na volitvah«, »Slovenska ustava je bila sprejeta po osamosvojitvi Slovenije«, »Slovenska ustava med drugim govori o človekovih pravicah«, »Slovenija je bila samostojna država že po 1. svetovni vojni, med letoma 1918 in 1941«, »Slovenija je članica Evropske unije in Nata«. Ugotovimo lahko, da so tako osnovnošolci kot srednješolci pokazali kar veliko znanja glede temeljev državljske pismenosti. Trditev »V Republiki Sloveniji sta Cerkev in država ločeni« je tudi edina, pri kateri je razlika v znanju osnovnošolcev in srednješolcev občutna (17,8 odstotka).

Srednjo raven znanja (povprečno med 60 in 80 odstotkov pravih odgovorov) sta obe skupini izkazali pri trditvi »Slovenski parlament je sestavljen iz Državnega zbora, ki je sestavljen iz 90 poslancev, in Državnega sveta, ki šteje 40 svetnikov«.

Razmeroma nizko raven znanja (med 40 in 60 odstotki pravih odgovorov) pa sta obe skupini izkazali pri trditvi »Temeljne človekove pravice nam zagotavljajo že mednarodne pogodbe in razne konvencije«, »Slovenski parlament izvoli predsednika vlade in ministre«. Najmanj znanja o državljski pismenosti pa smo – tudi nekoliko pričakovano – zaznali pri sicer nepravilni trditvi »Slovenska vlada sprejema zakone«. Te trditve kot nepravilne ni prepoznalo približno sedem desetih tako osnovnošolcev kot srednješolcev. Izsledki kratkega preizkusa državljske pismenosti kažejo, da bi bilo smiselno zlasti v osnovnih, pa tudi v srednjih šolah malo več pozornosti nameniti osnovam delovanja slovenske države ter odnosu med izvršno in zakonodajno vejo oblasti, ki je tudi ključen za dobro delovanje parlamentarne demokracije.

Anketirancem smo postavili še nekatera vprašanja. Tako smo jih vprašali, kdaj so bile v Sloveniji izvedene prve večstrankarske volitve. Na to vprašanje je pravilno (april 1990) odgovorilo le 16,4 odstotka osnovnošolcev in 7 odstotkov dijakov. Vprašali smo jih še, katera politična skupina je osnovala vlado, ki je izvedla osamosvojitve. Pravilni odgovor (DEMOS) je označilo 39,1 odstotka osnovnošolcev in 25,5 odstotka dijakov, 40,5 odstotka učencev oz. 53,6 odstotka dijakov pa je odgovorilo Ne vem. Naslednje vprašanje je bilo, o čem smo Slovenci odločali na plebiscitu decembra 1990. Med petimi ponujenimi možnostmi⁶³ je pravilni odgovor (o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije) označilo 72 odstotkov učencev in 67,6 odstotka dijakov, kar je nekoliko bolj spodbuden delež pravih

63 Ponujene možnosti so bile: O sprejetju nove ustave, O uvedbi demokracije, O ustanovitvi konfederacije s Hrvaško, O samostojnosti in neodvisnosti Slovenije ter O članstvu v EU in seveda Ne vem.

odgovorov kot pri prejšnjih dveh vprašanjih, a še zmeraj je malce skrb vzbujajoče, da tretjina dijakov ne ve, o čem smo odločali na plebiscitu leta 1990.

Naslednji vprašnji sta se nanašali na osebo, ki je v obdobju osamosvojitve predsedovala predsedstvu Republike Slovenije (Milan Kučan) in izvršnemu svetu (vladi) Republike Slovenije (Lojze Peterle). Pravega predsednika predsedstva je prepoznalo 53,6 odstotka učencev in 65,5 odstotka dijakov, pravega predsednika vlade pa je prepoznalo 29,9 odstotka učencev in 19,2 odstotka dijakov; pri tem vprašanju se je (znova) največji delež tako učencev (38,5 odstotka) kot dijakov (48,8 odstotka) odločil za odgovor Ne vem.

Naslednje vprašanje je spraševalo, za kaj se je zavzemala majniška deklaracija. Pravilni odgovor (suvereno državo slovenskega naroda) je znalo med štirimi možnostmi pravilno izbrati 35,2 odstotka učencev in 29,4 odstotkov dijakov.

Vprašali smo še po natančnem datumu, ko je Slovenija razglasila neodvisnost (25. junij 1991 – dan državnosti). Ta datum je med tremi možnostmi pravilno obkrožilo 77,2 odstotka učencev in 80,4 odstotka dijakov.

Zadnje vprašanje, ki se je nanašalo na področji domoljubne pismenosti in aktivnega državljanstva, pa je mlade spraševalo S čim je Slovenija dosegla polno mednarodno priznanje?. Tudi pri tem se je največji delež učencev (30,7 odstotka) in dijakov (41,1 odstotka) odločil za možnost Ne vem, pravilni odgovor (s priznanjem držav Evropske unije) pa je izbralo 26,7 odstotka učencev in 17,5 odstotka dijakov.

2.4 Domoljuben državljan

Z naslednjim vprašanjem empirične raziskave smo želeli dobiti odgovor na eno ključnih raziskovalnih vprašanj; tj. kakšno je stališče mladih do odraslega državljana, ki je domoljuben državljan. Zanimale so nas tiste lastnosti domoljubnega državljana, ki ga po mnenju mladih opredeljujejo za domoljubnega, katere so torej tiste lastnosti in dejanja odraslega državljana Slovenije, zaradi katerih ga mladi razumejo kot domoljubnega.

Po mnenju osnovnošolcev in srednješolcev sta lastnosti, ki najbolje opredelita odraslega domoljubnega državljana, zlasti spoštljiv odnos do slovenskega jezika ter pripravljenost, da spoštuje ustavo in zakone; nekoliko manj so to tudi nesramotenje domovine, trdo delo ter poznavanje besedila slovenske himne in drugih državnih simbolov. Obe skupini mladih sta glede vseh navedenih lastnosti precej enotni (razen pri lastnosti Ne dela sramote domovini, pri čemer nekoliko večji delež učencev v primerjavi z dijaki meni, da je ta lastnost pomembna za domoljubnega državljana), tudi najmanjši standardni odklon (ki pomeni najmanjšo različnost mnenj) je prav pri teh lastnostih.

Tabela 13: Stališča mladih glede domoljubnih dejanj odraslega državljana

ODRASEL, KI JE DOMOLJUBEN DRŽAVLJAN ...	NEPO- MEMBNO	DELNO NEPO- MEMBNO	DELNO POMEMB- NO	ZELO POMEMB- NO	NE VEM	POV- PREČNA VREDNOST ODGO- VOROV (1-4)
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	
	1	2	3	4	9	
... spoštuje usta- vo in zakone						
UČENCI	3,7	8,4	33,7	51,9	2,3	3,37
DIJAKI	2,1	7,9	25,9	42,4	11,6	3,45
... trdo dela						
UČENCI	5,9	14,4	43,6	32,9	3,2	3,07
DIJAKI	3,7	14,5	42,4	28,4	11,0	3,07
... pozna besedilo slovenske himne in druge državne simbole						
UČENCI	4,5	13,3	30,8	49,3	2,1	3,28
DIJAKI	3,8	14,3	32,1	40,6	9,1	3,21
... pozna zgodo- vino države						
UČENCI	6,6	21,7	42,5	26,8	2,4	2,92
DIJAKI	4,5	20,7	43,4	24,3	7,1	2,94
... glasuje na volitvah						
UČENCI	8,5	18,3	39,3	31,4	2,5	2,96
DIJAKI	4,5	13,0	30,3	43,7	8,4	3,24
... je pripravljen braniti svojo domovino						
UČENCI	9,7	26,3	38,9	22,4	2,8	2,76
DIJAKI	10,0	22,3	34,2	25,6	7,9	2,82
... razobeša slo- vensko zastavo ob vseh državnih praznikih						
UČENCI	18,3	25,6	33,4	19,7	3,1	2,56
DIJAKI	20,5	27,1	27,8	16,8	7,7	2,44
... sodeluje v dejavnostih, ki pomagajo vsem Slovincem						
UČENCI	6,2	26,2	43,6	20,8	3,2	2,82
DIJAKI	7,5	22,2	42,4	20,3	7,7	2,82

ODRASEL, KI JE DOMOLJUBEN DRŽAVLJAN ...	NEPO- MEMBNO	DELNO NEPO- MEMBNO	DELNO POMEMB- NO	ZELO POMEMB- NO	NE VEM	POV- PREČNA VREDNOST ODGO- VOROV (1-4)
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)	
	1	2	3	4	9	
... sodeluje v dejavnostih, ki pomagajo vsem državljanom						
UČENCI	7,0	25,4	40,1	24,2	3,4	2,84
DIJAKI	5,9	23,0	40,3	22,6	8,2	2,87
... se udeležuje dejavnosti za zaščito naravne in kulturne dediščine						
UČENCI	9,6	30,3	37,8	19,1	3,2	2,69
DIJAKI	8,2	25,8	40,0	18,5	7,3	2,80
... je brezpogojno vdan domovini						
UČENCI	9,2	24,4	40,9	22,4	3,1	2,79
DIJAKI	13,6	25,2	33,6	19,1	8,4	2,64
... ne dela sramo- te domovini						
UČENCI	8,1	15,8	28,4	44,1	3,7	3,13
DIJAKI	8,5	18,2	30,3	35,2	7,7	3,00
... ima spoštljiv odnos do slovenskega jezika						
UČENCI	2,6	9,0	31,8	53,8	2,8	3,41
DIJAKI	2,6	10,2	30,9	48,7	7,6	3,36
... pozna slovenske demokratične institucije in njihovo delovanje						
UČENCI	9,4	25,0	41,1	18,8	5,8	2,73
DIJAKI	6,4	23,3	40,3	21,2	8,8	2,84

Vira: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 2005–2006/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so pomembnost več domoljubnih dejanj odraslega državljana (pomembnost vsakega izmed opisanih dejanj o tem, kaj je in kaj dela domoljuben državljan) ocenjevali na lestvici od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 pomeni nepomembno in vrednost 4 zelo pomembno. Pri analizi in izračunu povprečne vrednosti odgovorov niso upoštevani odgovori Ne vem. Večja ko je vrednost v skrajno desnem stolpcu (povprečna vrednost odgovorov), bolj navedeno dejanje domoljubnega državljana anketiranci ocenjujejo kot zelo pomembno.

Vse druge navedene lastnosti (pozna zgodovino svoje države, pozna slovenske demokratične institucije, glasuje na večini volitev, je pripravljen služiti vojsko ob obrambi domovine, se udeležuje dejavnosti za zaščito naravne in kulturne dediščine, je brezpogojno vdan domovini itd.), ki naj opredelijo domoljubnega državljana, lahko uvrstimo v drugo skupino in jih lahko označimo kot zmerno pomembne za domoljubnega državljana.

Edina lastnost, ki so jo mladi označili kot razmeroma manj pomembno za domoljubnega državljana, je *razobešanje zastave ob državnih praznikih* (to lastnost so učenci v primerjavi z dijaki ocenili kot pomembnejšo); pri tej lastnosti gre seveda za eno ključnih domoljubnih dejanj, zato to mnenje mladih generacij nekoliko preseneča. Morda bi lahko ta odklon najboljše pojasnili z razmeroma kratko zgodovino lastne državnosti in lastnih državnih simbolov, česar brez nadaljnjih raziskav z gotovostjo seveda ni mogoče trditi. Prav ta lastnost je tudi ena tistih, pri katerih so si mladi med seboj najmanj enotni (najvišja vrednost standardnega odklona). Ob tem je zlasti zanimivo, da smo hkrati učitelje in profesorje vprašali, ali menijo, da je treba slovenske praznike zaznamovati z razobešanjem slovenske zastave; pozitivno je odgovorilo kar 97,5 odstotka učiteljev in 94,3 odstotka profesorjev.

Z vidika domoljubja sta nam bili seveda še zlasti zanimivi lastnosti *Odrasel, ki je domoljuben državljan ... , je brezpogojno vdan domovini in ne dela sramote domovini*; obe namreč podpirata t. i. avtoritativno domoljubje, ki je bilo značilno predvsem za družbenopolitično realnost v ZDA v obdobju republikanske vladavine. Zanimivo je, da so mladi obe lastnosti (zlasti nesramotenje domovine) ocenili kot (precej) pomembnejši za domoljubnega državljana v primerjavi z na primer razobešanjem zastave. Če torej povzamemo, mlade generacije domoljubje odraslega državljana izrazito povezujejo s spoštovanjem ustave in zakonov ter spoštljivim odnosom do slovenskega jezika, najmanj pa z razobešanjem zastave ob državnih praznikih.

3 Kratek sklep

Ugotovimo lahko, da je zaznamovanje domoljubja neizogiben in pomemben dejavnik vsake osebe, iz česar izhaja, da je domovinska vzgoja nujna za osebno samopoznavanje, kar pa je potrebna podlaga, da lahko oseba reflektirano razmišlja o sebi in vstopa v kritični dialog z drugimi osebami. Poznavanje samega sebe je pogoj za kritičnega misleca, brez kritično razmišljajočih oseb uresničitev idealov osebne rasti in demokracije ni verjetna. Domoljubje je tudi nujna sestavina pozitivne samopodobe. Demokracija, osebna rast in pozitivna samopodoba so vrednote, ki zavzemajo najvišja mesta na moralni lestvici in ki so med seboj tesno povezane. Domoljubje, kot podlaga njihove uresnitve, je torej velikega javnega oziroma splošno družbenega pomena, zato ga je treba gojiti tudi v šoli, še posebno v okviru državljanske vzgoje ali posebnega, novega predmeta, kar jasno potrjujejo tudi izsledki obsežne empirične raziskave, ki so predstavljeni v tem članku. Posamezne ugotovitve so zapisane pri zadevnih vsebinskih sklopih, ob tem pa velja izpostaviti vsaj dve izmed ključnih ugotovitev. Državljanstva

pismenost mladih je razmeroma zadovoljiva, vendar tega ne moremo trditi tudi za domoljubno pismenost, pri kateri je še zlasti problematično čedalje slabše poznavanje državnih praznikov, ki so povezani z obdobjem osamosvajanja in pridobivanja samostojnosti Republike Slovenije.

Literatura

- Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (2013): Ljubljana: Center za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij.
- Archard, D. (1999): Should We Teach Patriotism?. *Studies in Philosophy and Education*, 18 (3): 157–173.
- Granda, S. (2006): Državljska ali domovinska vzgoja?. V: *Državljska in domovinska vzgoja*, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 22–37. Slovenska Bistrica: Beja.
- Haček, M. (2013): Analiza domoljubne zavesti in poznavanja temeljnih elementov domoljubja ter procesov osamosvajanja med mladimi (raziskovalno poročilo). Ljubljana: Center za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij.
- Jagodič, G. (2006): *Državljska vzgoja ter vloga glasbe in simbolov v šoli* (diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Justin, J. (2006): *Državljska vzgoja: Slovenija in Evropa*. V: *Državljska in domovinska vzgoja*, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 90–99. Slovenska Bistrica: Beja.
- Levine, Peter in James Youniss (ur.). 2006. *Youth civic engagement: an institutional turn*. Washington: Center for Information & Research on Civic Learning & Engagement.
- Lummis, C. D. (1996): *Radical Democracy*. New York: Cornell University Press.
- Meglič, A. (2006): Zakaj domovinska vzgoja?. V: *Državljska in domovinska vzgoja*, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 66–69. Slovenska Bistrica: Beja.
- Mihelj, S. (2003): Povezave učnega načrta državljanske vzgoje in etike z učnimi načrti slovenščine, zgodovine in geografije. V: *Državljska vzgoja pri pouku zgodovine, geografije in slovenščine*, Justin, J. in M. Sardoč (ur.): 19–34. Ljubljana: I2 družba za založništvo, izobraževanje in raziskovanje.
- Sardoč, M. (2006): *Državljanstvo in državljanska vzgoja*. V: *Državljska in domovinska vzgoja*, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 100–107. Slovenska Bistrica: Beja.
- Štrajn, D. (2006): Identiteta, politika razlike in državljanska vzgoja. V: *Državljska in domovinska vzgoja*, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 82–88. Slovenska Bistrica: Beja.
- Valič Zupan, A. (2006): Izzivi pouka zgodovine, državljanske in domovinske vzgoje. V: *Državljska in domovinska vzgoja*, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 110–116. Slovenska Bistrica: Beja.

- Vodopivec, P. (2006): Zgodovina je imanentno državljanski predmet. V: Državljska in domovinska vzgoja, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 38–47. Slovenska Bistrica: Beja.
- Westheimer, J. (2006): Politics and patriotism in education. Phi Delta Kappan: 608–620. Dostopno prek: <http://www.democraticdialogue.com/DDpdfs/PDKWestheimer.pdf> (xx. mesec 2014).
- Zver, M. (2006): Da ne bi bili tujci v lastni kulturi. V: Državljska in domovinska vzgoja, Barle Lakota, A., Rustja, E. in J. Jug (ur.): 18–21. Slovenska Bistrica: Beja.

DOMOVINSKA VZGOJA NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH V SLOVENIJI

Dr. Vladimir Prebilič in dr. Irena Bačlija

1 Uvod

Oblikovanje nacionalne identitete poteka z identifikacijo z jezikom, običaji, šegami, navadami, celotnim načinom življenja, kulturo naroda in zgodovinskim razvojem tega. Identifikacija z narodom pa poteka z učenjem in vzgojo, tako posamezniki, pripadniki naroda, usvajajo znanje jezika, spoznavajo nacionalno kulturo, nacionalno zgodovino, sprejemajo pravila, običaje in določen način življenja, si oblikujejo in razvijajo vrednote ter tako oblikujejo nacionalno zavest, to je zavest o pripadnosti narodu (Govekar-Okoliš, 2010). Šolski sistem institucionalizira nabor vsebin, namenjenih krepitvi nacionalne identitete, in način njihovega prenosa, ob tem pa sodobni koncept šolstva vključuje tudi načelo oblikovanja in širjenja nacionalne kulture in spodbujanja medkulturnosti ter načelo oblikovanja zavesti o zavedanju lastne identitete in aktivnem vključevanju v oblikovanje dediščinskih skupnosti. Obe načeli sta vključeni tudi med načela in cilje nadaljnjega razvoja osnovne šole v Sloveniji (Ministrstvo za šolstvo in šport, 2011a). Kot še navaja bela knjiga (Ministrstvo za šolstvo in šport, 2011a), morajo učenci pridobiti znanje o zgodovini Slovenije in njeni kulturi, poleg razvijanja in ohranjanja lastne kulturne tradicije pa je treba spodbujati medkulturnost in spoštovanje pluralizma kultur. Učenci naj bi razvili zavedanje identitete v osebno-stnih, nacionalnih in kulturnih razsežnostih. Njihov položaj v lastnem lokalnem okolju mora temeljiti na povezovanju vrednot tega okolja in učnih ciljev šol ter tako postati del oblikovanja in delovanja v dediščinskih skupnostih.

Podajanje teh vsebin je zaznamovano z iskanjem ravnovesja med spoštovanjem vseh narodov in spoznavanjem značilnosti svojega, pri čemer je že količina informacij o lastnem narodu lahko element diferenciacije. Vsekakor je pri domovinski vzgoji posebna pozornost namenjena temu, kako se domovinski elementi vpletajo v učno vsebino. Pogosto so to mehkejši pristopi in subtilnejše podajanje vsebin. Ta subtilnost se morda še nekoliko poveča, kadar vzgajamo mlade,

ki so pripadniki narodne manjšine, torej živijo na območju države, ki ni njihova matična domovina. Oblikovanje narodne zavesti in identitete, ki temelji na poistovetenju z vrednotami, kot so skupna dediščina ozemlja, jezik, običaji, kultura, zgodovina ipd., v šolski instituciji druge države zahteva posebno pozornost. Umeščanje vseh teh elementov v učne načrte državnega šolstva kaže na visoko stopnjo varovanja pravic narodnih manjšin in interkulturalnosti.

V Sloveniji (poleg drugih interkulturalnih poudarkov) šolski sistem posebej obravnava narodne manjšine. Ustavno zagotovljeno zaščito poznamo za dve avtohtoni⁶⁴ narodni manjšini (madžarsko in italijansko) in eno skupnost (romsko). Ustava RS v 64. členu poleg drugega eksplicitno navaja, da imajo v skladu z zakonom obe narodni manjšini in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja in razvijanja te vzgoje in izobraževanja. V okviru tega varstva so obema manjšinama zagotovljeni prilagojen predmetnik, prilagojeni učni načrti, ustrezna usposobljenost strokovnih delavcev, ki obvladajo oba učna jezika, dodatna učna sredstva in učila za izvajanje narodnostnega programa ter prilagojeni normativi in standardi. V nasprotju z državljansko vzgojo (večina vsebin se podaja pri predmetu Državljska in domovinska kultura in etika), pri kateri so vsebine vezane na institucionalno ureditev ter faktografsko poznavanje elementov države in državljanstva,⁶⁵ je domovinska vzgoja na narodno mešanih območjih vpeta v obvezne predmete tako, da na teh območjih veljajo drugi učni načrti za predmete (poleg jezikovnih seveda), kot so geografija, zgodovina, družba in glasbena umetnost. V prispevku pojasnjujeva, kako se razlikujejo *splošni* osnovnošolski učni načrti in osnovnošolski učni načrti na narodno mešanih območjih pri treh izbranih predmetih: pri družbi, geografiji in zgodovini.

2 Pomembnost narodne identitete

Koncept identitete na splošno postaja čedalje bolj izmuzljiv pojem. Posameznik nenehno išče trdne točke naše identitete, toda celo v okviru biografije posameznika se čedalje težje prepoznavamo. Spreminjajoči se svet od posameznika zahteva, da se nenehno spreminja in pri tem ohranja samega sebe. Konstitutivne dimenzije sebe – čas in prostor, bolezen in zdravje, spol in leta, rojstvo in smrt, spolnost in ljubezen – tako niso več datumi, temveč problem, kako odgovoriti

64 Ker je kategorija avtohtonosti malokrat uporabljena (z mednarodno primerjalnega vidika), izhaja iz te dikcije kar nekaj težav. Prvič, novonastale narodne manjšine (še posebej narodne manjšine nekdanjih jugoslovanskih republik) imajo le malo možnosti za izenačenje statusa z avtohtonimi skupnostmi in, drugič, romska manjšina, ki ni narodna manjšina, kljub avtohtonosti izpade iz obsežnejšega ustavnega varstva.

65 Ob tem Bezjakova (2011) ugotavlja, da trend spreminjanja učnega načrta predmeta Državljska in domovinska kultura in etika nakazuje korak v stran od zahtev sodobnega časa. Učni načrt iz leta 2009 uvaja kategorije čustvenega odnosa in vseživljenjske navezanosti na domovino, izvornih etničnih in jezikovnih pripadnosti, »svetovne skupnosti slovenstva«, domovinske zavesti itd., kar ga (čeprav uvaja globalne vsebine) uvršča med konservativne in nacionalno usmerjene učne načrte. Ta obrat v diskurzu državljanske vzgoje v Sloveniji je zanimiv predvsem s stališča, da se je pojavil razmeroma pozno in hkrati z uvedbo globalnih in evropskih dimenzij.

nanje, kako jih predstaviti (Melucci, 1996). Pri iskanju trdnih točk naše identitete ni prizaneseno niti nacionalni identiteti. Torres (2010: 187) tako opozarja, da tudi nacionalna identiteta – kot najpomembnejša oblika teritorialne solidarnosti, temelječe na ideji enotne nacionalne države, izkustev in občutkov patriotizma ter skupne kulturne dediščine – ni nespremenljiv označevalec, ki vodi državljane in njihove odločitve o lojalnosti in solidarnosti.

Podobna so Rosova stališča (Rose, 1996), ta opozarja, da je za današnje obdobje značilno spoznanje o odsotnosti trdnih tal, ki bi omogočala univerzalno, nevprašljivo identiteto. Prav zato naj bi vsak trenutek podoživljali nekakšen »neuspeh« identitete in posledično smo nenehno ujeti v iskanju identifikacije. Iz tega je mogoče izvajati, da je aktivno in samozavestno nastopanje v globalnem okolju mogoče samo, če imamo zelo zanesljive korenine. To pa ni mogoče, če povsem zanemarimo vidik domoljubja kot osnove oblikovanja – ne nujno tudi nacionalne – identitete. Ob vseh pomislekih, povezanih s konceptom nacionalne identitete, ki naj bi jo nadomestila druga, v širši prostor vpeta identiteta, vsaj trenutno leta ostajajo še kako aktualna.

Pomemben del socializacije mladih državljanov poteka v družini in čedalje več tudi v šoli, kjer mladi preživijo vse več svojega časa, zato je pomembno veliko pozornosti nameniti prav trenutnemu stanju v slovenskem osnovnošolskem izobraževalnem sistemu (Prebilič in Barle Lakota, 2011). Domovinska vzgoja je preveč pomembna, da bi jo preprosto prepustili improvizaciji ali da država na tem področju ne bi nič postorila. V odsotnosti institucionaliziranega delovanja na področju domovinske vzgoje so čedalje pogostejše tudi ekstremne, skoraj ekscesne oblike nacionalizmov, šovinizmov in ksenofobije, ki so posledica popolnoma napačnega razumevanja oblikovanja in izražanja nacionalne identitete ter družbene stihije in improvizacij. Ob tem se je treba zavedati, da oblikovanje identitet temelji tudi na dojetju znanja in izkustva (Torres, 2010: 187). Vprašanje pa je, koliko domovinskih elementov matične domovine in slovenskih domovinskih elementov je treba ponuditi učencem, ki sicer ustvarjajo pozitiven odnos do države, v kateri živijo, vendar hkrati ohranjajo stik in odnos do matične domovine. Ustvarjanje ravnovesja, ko vzgajamo državljana, ki goji do države pozitivna čustva (tudi z domoljubjem), obenem pa ohranja pomemben stik za oblikovanje narodne identitete z matično domovino, presega koncept multikulturalizma ali interkulturalizma. Gre za krhko ravnovesje, ki ga je treba neprenehoma vzdrževati.

3 Izobraževalna modela narodnih manjšin v Sloveniji

Čeprav sta obe prepoznani narodni manjšini v Sloveniji (madžarska in italijanska) enako varovani v ustavi, se uresničevanje njunih pravic v izobraževalnem sistemu izraža drugače (glej na primer Vidmar, 2011). Govorimo o tako imenovanih dveh modelih, ki sta pravzaprav dve izvedbeni različici dvojezičnega izobraževalnega modela (ki poleg splošnih izobraževalnih ciljev zasledujeta še posebne izobraževalne in socializacijske cilje). Modela se razlikujeta predvsem glede jezikovne organizacije pouka. Medtem ko poteka pouk na šolah v slovenski Istri

v enem jeziku, in sicer na šoli s slovenskim učnim jezikom v slovenskem, na šoli z italijanskim učnim jezikom pa v italijanskem, so šole na narodno mešanem območju Prekmurja dvojezične, to pomeni, da pouk poteka v dveh jezikih, slovenščini in madžarščini. Poleg tega učenci iz obeh jezikovnih skupnosti, slovenske in madžarske, prisostvujejo dvojezičnemu pouku v jezikovno heterogenih oddelkih (Ministrstvo za šolstvo in šport, 2011a).

Vzgoja in izobraževanje v osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom in v dvojezičnih osnovnih šolah poleg ciljev, določenih s predpisi na področju vzgoje in izobraževanja, vključuje še naslednje cilje (prav tam):

- ohranjanje in razvijanje italijanskega oziroma madžarskega jezika in kulture italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti,
- razvijanje jezikovnih zmožnosti in sposobnosti v prvem in drugem jeziku,
- razvijanje vedenja o zgodovinski, kulturni in naravni dediščini italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti in njunih matičnih narodov,
- razvijanje zavesti o pripadnosti k italijanski oziroma madžarski narodni skupnosti ter ohranjanje in razvijanje lastne kulturne tradicije,
- vzgajanje za spoštovanje in razumevanje narodne in kulturne drugačnosti, za sodelovanje med pripadniki slovenskega naroda in italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti ter razvijanje sposobnosti za življenje in sobivanje na narodnostno in jezikovno mešanem območju,
- seznanjanje s položajem italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti v sosednjih državah ter vzpostavljanje vezi in sodelovanja s pripadniki in ustanovami teh skupnosti.

V primerjavi z drugimi šolami v Sloveniji imajo šole na narodno mešanih območjih prilagojen predmetnik, kar se kaže predvsem v jezikovnem pouku (na primer: na osnovni šoli s slovenskim učnim jezikom je obvezni predmet italijanščina kot drugi jezik – jezik okolja (dvakrat tedensko), na osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom pa prilagojeni predmetnik predvideva italijanščino kot materni jezik, slovenščino kot drugi jezik – jezik okolja (v povprečju tri ure tedensko)). Obstajajo še druge prilagoditve, predvsem pri predmetih, med katere se lahko vključijo vsebine matičnega naroda manjšine. Poleg tega je prilagojen tudi predmetnik⁶⁶ na osnovnih šolah na narodno mešanih območjih, tako da ima dvojezična osnovna šola skupno 35 ur manj pouka pri predmetu Družba in 35 ur manj pouka pri predmetu Domovinska in državljanska kultura in etika.

4 Vključenost domovinskih elementov v izobraževanje na narodno mešanih območjih

Na podlagi Kellyjeve (1983: 10) opredelitve učnega načrta, kot vsega učenja, ki ga načrtuje in vodi šola, temelji izvedena analiza elementov domovinske vzgoje

⁶⁶ Navedena je vsebina predmetnikov, ki bodo veljali od 1. 9. 2014.

v učnih načrtih v osnovnih šolah na narodno mešanih območjih na pregledu⁶⁷ vsebine veljavnih učnih načrtov. Tak pristop razume učni načrt kot nabor vsebin, ki se podajajo učencem, in se razlikuje od pristopa, ki razume učni načrt kot proces ali praktične veščine, s katerimi učitelj poda znanje. Čeprav je pri analizi elementov domovinske vzgoje pomembno obravnavati tudi procesni vidik učnega načrta, je tovrstna analiza vezana bolj na medpredmetne vsebine, organizacijsko kulturo in odnos družbe do obravnavanih elementov. Ne glede na opredelitev učnega načrta pa Blenkin (1992) sklene, da so njegove konstitutivne lastnosti, da mora imeti cilj, dobro strukturirano vsebino, navodila za podajanje vsebine in evalvacijski sistem, ki omogoča preverjanje, ali je učni načrt uspešen (ali dosega svoj namen in cilj).

Pred analizo učnih načrtov oziroma elementov domovinske vzgoje v njih je treba natančneje opredeliti, kakšen pristop k analizi se je izbral, in argumentirati izbor. Izhodišče je Stenhousova (1975) klasifikacija razumevanja učnih načrtov: (I) učni načrt kot nabor vsebin, ki se podaja učencem, (II) učni načrt kot sredstvo za doseganje cilja pri učencih, (III) učni načrt kot proces in (IV) učni načrt kot praksa.

(I) Učni načrt kot nabor vsebin, ki se podaja učencem

Pri tem pristopu se učni načrt razume statično in se včasih enači s predmetnikom. Vendar učni načrt na splošno ne navaja relativne pomembnosti tem ali vrstnega reda, v katerem jih je treba proučiti. Pri tej klasifikaciji se večinoma (glej Curzon, 1985) sledi tradicionalnemu šolskemu pristopu v »vrstnem redu vsebine« ali vzorcu, ki ga predpiše »logični« pristop, in se ukvarja izključno z vsebino.

(II) Učni načrt kot sredstvo za doseganje cilja pri učencih

Tak pristop k učnemu načrtu temelji na Bobbittovem (1918; 1928) razumevanju razmerja med življenjem in učenjem. Učenje naj bi posameznika pripravilo na življenje, zato se mora ta namen odraziti tudi v učnem načrtu. Je izobraževanje ali proces, v katerem so ti podatki najbolj uspešno posredovani učencem. Pogoj je opredelitev tistih elementov, ki so nujni za opravljanje raznovrstnih dejavnosti v življenju, na podlagi opredelitve in kategorizacije pa tudi za pretvorbo v kurikularne vsebine. Poudarek je tako na racionalnosti in relativni preprostosti. Učni načrt se tako pripravi v štirih fazah (glej tudi Tyler, 1949): opredelitev ciljev (kaj se želi doseči z učnim načrtom), opredelitev vsebine (ki se bo obravnavala), določitev metod in tehnik (s katerimi se bodo najuspešneje dosegli zastavljeni cilji) in način evalvacije (ovrednotenje, ali so cilji doseženi in kako učinkovito). Prednost tega pristopa je, da je sistemski in dobro strukturiran.

(III) Učni načrt kot proces

Tak pristop razume učni načrt na simbolni ravni, torej kot skupek interakcij med učitelji, učenci in znanjem (oziroma učno snovjo). Učni načrt je poskus posredovanja osnovnih principov učne snovi na tak način, da je odprt za kritično preizkušanje in zmožen prenosa v prakso. Razumevanje učnega načrta kot procesa je pogosto kritizirano s povsem strukturalističnega vidika, saj bi v takem primeru

⁶⁷ Analiza vzorcev raznovrstnosti (Ragin, 2007).

sam učni načrt (kot zapisan sklop vsebin in veščin) postal odveč, s tem pa se bi odprlo vprašanje smisla izobraževalnega sistema kot takega.

(IV) Učni načrt kot praksa

Tovrsten učni načrt se razvije kot posledica dinamične interakcije, akcije in refleksije. Učni načrt ni le načrt za izvedbo, ampak se oblikuje v aktivnem procesu načrtovanja, izvedbe in evalvacije, ki se med seboj izmenjujoče dopolnjujejo in prepletajo (Grundy, 1987).

Učne načrte sva analizirala kot nabor vsebin, ki se podajajo učencem. Za analizo državljskih in domovinskih elementov v učnih načrtih za osnovne šole na narodno mešanih območjih sva izbrala tri predmete: družbo (4. in 5. razred), geografijo (6., 7., 8. in 9. razred) in zgodovino (6., 7., 8. in 9. razred). Čeprav se učni načrti med tipi OŠ razlikujejo tudi pri obveznem predmetu Glasbena umetnost in pri jezikovnih predmetih (slovenščina, slovenščina kot drugi jezik na narodno mešanem območju slovenske Istre, slovenščina kot drugi jezik na narodno mešanem območju Prekmurja, madžarščina, madžarščina kot drugi jezik, italijanščina kot drugi jezik na narodno mešanem območju slovenske Istre, italijanščina), je njihova vsebina tako močno prilagojena značilnostim narodno mešanega območja (sploh jezikovni predmeti), da je vsebinska primerjava skoraj nesmiselna. Čeprav sta poznavanje slovenskega jezika in njegova vključenost v izobraževalni sistem nujna (glej na primer Colja, 2013), bi bilo treba za primerjalno analizo vsebinsko tako različnih učnih načrtov izbrati drugačen pristop.

4.1 Prevladujoča metoda nadomestitve v učnem načrtu predmeta Družba

Pri pregledu učnih načrtov za predmet Družba v vseh treh tipih osnovnih šol⁶⁸ lahko ugotovimo, da so si vsebinski sklopi zelo podobni, z nekaterimi razlikami. Učni načrt predmeta Družba za OŠi vključuje več manjšinskih tematik kot učna načrta za OŠ in DOŠ. Posebej dodan cilj je poznavanje položaja in delovanja italijanske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, kar pri DOŠ primerljivo popolnoma izostane. Poleg tega se ta cilj umesti v vsebinski sklop Družina, kar je nekoliko nenavadno, saj je manjšinska tematika zajeta v vsebinskem sklopu Sodelovanje v skupnosti. V tem sklopu je v učnem načrtu OŠi dodan cilj poznavanja pomembnejših manjšinskih institucij, ki pri DOŠ popolnoma izostane. Gre torej za očitne razlike vključevanja domoljubnih elementov med DOŠ in OŠi.

V sklopu Slovenija – Lega in značilnosti (oziroma kot je navedeno v DOŠ – Lega in značilnosti: Slovenija, Madžarska ter v OŠi – Lega in značilnosti: Slovenija, Italija) pa opazimo zamenjavo slovenskih domovinskih elementov z elementi matičnega naroda. Namesto dodatnega vključevanja ciljev poznavanja značilnosti matičnega naroda gre za menjavo subjekta. Tako je cilj, da učenci spoznajo in navedejo nekatere *slovenske* značilnosti (tipičnosti), posebnosti, in sestavine, ki oblikujejo narodno istovetnost, naravno in kulturno dediščino predrugečen in

⁶⁸ Pri čemer uporabljava te krajsave: OŠ za osnovno šolo s splošnim programom, OŠi za osnovno šolo z italijanskim učnim jezikom in DOŠ za dvojezično osnovno šolo.

se v primeru DOŠ in OŠI glasi: *spoznajo in navedejo nekatere značilnosti (tipičnosti), posebnosti, in sestavine, ki oblikujejo narodno istovetnost*, pri čemer ni jasno, značilnosti katerega naroda naj bi poznali oziroma kakšno narodno istovetnost naj bi oblikovali. Še več, v celoti se izpusti cilj, da naj bi učenec poznal naravno in kulturno dediščino (Slovenije).

Didaktična priporočila za OŠI in DOŠ vključujejo navodilo, da učitelj na območju manjšin namenja pozornost ohranjanju varnega okolja za kulturi obeh narodov in enakovrednemu spoznavanju vsebin enega in drugega naroda ter pri tem spodbuja razumevanje različnih kultur in razvija pozitivne medkulturne odnose med učenci. Nenavadno je, da kljub posebnemu didaktičnemu priporočilu enakovrednega obravnavanja obeh narodov v nadaljevanju zopet naletimo na očitno zamenjavo (ponekod celo opustitev) slovenskih domovinskih elementov z elementi matičnega naroda. V sklopu Ljudje v prostoru je v OŠ didaktično priporočilo: *Praktično delo na terenu v okolici šole, v drugih delih domače pokrajine, v drugih slovenskih pokrajinah je osnovna učna metoda*, za DOŠ in OŠI pa se priporočilo glasi: *Praktično delo na terenu v okolici šole, v drugih delih domače pokrajine, v drugih pokrajinah je osnovna učna metoda*. V nadaljevanju didaktičnih priporočil se še nekajkrat preprosto izbriše beseda slovenska, slovensko ipd., kar navaja, da se lahko znanje osvoji z analiziranjem in poznavanjem na primeru Slovenije.

Tudi pri medpredmetnih povezavah so značilnosti Slovenije izbrisane. Pri likovni vzgoji (OŠ) je priporočljiva povezava pri izbiri likovnih motivov in ob uporabi različnih tehnik, povezanih z ljudmi in okoljem v času in prostoru (na primer šege, navade, zgodovinski spomeniki, domača obrt, panjske končnice, stavbarstvo – kozolec, muzeji, galerije, spomeniki, likovni umetniki idr.); za OŠI in DOŠ so besede panjske končnice in stavbarstvo – kozolec preprosto izbrisane. Podobno pri športni vzgoji, kjer naj bi se (v OŠ) ta predmet povezoval z družbo med drugim v spoznavanju ljudskih plesov slovenskih pokrajin, je za DOŠ in OŠI beseda *slovenskih* izbrisana, čeprav sta slovenska Istra in Prekmurje tudi slovenski pokrajini.

4.2 Prevladujoča metoda posploševanja v učnih načrtih predmeta Geografija

Pri pregledu učnih načrtov za predmet Geografija v vseh treh tipih osnovnih šol namesto izpustov najdemo posploševanje. Operativni cilji v zadnjem sklopu vsebin 6. razreda navajajo spoznavanje lepote in geografske pestrosti države (Slovenije), to je za OŠI in DOŠ zamenjano z besedo *izbrane*. Med cilji je tudi navedek, da učenec spozna vrednote in enkratnost slovenske pokrajine (v OŠ), za DOŠ in OŠI pa je beseda *slovenske* zamenjana z besedo *vsake*. V zadnjem vsebinskem sklopu je iz cilja (OŠ) *vrednoti naravno in kulturno dediščino Slovenije kot temelj za razvoj turizma* izbrisana beseda *Slovenije*.

Vsebine o državi matičnega naroda so vključene v posebnih sklopih, manj pa je sprotnega primerjalnega vključevanja, kot je na primer cilj *našeste pomembne dosežke Slovencev* (OŠ) *in Italijanov* (OŠI) *in Madžarov* (DOI) *v evropskem in svetovnem merilu*. Med cilji vsebine Obpanonske pokrajine, Obpanonske ravnine, Obpanonska gričevja je za DOŠ dodan cilj, da zna učenec razložiti, kako

so v preteklosti neizrazite naravne meje vplivale na prehajanje in mešanje prebivalstva različnih narodov. Poponoma enak cilj je v OŠI vključen v vsebine Obsredozemske pokrajine, Flišna gričevja, hribovja in doline, Kraški ravniki, Podolja in doline, Jadransko morje.

Posploševanje se nadaljuje tudi v didaktičnih priporočilih. Priporočila med OŠ, OŠI in DOŠ so si, po vsej verjetnosti zaradi izredne splošnosti, zelo podobna. Pri medpredmetnem povezovanju je na primer navedeno, da se geografija povezuje s kulturno vzgojo, vendar je navedek zelo splošen: *Posamezniku omogoča razumevanje pomena in spoznavanje kulture lastnega naroda in zavedanje o pripadnosti tej kulturi*. Gre za nedoločeno kulturo nedoločenega naroda. Didaktična priporočila glede izvedbe ekskurzij načeloma v DOŠ in OŠI vključujejo obisk vsaj ene izmed pokrajin države matičnega naroda. Pri izvedbi ekskurzij je še nekaj nejasnosti, v učnem načrtu OŠ je navedeno, da so *priložnosti za terensko delo tudi naravoslovni dnevi, projektno delo in geografske oziroma interdisciplinarne ekskurzije v slovenske pokrajine*. Za OŠI in DOŠ je izbrisana navedba *v slovenske pokrajine*. Ob tem pa lahko v didaktičnih priporočilih za DOŠ in OŠ v naslednjem odstavku preberemo: *Geografske ekskurzije so lahko krajše, ki so usmerjene zlasti v domačo regijo, in daljše, ki so praviloma interdisciplinarne in usmerjene v spoznavanje različnih naravnogeografskih regij (enot) Slovenije. Vsako leto načrtujemo ekskurzijo v najmanj eno geografsko regijo Slovenije, tako da učenci v štirih letih spoznajo različne naravno- in družbenogeografske regije*. Gre torej za delno in mestoma nepovezано brisanje samostalnika *Slovenija* ali pridevnika *slovensko*, čeprav je v nadaljevanju priporočil jasno, da gre prav za obisk slovenskih pokrajin.

Glede na to, da je geografija področje, ki s spoznavanjem nekega območja in njegovih značilnosti močno vpliva na čustva in odnos do tega okolja, je pomembno, da opisi niso (pre)splošni, saj tako (nehote) ne krepimo niti domoljubnih vsebin pri učencih, ki ne živijo na narodno mešanih območjih. Pri opredelitvi geografije (OŠ) je navedek: *Pri pouku geografije učenci razvijajo pozitivna čustva do domovine, občutek pripadnosti svojemu narodu in državi ter ljubezen do naravne in kulturne dediščine*. Za OŠ bi namesto domovine lahko pisalo *Slovenije*. Posploševanje oddaljuje učence OŠ od Slovenije, učna načrta (opredelitev predmeta) za OŠI in DOŠ pa vsebujeta dodatne spodbude za krepitev zavesti o kulturi obeh narodov. Za ponazoritev si pogledjmo izsek: *Ob spoznavanju in razumevanju različnih kultur, socialnih skupin, njihovih predstavnikov ter družbenih odnosov učenci razvijajo pozitivna stališča do kulturne različnosti in razvijajo medkulturne odnose*. Učna načrta za DOŠ in OŠ pa dodajata: *Na dvojezičnem območju je to še posebej pomembno, saj mora tudi pouk geografije omogočati varno okolje kulturi obeh narodov in enakovredno spoznavanje geografskih vsebin enega in drugega naroda*.

4.3 Uravnoteženo dopolnjevanje vsebin v učnih načrtih predmeta Zgodovina

Pri pregledu učnih načrtov za predmet Zgodovina v vseh treh tipih osnovnih šol ugotovimo, da državljski in domoljubni elementi niso izbrisani ali zamenjani za splošnejše (glede na značilnosti predmeta je to pričakovati). Se pa med seboj po vključevanju vsebin iz zgodovine matičnega naroda precej razlikujeta učna

načrta za DOŠ in OŠI, pri čemer DOŠ vključuje več vsebin. V sklopu Človek razmišlja, ustvarja in gradi je v učnem načrtu za DOŠ dodan cilj, da učenci navedejo posebnosti madžarske arhitekture, v izbirni temi Način življenja, da primerjajo različne načine življenja Madžarov skozi zgodovino, v izbirni temi Kulturna dediščina pa je dodan cilj, da učenec na primerih opiše, katere so tipične slovenske in madžarske jedi.

V učnem načrtu za predmet Zgodovina v OŠI so dodani elementi iz zgodovine matičnega naroda na način primerjave, torej, da so k ciljem poznavanja določenih zgodovinskih vsebin slovenskega naroda dodali poznavanje vsebin naroda matične države. Dodani so nekateri cilji, na primer učenci opišejo italijanski polotok in ljudstva, kot so Etruščani, Veneti in Histri, opišejo nastanek mestnih komun in mestnih držav v Italiji, opišejo razvoj in politično ureditev t. i. morskih republik (s posebnim poudarkom na Benetkah) ipd.

V učnem načrtu za DOŠ sta dodana kar dva vsebinska sklopa Madžari v 20. in 21. stoletju ter Madžari v srednjem veku, ki primerjalno gledano v učnem načrtu OŠI nista dodana. Nasploh v učnem načrtu za OŠI ni uporabljen sistem primerjave (kot za OŠI), temveč gre za dodajanje novih ciljev, čeprav so vsebinsko lahko združljivi s cilji za OŠ. V sklopu Spremenjena politična in verska podoba Evrope, na primer, se v okviru poznavanja reformacije učni načrt za DOŠ dopolnjuje tako, da je cilj učenčevo poznavanje madžarskega reformističnega gibanja in boja. Cilj ni naveden ob splošnejšem cilju poznavanja slovenskih reformatorskih gibanj, temveč ločeno. Podobno tudi v okviru sklopa Kmečki upori, epidemije in naravne nesreče, kjer je dodan cilj, da učenec opiše posledice madžarskega kmečkega upora. Ker v okviru sklopa že obstaja cilj, da učenec opiše vzroke in posledice kmečkih uporov na Slovenskem, ni jasno razvidno, zakaj ni k temu priključeno tudi poznavanje kmečkih uporov na Madžarskem.

Podoben način vključevanja vsebin se kaže tudi v didaktičnih priporočilih. Pri medpredmetnih povezavah je v učnem načrtu za OŠI italijanščina navedena ob boku slovenščine in primerjalno obravnava obe, v učnem načrtu za DOŠ je poleg predmeta Slovenščina ločeno navedena Madžarščina.⁶⁹

Pri opredelitvi predmeta pa le OŠI obširneje navede:

Predmet zgodovina ima na šolah z italijanskim učnim jezikom na narodnostno mešanem področju slovenske Istre posebno mesto in pomen. V ciljih in strukturi ohranja isto zasnovano kot splošni učni načrt za ta predmet, vendar se razporeditev vsebin in obseg obravnave posameznih tem prilagaja specifičnim ciljem teh šol, to je oblikovanju narodne zavesti in identitete pri učencih, pripadnikih italijanske narodne manjšine, ki s spoznavanjem zgodovine večinskega naroda razvijajo tudi strpnost do večinskega naroda, ki je temelj za medsebojno razumevanje pripadnikov obeh narodnih skupnosti. Učni načrt tako vključuje

⁶⁹ Nekatero obravnavane dogodke iz madžarske zgodovine dopolnjujemo z ustreznimi odlomki in vsebinami iz madžarske književnosti, ki omogočajo celostno spoznavanje družbenega, kulturnega in socialnega razvoja madžarskega naroda v različnih zgodovinskih obdobjih.

natančnejšo obravnavo zgodovine italijanske narodne skupnosti v Istri, zgodovino Italije, kjer živi matični narod, in zgodovino Slovencev (ki se obravnava kot zgodovina večinskega naroda in kot zgodovina države, katere državljani so). Učitelj mora v svoji pripravi na pouk upoštevati navedene cilje in razvijati vse predvidene spretnosti, pri tem mora izbirati ustrezno učno gradivo, vire in literaturo v italijanskem jeziku, tako v izvorniku kot v prevodu. Prav to pa učencem omogoča, da razvijajo kritičen odnos do različnih zgodovinskih interpretacij istih dogodkov pri obeh narodih.

5 Sklep

Analiza osnovnošolskih učnih načrtov z vidika vsebinskega razlikovanja pri izvajanju domoljubnih vsebin na narodnostno mešanih okoljih je smiselna ali nemara nujna, saj pomeni dejansko izvajanje pravnih obveznosti Republike Slovenije pri spoštovanju pravic manjšin, hkrati pomeni tudi odnos in razumevanje do domoljubja, ki ga prav v teh primerih ne smemo enačiti s pripadnostjo državi oziroma državljanstvom posameznika. Domoljubje kot čustvo do domovine se lahko vzpostavlja do prostora, ki ni tudi država trenutnega prebivanja posameznika. In na tem mestu se ustvarjajo pomembne razlike in odnos držav do manjšin, ki to razumejo, in tiste, ki izobraževalni sistem izkoriščajo za subtilno prevrednotenje domoljubja, katerega cilj je vsebinsko in vrednostno poenotenje domoljubja in državljanstva. To pomeni združitev čustvene komponente z normativno.

Tega za slovenski šolski sistem ne moremo trditi. Čeprav sta dva modela izvajanja manjšinskega izobraževanja, je mogoče trditi, da je obema manjšinama, italijanski in madžarski, omogočeno tudi v slovenskem izobraževalnem sistemu spoznavati vsaj del zgodovine, geografije in kulture obeh matičnih narodov, upošteva tudi jezikovno komponento. Prav to so temelji za ohranjanje domoljubja do matične domovine. Tako Slovenija do manjšin izpolnjuje zakonske obveznosti, ki pa jih, vsaj po mnenju avtorjev prispevka, nadgrajuje in konceptualno izvaja tolerantni odnos do manjšin, njihove kulture in domoljubnih čustev. Vprašanje bi bilo, v kakšnem obsegu in če sploh, izvajajo podobne ukrepe izobraževalni sistemi do slovenskih manjšin v sosednjih državah.

Literatura

- Bezjak, S. (2011): (Post)suvereni diskurzi državljske vzgoje: od nacionalnega h globalnemu. *Šolsko polje*, 22(1-2), str. 131–152.
- Blenkin, G. M., Edwards, G. in Kelly, A. V. (1992): *Change and the Curriculum*. London: Paul Chapman.
- Bobbitt, F. (1918): *The Curriculum*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bobbitt, F. (1928): *How to Make a Curriculum*. Boston: Houghton Mifflin.
- Colja, T. (2013): *Porajajoča se pismenost v dvojezičnem okolju*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.

- Curzon, L. B. (1985): *Teaching in Further Education. An outline of principles and practice*. London: Cassell.
- Govekar-Okoliš, M. (2010): *Srednje šole na Slovenskem pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Grundy, S. (1987): *Curriculum: product or praxis?* Lewes: Falmer Press.
- Kelly, A. V. (1983): *The Curriculum. Theory and practice*. London: Paul Chapman.
- Melucci, A. (1996): *The playing self: Person and meaning in the planetary society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011a): *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.belaknjiga2011.si/pdf/bela_knjiga_2011.pdf (7. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011b): *Učni načrt za dvojezično osnovno šolo Družba*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_druzba_OS.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011c): *Učni načrt za dvojezično osnovno šolo Geografija*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_geografija_DOS.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011č): *Učni načrt za dvojezično osnovno šolo Zgodovina*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina_DOS.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011d): *Učni načrt za osnovno šolo z italijanskim učnim jezikom Družba*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_druzba_OSII.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011e): *Učni načrt za osnovno šolo z italijanskim učnim jezikom Geografija*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_geografija_OSII.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011f): *Učni načrt za osnovno šolo z italijanskim učnim jezikom Zgodovina*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina_OSII.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011g): *Učni načrt za program osnovne šole Družba*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_druzba_OS.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011h): *Učni načrt za program osnovne šole Geografija*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_geografija.pdf (20. junij 2014).
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2011i): *Učni načrt za program osnovne šole Zgodovina*. Dostopno prek: <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/>

- pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (20. junij 2014).
- Prebilič, V. in Barle Lakota, A. (2011): Domoljubje v slovenskem šolskem sistemu. *Šolsko polje*, 22(1-2), str. 175–185.
- Ragin, C. C. (2007): *Družboslovno raziskovanje – enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rose, N. (1996): Governing "Advanced" Liberal Democracies. V: Barry, A., Osborne, T., Rose, N. (ur.). *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government*. Chicago: University of Chicago Press, str. 37–64.
- Stenhouse, L. (1975): *An introduction to Curriculum Research and Development*. London: Heineman.
- Torres, A. C. (2010): Demokracija, izobraževanje in multikulturalizem. V: Pikalo, J. *Državljanstvo in globalizacija, k državljski vzgoji za sodoben svet*. Ljubljana: Sophia.
- Tyler, R. W. (1949): *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS, št. 33/91.
- Vidmar, T. (2011): Schooling of national minorities in Slovenia – Two approaches. *Facta Universitatis Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 10(1), str. 31–43.

MLADINSKE POLITIKE EU IN OBLIKE VZPOSTAVLJANJA SAMOODGOVORNIH MLADIH DRŽAVLJANOV EU

Dr. Marinko Banjac

1 Uvod

Evropska unija je pogosto idealizirano predstavljena kot prostor, kjer so vloženna številna prizadevanja za vzpostavitev razmer, v katerih mladi lahko iščejo priložnosti za razvoj svojih veščin in se dejavno vključujejo v evropsko družbo. Evropska unija je predstavljena kot prostor svobode, mobilnosti in lahkotnega življenja vseh državljanov Evropske unije, vključno z mladimi. Evropska unija je predstavljena kot prostor priložnosti, kjer lahko posamezniki uresničijo svoje ambicije in interese. V Evropski uniji naj bi bili torej mladi z različnimi programi in s konkretnimi ukrepi spodbujani ter opolnomočeni, da vstopijo na trg delovne sile oziroma si pridobijo veščine, s katerimi so kar najbolj zaposljivi (glej European Commission, 2012a). Toda hkrati institucije Evropske unije priznavajo in opozarjajo, posebej v času gospodarske krize, ki je od leta 2008 prizadela evropski gospodarski in družbenopolitični prostor, da obstajajo problemi, ki zadevajo mlade. Pri tem je posebej nezaposlenost vse bolj prepoznana kot težava, s katero se spoprijemajo mladi. Evropska komisarka za izobraževanje, večjezičnosti in mladino Androulla Vassiliou ugotavlja: »Vsak peti mladi človek v Evropi ne najde zaposlitve. Pomanjkanje kakovostnih priložnosti za delo ogroža vse več mladih, kar prispeva k njihovem občutku izključenosti.« (ibid.) V tem smislu je mogoče govoriti o različnih razumevanjih evropskega prostora; na eni strani lahko identificiramo in prepoznavamo idejo o Evropi, ki v okviru gospodarskega prostora ponuja številne priložnosti, obenem pa je ta prostor zaznamovan z neugodnimi, če že ne kritičnimi gospodarskimi okoliščinami.

Težko bi našli ugovore ali argumente proti reševanju težav, s katerimi se spoprijema evropska mladina, toda hkrati njihova rešitev nikakor ni enoznačna ali enostavna. Evropska unija se pri iskanju rešitev gotovo postavlja v ospredje in skuša

na različne načine prispevati k ureditvi problemov mladih. Mladinska strategija Evropske unije, ki jo je sprejela Evropska komisija leta 2009, je tako predvidela dva cilja: prvič, zagotoviti več in bolj enake priložnosti mladim v izobraževanju in na trgu delovne sile, in drugič, spodbuditi mlade k aktivni državljski drži in udeležbi v družbi (European Commission, 2009a). Ker je mladinska politika Evropske unije lahko le okvir podpornih mehanizmov nacionalnim mladinskim politikam, se mladinska strategija Evropske unije uvaja na evropski ravni z razmeroma novimi in kompleksnimi oblikami vladovanja, in sicer z odprto metodo koordinacije, ki je nezavezujoč medvladni okvir sodelovanja in izmenjav politik, in s strukturiranim dialogom, ki se uporablja kot forum za stalno skupno reflesijo med mladimi in političnimi odločevalci po Evropski uniji na področju mladine. Poleg tega, toda enako pomembno, Evropska unija mlade posameznike vidi kot del rešitve; vsakega mladega posameznika dojema kot agenta sprememb in pomemben vir napredka družbe, na katerem temelji prihodnosti Unije. Znotraj oziroma kot del mladinskih politik Evropske unije so mladi posamezniki in njihove konkretne dejavnosti ter delovanje spodbujeni tudi v programu Mladi v akciji, ki je bil med letoma 2007 in 2013 samostojen program, zdaj pa je v novem finančnem obdobju prešel pod krovni program Erasmus+.70 Govorimo lahko o konkretnih politikah v obliki strategij in pobud ter programov na dveh različnih, vendar komplementarnih ravneh: medvladnem (v okviru katerega poleg vlad držav članic Evropske unije delujejo tudi drugi bolj ali manj institucionalizirani akterji) ter na ravni mladih posameznikov.

Prek foucaultovskega pristopa analitike oblasti (Foucault, 1991; Rose, 1999; Dean, 2010) bomo v prispevku pokazali, da so mladinske politike Evropske unije kompleksno polje oblasti, kjer oblast ni izvajana prek osrednje institucije oziroma avtoritete, temveč z multipliciteto akterjev in v sodelovanju z njimi ter prek raznovrstnih tehnik, praks, mehanizmov, programov in oblik védnosti. Prek relativno novih oblik vladovanja, kot sta odprta metoda koordinacije in strukturirani dialog, Evropska unija razpršuje oblast in vključuje številne akterje, ki so lahko formalizirani in institucionalizirani ter manj formalizirani in institucionalizirani deležniki. Poleg teh dveh formalnih mehanizmov so specifični subjekti – mladi individuumi kot del evropske mladine – neposredno naslovljeni z raznimi pobudami in programi za usmerjanje njihovih dejanj, delovanj in načina obnašanja.

Čprav obstaja kar nekaj študij odprte metode koordinacije, ki kot analitično okvir uporabljajo kritični pristop *governemntality* (glej Porte, 2002; Dale, 2004; Haahr, 2004), pa želimo v našem prispevku pokazati, da so omenjene prakse vladovanja (v okviru odprte metode koordinacije in strukturiranega dialoga) zgolj del celovite strukture delovanja in racionalnosti oblasti ter konkretnih praks, prek katerih se področje oziroma polje mladine ter mlade kot individuum (ob)

70 Mladi v akciji gotovo ni edini EU-program ali pobuda, ki naslavlja mlade posameznike. Med drugim so takšni programi tudi pobuda Mladi v gibanju, pobuda Priložnosti za mlade, Tvoja prva EURES-služba, kampanja Mladi na delu. Vse naštetе pobude in kampanje so pomembne, vendar so implementirane pod politiko EU na področju zaposlovanja, socialnih zadev in vključevanja. Ker se ta članek orientira po mladinskih politikah, se bomo osredotočili na program Mladi v akciji.

vladuje. V tem prispevku torej prikažemo odprto metodo koordinacije in strukturirani dialog v razmerju do programa Evropske unije Mladi v Akciji in v navezavi nanj, prek njega pa se konstituira in konstruira specifična mlada osebnost. Medtem ko so različne oblike vladovanja, kot sta odprta metoda koordinacije in strukturirani dialog, primarno del oblastne strategije, usmerjene k bolj ali manj institucionaliziranim ter formalnim organizacijam (vlade, lokalne oblasti, civilnodružbene mladinske organizacije ipd.), je Evropska unija hkrati usmerjena k izvedbi programov na področju mladine s ciljem poiskati rešitve problemov (kot je brezposelnost) prek mladih oziroma njihovih kapacitet kot racionalnih, avtonomnih, odgovornih in aktivnih ter podjetnih posameznikov. Mladinske politike Evropske unije so torej v prispevku analizirane kot polje, kjer oblast deluje oziroma je izvajana prek oblastnih mehanizmov, strategij, programov in akcij in prek katerih je evropska mladina zamišljena in konstituirana tako, da se usmerjajo njihove želje, prizadevanja, interesi, verjetja in delovanja, posebej glede vprašanja nezaposlenosti.

2 Analitika oblasti in governmentalizacija Evrope

Analitika oblasti kot kritična analitična perspektiva ne ponuja nove teorije države, politike ali modernosti, niti ne nove teorije oblasti. Bolj kot to naslavljata delovanje oblasti in politične moči prek specifične perspektive. V najbolj splošnem se ta perspektiva ukvarja z razsežnostjo naše zgodovine, ki je sestavljena iz invencij, uporov, operacionalizacij, transformacij in bolj ali manj racionaliziranih shem, programov, tehnik in sredstev, prek katerih se oblikuje delovanje za doseganje specifičnih ciljev (Miller in Rose, 1995).

Zgornji povzetek iz prispevka Millerja in Rosa lepo zajame osrednje zanimanje perspektive, imenovane analitika oblasti. Osredotoča se na analizo specifik in partikularnosti različnih kontekstov, v katerih so vzniknili in v katerih delujejo partikularne družbenopolitične prakse, aparati, institucije in strukture. Kar študije, ki izhajajo iz te perspektive, želijo pokazati, so programi, dejanja, prakse, mehanizmi, tehnike in védnosti, ki so usmerjeni k delovanju, upravljanju, administriranju in usmerjanju tako polja politik kot organizacij, institucij in mikro-družbenih praks ter procesov, tudi na ravni posameznika kot dela specifične populacije.

Analitika oblasti se pri kritiki usmerja na védnosti, ki so vpete v različne oblastne prakse. Žarišče je na »heterogenosti oblasti, ki želi obvladovati delovanje, in na heterogenosti strategij, naprav in tehnologij, ki so uporabljeni za vladanje« (Gottweis, 2003). Dean (2010) podobno razlaga, da je analitika oblasti usmerjena na proučevanje načinov vladanja, delovanja, intervencij in usmerjanja, ki se nanašajo in izhajajo iz določenih mehanizmov in programov, ki v imenu javnega dobrega in dobrega stanja družbe težijo k reguliranju, informiranju, urejanju in prilagajanju socialnih in gospodarskih politik, dejavnosti in praks. V tem okviru oblast ni nekaj, na kar je mogoče enostavno pokazati in jo jasno locirati, tem-

več namensko oblikovanje načinov delovanja kolektivitet in posameznikov; cilj oblasti »ni le legitimno konstituiranje kot oblika političnega in gospodarskega podrejanja, temveč oblike delovanj, bolj ali manj preišljene ter preračunane, katerih namen je delovanje na možnosti delovanj posameznikov. Vladati v tem smislu pomeni strukturirati možna polja delovanj drugih« (Foucault, 1982).

Takšna perspektiva je posebej relevantna in uporabna za preizpraševanje novih oblik oblasti, ki se pojavljajo na evropski ravni. Evropska unija je pogosto označena kot večnivojsko politično okolje; kot prostor, ki se manifestira prek prepoznavanja in vključevanja novih akterjev in političnih procesov (European Commission, 2001a, Le Galès, 2002). Prav vključevanje teh političnih procesov in novih političnih subjektov oziroma akterjev je pogosto identificirano kot nov način vladovanja, v okviru katerega so tradicionalni centri moči/oblasti (države) skoraj primorani komunicirati, se mrežiti in sodelovati v procesih oblikovanja politik s številnimi drugimi akterji, ki delujejo na lokalnih, nacionalnih in svetovnih ravneh ter prihajajo iz različnih sektorjev (Schmitter, 2002). Vladovanje predpostavlja stalno in ponavljajočo se komunikacijo ter izmenjavo med bolj ali manj stalnimi, medsebojno odvisnimi akterji, ki naj bi imeli dostop do odločevalskih procesov ter procesov vzpostavljanja konkretnih politik. V Evropski uniji so takšni politični procesi vse pogostejše poimenovani kot večnivojsko vladovanje (glej Walters in Haahr, 2005), katere cilj je, kot je izpostavila tudi Evropska komisija v Beli knjigi o evropskem vladovanju, odpreti »proces policy-making tako, da bo vanjo vključenih čim več ljudi in organizacij, ki so vpeti v oblikovanje politik EU. Takšen pristop omogoča večjo odprtost in odgovornost vseh tistih, ki so vključeni« (European Commission, 2001a).

Z vidika pristopa analitike oblasti lahko argumentiramo, da je takšen način vladovanja reformulacija oblasti, v okviru katere je razpršena med povezovalno mrežo različnih akterjev iz zasebnega sektorja, civilne družbe in delov državnega aparata (Dingwerth, 2004; Bevir, 2011). Politična oblast je izvajana na podlagi začasnih in tudi dolgoročnejših povezav med različnimi avtoritetami »v projektu vladanja različnim številnim gospodarskim aktivnostim, družbenega življenja in delovanja posameznikov« (Rose in Miller, 1992). Prestrukturiranje oblasti je prek policentričnih zvez, v katerih je razmejevanje javno-zasebno zabrisano, postalo močan mehanizem v konsolidaciji neoliberalne racionalnosti, ki med drugim kombinira »željo politično konstruirati trg kot privilegirano družbeno institucijo virov mobilizacije in alokacije« (Swyngedouw, 2005). In kot Lemke (2001) pomembno prispeva k argumentu Rosa in Millerja glede novih oblik vladovanja različnih kolektivnih institucij (npr. državnih aparatov, civilnodružbenih organizacij, zasebnih podjetij itd.) in posameznikov: »Neoliberalizem spodbuja posameznike, da dajo svojemu življenju specifično podjetnostno obliko. Odgovarja na močno zahtevo po individualizaciji odločanja in zelene avtonomije tako, da ponuja posameznikom ter kolektivitetam možnost aktivne participacije v iskanju rešitev konkretnih zadev in problemov /.../. Takšna participacija ima svojo ceno: posamezniki morajo prevzeti odgovornost za svoje aktivnosti in tudi lasten neuspeh.«

Vzpostavljene oblike vladovanja v Evropski uniji, zagotovo niso omejene na vključevanje specifičnih akterjev, agencij in organizacij, vključno z njihovimi zavezami ter dejanji, temveč so njihov del tudi specifične prakse, mehanizmi in tehnologije. Vladovanje je izvajano prek raznolikih heterogenih značilnosti oblasti, ki vključuje številne heterogene prakse in programe, ki so si jih zamislili, predočili, konstruirali in uredili akterji, vključeni v vladovanje, hkrati pa so te prakse in programi lahko bolj ali manj neodvisni oziroma imajo lasten režim in intrinzično logiko. Ta prepleteni amalgam oblik vladovanja in politik, programov ter praktičnih dejanj je tisto, kar konstituira »evropsko oblast« in kar lahko opišemo, s frazo Waltersa in Haahra, governmentalizacija Evrope. Walters in Haahr (2005) sta v svoji knjigi *Vladovanje Evrope* več kot uspešno pokazala, da je posebno obliko governmentalizacije mogoče opazovati tudi na evropski ravni. Governmentalizacija Evrope vključuje serijo različnih in kompleksnih politik in praks, ki se uporabljajo za konstituiranje Evrope, in bolj specifično, Evropske unije kot prostora, kjer je oblastni aparat globoko prepleten s procesi krepitev raznolikih vidikov družbenopolitičnega življenja. Kot pravi Walters (Tietäväinen, Pyykkönen in Kaisto, 2008: 66–67) v enem izmed svojih intervjujev, »govoriti o governmentalizaciji Evropske unije pomeni preiščevati, kaj so prakse, tehnologije ali tehnike, ki omogočajo ob določenem času organizacijo vladanja ključnih dimenzij družbenega in gospodarskega življenja v imenu Evrope /.../. Governmentalizacija Evrope je proces oblikovanja praktične Evrope«.

3 Oblike vladanja/vladovanja v okviru mladinskih politik EU

Čeprav je razvoj bolj ali manj koherentne mladinske politike EU relativno nedaven fenomen, so ideje in uradne reference na mladino na evropski ravni že od 50. let prejšnjega stoletja. Pogodba o Evropski gospodarski skupnosti, ki je začela veljati leta 1958, že neposredno in eksplicitno omenja mlado evropsko populacijo. Člen 50 tako navaja, da bodo vse države članice v okviru skupnega programa spodbujale izmenjavo mladih delavcev. Tako v fokusu ni celotna mlada populacija, temveč izključno tista, ki je delovno aktivna. Pogodba je v tem smislu nekakšna napoved specifičnega evropskega diskurza o mladih, zapisana v različnih evropskih dokumentih; mladi so v naslednjih desetletjih primarno razumljeni kot populacija, katere zaposlenost in mobilnost mora biti zagotovljena na evropski ravni. Čeprav so torej reference na mlade torej več kot očitno obstajale, pa je treba poudariti, da je bilo naslavljanje mladih relativno razpršeno in nekoherentno. To se je postopoma spremenilo in v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja so bile vzpostavljene in izpeljane konkretne pobude.

Wallace in Bendit (2009) trdita, da sta bila med ključnimi dogodki za začetek oblikovanja evropske mladinske politike posvet ministrov leta 1988 in poznejša objava Memoranduma Evropske komisije, ki je kazala možnost skupne evropske mladinske politike. Toda z Maastrichtsko pogodbo iz leta 1992 je postalo jasno, da je premik k tesnejšemu sodelovanju in vzpostavitvi skupne mladinske politike EU omejen, saj je pogodba pristojnosti EU na tem področju omejila, zato so bile konkretne politike na področju mladine usmerjene predvsem k spodbujanju

sodelovanja med državami članicami in, kolikor je bilo potrebno, k podpori evropskih institucij pri njihovih dejavnostih. Tako so pristojnosti institucij EU pri upravljanju področja mladine postale omejene po sprejetju Maastrichtske pogodbe, ki EU-ju ni zagotovila možnosti sprejemanja formalne zakonodaje na tem področju, s čimer je ta tako ostala na ravni posameznih držav članic. Evropeizacija tega področja je potekala v obliki koordiniranja nacionalnih politik (Kettunen in Wolff, 2011). Tovrstna ureditev je ostala nespremenjena tudi po spremembah Pogodbe, ki se je zgodila po Amsterdamu (1997), Nici (2000) in Lizboni (2009).

Naslednji pomemben korak v okviru razvoja politik na področju mladine je bila izvedba programa Mladi za Evropo, ki ga je sprejel Svet leta 1988. Program je bil osredotočen na promoviranje mladinskih izmenjav v Skupnosti z izvedbo projektov izmenjav in mladinskih pobud zunaj formalnega izobraževanja. Poleg tega je program omogočal državam članicam razvoj in izmenjavo informacij na področju mladine (Council of the European Communities, 1988). V 90. letih, še posebej v drugi polovici omenjenega desetletja, je vprašanje zaposlovanja postalo skupen problem vseh držav članic, s čimer je postala skupna evropska integracija na področju socialnih politik bolj poglobljena (glej Goetschy, 1999).

Eden izmed konkretnih ukrepov je bilo tudi sprejetje strategije leta 1997, poimenovane Evropska strategija zaposlovanja, ki je bila konkreten politični okvir razvoja mladinskih politik. Leta 1999 je Svet ministrov na področju mladine skupaj s Svetom sprejel resolucijo o participaciji mladine. Ta dokument je bil eden prvih, ki so pozivali k sodelovanju mladine pri (političnih) procesih, ki vplivajo na njihova življenja (Council of Ministers of Youth, 1999). Poleg tega so v istem letu Evropska komisija, Evropski parlament in Svet v okviru Agende za socialno politiko 2000 poudarili nujnost celovite, transparentne in koherentne mladinske politike Evropske unije, pri čemer je bil poudarek predvsem na osrednji vlogi promocije znanja, izobraževanja in usposabljanja. Rezultat tega poziva je bil Mladinski program, ki je nasledil program Mladi za Evropo (Wallace and Bendit, 2009). Ne glede na to pa je ostajalo še naprej ključno vprašanje, kako nasloviti probleme in potrebe mladine na evropski ravni, ne da bi pri tem posegali v pristojnosti držav članic.

Odgovor na to vprašanje je prišel leta 2001 v obliki novega dokumenta, ki je bil poimenovan Evropska mladina: za nov zagon Evropske mladine, v katerem se je Evropska komisija zavezala k oblikovanju jasne politike in konkretnih potez na področju mladine. S prejetjem tega dokumenta, katerega cilj je bil postaviti natančen okvir sodelovanja držav članic in Komisije, je bil storjen konkreten korak k tako imenovanemu evropskemu vladovanju tega področja. To seveda ne pomeni, da določene oblike vladovanja že niso bile do takrat vzpostavljene, toda Lizbonska strategija in Bela knjiga evropskega vladovanja sta dva izmed pomembnih mejnikov, ki sta predstavljala nov zagon za izvajanje novih in deklarativno bolj demokratičnih modelov oblikovanja politik na evropski ravni. Bela knjiga o evropski mladini je tako uvedla novo metodo na področju, in sicer

Odprto metodo koordinacije kot konkretno obliko vladovanja, s katero naj bi se uspešno reševale težave v okviru mladinske politike Evropske unije.

Odprta metoda koordinacije je potentna oblika vladovanja, ki je bila uvedena v okviru Lizbonskega evropskega sveta leta 2000: »Evropska unija je z današnjim dnevom postavila strateški cilj za naslednje desetletje: postati najbolj kompetitivna, dinamična, na znanju temelječe gospodarstvo na svetu, ki bo sposobna trajnostne rasti z več in boljšimi delovnimi mesti ter večjo socialno kohezijo /.../. Izvedba te strategije bo dosežena z izboljšanjem obstoječih procesov, z uvedbo nove Odprte metode koordinacije na vseh ravneh« (European Council, 2000). Hodson in Maher (2001) pravita, da Odprta metoda koordinacije ni bila vzpostavljena *ex nihilo*, temveč ravno nasprotno, na že obstoječih podobnih procesih in politikah. Ne glede na to pa jo je Svet predstavil kot nov mehanizem za bolj odprt in demokratičen proces naproti skupnim ciljem Evropske unije.

Po mnenju Sveta ima Odprta metoda koordinacije štiri ključne elemente: vzpostavljanje raznolikih smernic in ciljev za EU; vzpostavitev kazalnikov uspešnosti uresničevanja zastavljenih ciljev; prevajanje ukrepov v izvedbene cilje ne samo na evropski, temveč tudi na nacionalni, regionalni in lokalni ravni; sistematično spremljanje izvajanja s posebnim poudarkom na procesih medsebojnega učenja (European Council, 2000; European Commission, 2001a).

V okviru mladinske politike Evropske unije je bila Odprta metoda koordinacije sprejeta in izpeljana na podlagi principov, ki so bili opredeljeni v evropski Beli knjigi o evropskem vladovanju. Konkretnije, Komisija je predlagala konkretna polja, ki so primerna za Odprto metodo koordinacije, med njimi so participacija, prostovoljstvo, izmenjava informacij, izboljševanje zavedanja javnega sektorja glede problemov mladih, ter splošneje, o drugih poljih, ki zadevajo mlade in niso oziroma ne morejo biti del drugih okvirov politik na ravni EU, na primer zaposlovanja, socialne integracije in izobraževanja (European Commission, 2001b).

Zgoraj identificirana polja se večinoma nanašajo na dejavnosti in vire, ki so sicer največkrat zamišljeni v okviru politik na nacionalnih ravneh. Med danimi polji oziroma tematikami, na katere naj bi se aplicirala Odprta metoda koordinacije, je posebej participacija tista, ki je postavljena kot prednostna. Za pospeševanje participacije mladine v Evropi je Komisija predlagala »krepitev strukture posvetovanja z mladimi na evropski ravni«, v okviru katere so predvsem civilnodružbene organizacije (še posebej Mladinski forum) tiste, ki naj zastopajo mlade pri omogočanju njihove udeležbe.

Taka je Odprta metoda koordinacije specifična forma neoliberalnega vladovanja, ki ga je Jacques Donzelot (1991) poimenoval mobilizacija družbe, saj lahko v njenem okviru opazujemo pluralizacijo centrov (moči), kar omogoča, da se problemi oblastnih institucij vrnejo k družbi, s čimer je družba tista, ki mora te probleme reševati, pri čemer pa je bila v preteklosti država tista, ki je morala reševati težave oziroma zadovoljevati potrebe oziroma zahteve družbe (Donzelot, 1991). Gre za posebno obliko oblasti, kjer je politična oblast razumljena in tudi dejansko materializirana z razpršitvijo med niz formalnih in neformalnih insti-

tucij in organizacij, ne da bi pri tem šlo za vidno ali eksplicitno manipulacijo ali dominacijo. Pri Odprti metodi koordinacije gre torej predvsem za ustvarjanje zbira metod, prek katerih je mogoče vplivati na oblast in jo tudi izvajati; gre za metodo, kako v izvajanju oblasti aktivno vključiti ne le nacionalno državo, temveč tudi druge akterje na regionalni in lokalni ravni ter s civilnodružbene sfere pri vladanju glede specifičnih zadev v okviru problematik mladih, »predvsem glede izobraževanja in zaposlovanja« (European Commission, 2009a). Če upoštevamo poudarek na zadnjem in to, da je Odprta metoda koordinacije nova oblika vladovanja, s katero, kot izpostavlja tudi Lizbonska strategija, si prizadeva Evropska unija uresničiti zastavljeni cilj, postati najbolj kompetitivno in dinamično, na znanju temelječe gospodarstvo, postane jasno, da ima Odprta metoda koordinacije specifičen cilj oziroma namen: mobilizirati praktično vse obstoječe resurse, vključno z mladimi, za izpolnjevanje in uresničevanje neoliberalne agende kompetitivnosti, dinamičnosti gospodarstva in za zagotavljanje okolja, ki bo prijazno do naložb, inovacij in podjetništva.

Čeprav sta Komisija in Svet relativno hitro ocenila Odprto metodo koordinacije kot okvir Evropskega sodelovanja, ki je na področju mladinskih politik EU uspešen pri omogočanju sodelovanja držav članic pri naslavljanju problemov na področju mladine, pa je Evropski svet leta 2005 vzpostavil Evropski mladinski pakt za nadaljnje spodbujanje participacije mladih pri izobraževanju, njihovem zaposlovanju in delovanju v družbi nasploh. V istem letu je Svet ministrov sprejel tudi resolucijo, ki je tako Komisijo kot tudi države članice pozval k razvoju in izvajanju strukturiranega dialoga z mladimi in mladinskimi organizacijami, raziskovalci področja mladine in oblikovalci politik. Potreba po takšnem mehanizmu vladovanja je bila potrjena tudi pri Svetu v resoluciji iz novembra 2006 in pri Komisiji leta 2007. Strukturirani dialog je bil vključen tudi v okvir sodelovanja, ki je nastal v okviru mladinske strategije Evropske unije, ki je tudi postavil trenutne smernice in cilje na področju mladinskih politik Evropske unije za obdobje med letoma 2010 in 2018.

Izvedba strukturiranega dialoga kot oblike vladovanja v okviru mladinskih politik EU se začne iz predpostavke, »da so mladi in njihove organizacije tiste, ki morajo biti neprestano v dialogu, ko se sprejemajo, razvijajo in izvajajo politike, ki zadevajo mlade« (Council of the European Union, 2005). Cilj in namen strukturiranega dialoga je tako naslavljanje mlade in mladinske organizacije ter tudi tiste mlade posameznike, ki nimajo možnosti formalnega organiziranja: »s strukturiranim dialogom želijo institucije EU kar najširše vključiti mlade v družbi ter krepiti partnerstvo med institucijami EU in mladimi« (European Commission, 2008). Posebej Evropski mladinski forum, krovna mladinska organizacija, dejavna na evropski ravni, je postala tarča Komisije kot tista ključna organizacija, s katero lahko institucije EU govorijo oziroma imajo dialog, saj naj bi predstavljala interese mladih na evropski ravni. Forum je aktivni partner v dialogu, ki je bil poimenovan »neformalni forum« in ki poteka med predsedujočo članico, Evropsko komisijo, Evropskim parlamentom in mladimi. Poleg tega Evropski mladinski forum pripravlja in organizira Evropske mladinske dogodke. V okviru strukturiranega dialoga je precej dogodkov, ki se sicer dogajajo v državah članicah in na

evropski ravni, prek katerih lahko mladi podajo različne vidike, mnenja in ocene glede mladinskih politik. Komisija je pri tem ključni usmerjevalec in koordinator v dialogu, toda ob tem se opira na države članice in nacionalne mladinske svete, ki predvsem organizirajo posvete na nacionalnih, regionalnih in lokalnih ravneh, s teh ravni pa se potem pridobljena mnenja in povratne informacije prelijejo nazaj na evropsko raven oziroma na raven institucij EU.

Iz te kratke razlage strukturiranega dialoga in njegovega poteka je mogoče opazovati, kako so v njegovem okviru uporabljene številne tehnike vladovanja, predvsem v obliki organiziranih participativnih dogodkov, ki so pripravljene na izvajanje oblasti prek nocij vključevanja, participacije, enakih možnosti vseh partnerjev v dialogu, recipročnosti, pogajanj in, navsezadnje, tudi medsebojnega sporazuma glede prihodnosti in prihodnjih ukrepov v okviru mladinskih politik na ravni Evropske unije. Kot tak je strukturirani dialog del oblastnih strategij, ki uporablja tehnike glasu in reprezentacije vseh ciljnih skupin in mladinskih organizacij, ki naj bi imeli možnost participirati v procesu oblikovanja politik, toda hkrati so te ciljne skupine in organizacije oblikovane in vodene skozi celoten proces. Strukturirani dialog torej vzpostavlja in krepi možnosti in priložnosti mladinskega sektorja ter vseh vključenih akterjev, toda hkrati postavlja norme, standarde in oblike delovanja teh kolektivitet.

Strukturirani dialog je bil primarno vzpostavljen za podporo pri uresničevanju ciljev lizbonske strategije, pri čemer so mladi tisti, ki morajo biti popolnoma vključeni v družbo. V tem kontekstu želi Evropska unija podpirati mlade pri iskanju zaposlitve, jim pomagati pri razvoju njihove ustvarjalnosti in podjetniških veščin. Poleg tega daje Evropska unija velik poudarek na to, da morajo biti mladi opremljeni z znanjem, kompetencami in veščinami, ki jih pridobijo z visokokakovostnim izobraževanjem in usposabljanjem ter tudi z izkušnjami v okviru programov mobilnosti. Prvi korak h konkretnim dejanjem in podpornim mehanizmom za mlade je, kot trdi EU, primarno dialog, ki mora biti vključujoč in mora hkrati potekati tako na lokalnih, regionalnih in nacionalnih, kot tudi na evropski ravni. Pri tem je dialog uporabljen »kot forum za neprestano in kontinuirano refleksijo o prioritetah ter izvajanju evropskega sodelovanja na področju mladih« (Council of the European Union, 2009). Strukturirani dialog kot specifična oblastna praksa je način promoviranja gospodarskih ciljev, tako da vodi in usmerja delovanje primarno formalnih (kot tudi bolj neformalnih) organizacij in institucij, ki delujejo na področju mladinskih politik in ki izvajajo svoje delovanje na različnih ravneh.

4 Program Mladi v akciji: opolnomočenje mladih posameznikov?

Kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, kjer smo se osredinili na oblike vladovanja, ki so izvedene v okviru mladinskih politik EU, so institucije, ki jim je dana možnost sodelovanja pri oblikovanju politik, v glavnem formalne kolektivitete,/ organiziranosti, in ne toliko posamezniki. Toda to ne pomeni, da mladinske politike EU ne merijo na posameznike/individuum kot na del mlade evropske populacije. Specifičen program, poznan kot Mladi v Akciji, je bil namenjen ravno

naslavljanju in mobilizaciji mladih posameznikov. Mladi v akciji je program, ki sta ga ustanovila v Evropski parlament in Svet Evropske unije leta 2006 za obdobje med 1. januarjem 2007 in 31. decembrom 2013 s proračunom 885 milijonov evrov. Program Mladi v akciji je bila naslednik Mladinskega programa (2000–2006 in prepoznan v okviru Evropske unije kot ključen instrument, ki zagotavlja mladim priložnosti) (European Commission, 2001b). Cilj programa Mladi v akciji je ustvariti občutek aktivnega evropskega državljanstva med mladimi Evropejci in jih vključiti v oblikovanje prihodnosti Evropske unije. V okviru tega postavljenega cilja so osrednji specifični cilji programa skrčeni v pet točk: promovirati aktivno državljanstvo med mladimi in še posebej državljanstvo EU; razviti solidarnost in spodbujati strpnost med mladimi, še posebej za krepitev socialne kohezije v Evropski uniji; negovati medsebojno razumevanje med mladimi v različnih državah; prispevati k razvoju kakovostne podporne dejavnosti za mladinske dejavnosti in spodobnosti civilnodružbenih organizacij na polju mladih; promovirati evropsko sodelovanje na področju mladih. Poleg tega so specifični cilji tudi dajanje priložnosti mladim in mladinskim organizacijam pri razvoju (EU) družbe; spodbujati aktivno participacijo mladih v demokratičnem življenju Evrope; spodbujati pobude, podjetnost in ustvarjalnost.

Da bi dosegli osrednje cilje, je program razdeljen na pet akcijskih stebrov, ki so bili poimenovani Mladina za Evropo, Evropski prostovoljski servis, Mladi v svetu, Mladinski podporni sistemi in Podpora pri evropskem sodelovanju na področju mladine.

Kot smo že poudarili, so neposredni subjekti, ki so naslovljeni v okviru programa Mladi v akciji, prav mladi posamezniki kot del evropske populacije. Cilj oblasti je izpostaviti, kultivirati in »oblikovati kapacitete posameznikov kot članov specifične populacije in kot vir, ki ga je treba negovati, uporabljati in optimizirati« (Dean, 2010). Mladina je v tem kontekstu vrednotena, obravnavana in oblikovana kot specifična komponenta družbe v celoti, ki mora delovati tako, da bo uspešna v svetu »odraslih« in uporabna za evropsko družbo. Mora biti avtonomna, odgovorna in delavna. Program mladi v akciji je Evropska unija racionalizirala s pospeševanjem tovrstnega delovanja in vedenja posameznikov, ki so kodificirani kot mobilni, participativni, kreativni, podjetni, inovativni in ki imajo hkrati občutek solidarnosti. Kar je mogoče opazovati, je specifična oblastna tehnologija, ki konstituira posameznike kot aktivne, svobodne, informirane in odgovorne državljanke EU, ki se jih hkrati spodbuja k proaktivnemu delovanju, vendar obenem zamejuje njihove možnosti delovanja, s čimer se vzpostavljajo relativno stabilni odnosi moči.

5 Odgovori na problem nezaposlenosti v okviru programa Mladi v akciji: naproti samoodgovornemu posamezniku

Program Mladi v akciji je bil kot del mladinske politike EU od samega začetka formuliran kot fleksibilni oblastni mehanizem, ki ga je mogoče prilagajati glede na porajajoče težave in vanj vključevati specifične odgovore na te težave, ki ob

začetku izvajanja še niso bili identificirani. Zato so v okviru programa postavljene tudi letne prioritete za boljše definiranje konteksta izvedbe programa ter prilagajanje programa glede na najbolj pereče probleme na evropski ravni.

V letih od 2010 do 2012 je bila kot letna prioriteta postavljena nezaposlenost mladih, ki pa postaja vse bolj permanentna prioriteta. Ta dolgotrajnejši problem je postal še resnejši po letu 2008 in zato ga je Evropska komisija v okviru Evropske mladinske strategije 2009 identificirala kot enega najresnejših, s katerimi se spoprijema Evropska unija (European Commission, 2009a). Omenjena strategija trdi, da je današnji globalizirani svet priložnost za mlade pri iskanju njihove zaposlitve, vendar hkrati tudi prostor, kjer nezaposlenost lahko hitro postane problematična realnost za mlade. Evropska komisija (ibid.) poleg tega poudarja, da ni le brezposelnost, temveč so tudi začasnost in slaba delovna mesta tisto, kar je velik in tudi pogost problem mladih. Ti problemi so tisti, ki jih je, kot je zapisano v strategiji, treba reševati v času gospodarske krize.

Ta problem mladih Evropejcev je doživel svojevrsten odgovor tudi s programom Mladi v akciji. Kot že rečeno, je bilo vprašanje nezaposlenosti mladih postavljeno kot letna prioriteta od leta 2010. V letu 2012 so imeli pri izboru za financiranje v okviru programa prednost tisti projekti, katerih cilj je bil spodbujanje mladih k vključujoči rasti, projekti, ki so naslavljali vprašanje nezaposlenosti mladih, in projekti, ki so spodbujali mobilnost in aktivno participacijo nezaposlenih mladih. Nadalje, program je spodbujal konkretne dejavnosti, ki bi spodbujali podjetnost in zaposljivost med mladimi posamezniki. Takšne prioritete so več kot očitno v skladu s priporočili Evropske mladinske strategije, v okviru katere so mladi delavci tisti, »ki morajo spodbujati partnerstva med svetom izobraževanja in podjetij v okviru krepitve tranzicije mladih od izobraževanja k zaposlitvi in pri spodbujanju razvoja kompetenc in veščin mladih ljudi za to, da bodo mladi lahko prispevali k družbi« (European Commission, 2009b). Vidimo lahko, kako so odgovornosti porazdeljene med različne subjekte. Na eni strani so mladi delavci in mladinske organizacije tiste, od katerih se pričakuje podpora in spodbuda zaposlovanja mladih, na drugi strani pa so mladi posamezniki odgovorni, da sprejmejo in zagrabijo priložnosti za razvoj lastnega znanja, kompetenc, veščin, pri čemer so te povezane predvsem s podjetnostjo. To, kar je bila v preteklosti stvar javnih institucij in javnega sektorja, je zdaj odgovornost posameznikov, (zasebnih) skupin in skupnosti, ki so spodbujane, da se svobodno in racionalno vedejo ter delujejo v skladu z podjetno logiko. Vendar imajo ta priporočila in spodbude, ki prihajajo iz Evropske unije, nekaj, kar lahko poimenujemo pogodbena implikacija. Posamezniki in mladi delavci morajo namreč aktivno prevzeti odgovornost za svoja dejanja in aktivnosti, »tako za to, da jih izpeljejo, kot tudi za rezultate« (Burchell, 1996). Poleg tega oblast prek mladinskih politik EU uresničuje prevzemanje odgovornosti, spodbuja posameznike, da delujejo in da sami sebe razumejo kot podjetja ter se v skladu s tem tudi vedejo in ravnaajo.

Primeri tovrstnega »primernega« vedenja, delovanja in ravnanja mladinskih organizacij, delavcev in mladih posameznikov so zbrani in predstavljeni z identificiranjem primerov dobrih praks v okviru programa Mladi v akciji. Ti primeri so

zbrani v publikaciji Evropske komisije Focus on: Youth Employment (European Commission, 2012). V uvodniku k publikaciji je evropska komisarka za izobraževanje, kulturo in večjezičnost ter mladino Androulla Vassiliou zapisala, da »projekti kažejo, kako je program Mladi v akciji zasnovan tako, da opolnomoča mlade in jim ponuja priložnost, da se spremenijo in prevzamejo vlogo na trgu dela, vključno z zahtevami po prilagodljivosti in iznajdljivosti« (ibid.). Takšen kompandij primerov dobrih praks je natančno tisto, na kar komisarka namiguje: primeri dobrih praks so del oblastne tehnologije uspešnosti, ki kaže in želi izpostaviti, meriti ter primerjati učinkovitost in delovanje, s čimer naj bi oblast vzpostavljala zaupanje ter hkrati spodbujala in naredila subjekte odgovorne. Kazalniki učinkovitosti, ki so vzpostavljeni prek primerov dobrih praks, so »zbir posrednih načinov regulacije posameznikov in organizacij, ki se jim sicer daje glas in ki so opolnomočeni« (Krause Hansen in Salskov-Iversen, 2005).

Zgled tistega, kar Evropska komisija označuje kot primer dobre prakse, je projekt v okviru programa Mladi v akciji, ki je bil izveden v Estoniji leta 2010. Osrednji motiv projekta je bil »pripraviti se na svet dela« (European Commission, 2012). Izvajalci projekta so pripravili izobraževalne seminarje, na katerih so 16 estonskim iskalcem zaposlitve pomagali, da so se pripravili na svoj položaj na trgu dela in da so pridobili znanja in veščine, kako poiskati delo. Projekt je želel mlade ozavestiti o vprašanju nezaposlenosti, o priložnostih na trgu dela in o tem, da mladi dobijo znanje o tem, kako dobiti delo in kako zagnati podjetje. Projekt je mladim ponujal priložnost, da pridobijo znanje glede zaposlitve in zaposlovanja (ibid.). Implicitno je projekt torej prevzel racionalnost, da so vednost in znanje nujni za to, da so mladi zaposljivi in da če želijo pridobiti znanje in kompetence, morajo imeti »željo po učenju«. Nezaposleni ni le človek, ki potrebuje dohodek, temveč tudi nekdo, ki mora aktivno iskati dodatno znanje in kompetence. Učenje, naj bo formalno ali neformalno, je tako del oblastnih režimov, v katerem je učenje posameznika hkrati produciranje človeškega kapitala. Mladi posamezniki so obvezani pridobivati znanje in morajo znati to znanje tudi uporabljati, če želijo biti vključeni in koristni za družbo (Rose, 1999; Edwards, 2002). Takšni projekti kot del programa Mladi v akciji so torej polje strukturiranega in sistematičnega procesa transmisije vednosti, v okviru katerega deluje učenje kot del procesa, v katerem nastaja dodana vrednost. Učenje je naložba, ki ni le možnost, temveč nuja, ki ga morajo mladi zgrabiti pripravljeni in z željo, da se učijo biti zaposljivi in tako biti koristni za evropsko prihodnost.

Projekti v okviru programa Mladi v akciji se ne osredotočajo le na prenos znanja, temveč tudi mladim posameznikom omogočajo priložnosti, da se povezujejo in pridobivajo neposredne povezave z zaposlovalci. Ideja je ustvarjati mrežo, v kateri so tako iskalci kot tudi ponudniki zaposlitev, prek mreže pa iskalci ne pridobijo le informacij o zaposlovalčevih dejavnostih, vlogah in odgovornostih, temveč pridobijo tudi takojšnjo priložnost najti zaposlovalca. Ustvarjanje mreže in povezav so tisto, za kar pri podjetnosti gre. To pomeni, da so mladi spodbujani, da so mobilni; da se gibljejo v različnih kontekstih in okoljih in se prek tega vpnejo v »neprestano podjetno življenje« (Gordon, 1991). Pri vzpostavljanju mrež in oblikovanju sebe kot mobilnega subjekta je ključen cilj aktivirati vrednote, kot

so samospoštovanje, samozavest, lasten napredek, samoodgovornost. Kot je v tem kontekstu eden od sodelujočih v estonskem projektu v okviru programa Mladi v akciji zatrdil »od mene je odvisno, da si ustvarim priložnosti, da dobim zaposlitev« (European Commission, 2012). Za mlade podjetne posameznike je cilj sebe narediti ekonomsko koristne in vredne ter s tem skozi sebe krepi kapital, ki koristi posamezniku ter seveda tudi delodajalcu, ki bo od posameznika na ta način imel koristi.

6 Sklep

Čeprav Evropska unija nima pristojnosti na področju mladine, to nikakor ne pomeni, da iz Evropske unije ne prihajajo konkretne politike in oblastne ureditve, ki so tudi izpeljane na ravni Evropske unije glede omenjenega področja. Prav nasprotno, kot smo pokazali, je na ravni Evropske unije razvit kompleksen okvir politik, v okviru katerega so naslovljene relevantne problematike v okviru polja mladine. Pri naslavljanju in odgovarjanju na te problematike, med katerimi je problem nezaposlenosti od leta 2008 osrednji, so bile mobilizirani številni formalni in neformalni ter institucionalizirani in manj institucionalizirani akterji. To seveda ni naključje, saj je mobilizacija različnih in heterogenih akterjev ter deležnikov na evropski ravni del relativno nove evropske agende vladovanja, ki predpostavlja odprt, inkluziven in demokratični politični proces. Walters in Haahr (2005) sta učinkovito pokazala, da je vpenjanje številnih akterjev na raznolikih ravneh in v raznovrstnih družbenopolitičnih kontekstih značilen za governmentalizacijo Evrope, ki konstruira politične in administrativne strukture na ravni EU, diseminacijo norm in procedur ter produkcijo specifičnih praktičnih ureditev, mehanizmov in programov.

Mladinska politika EU je med bolj ali manj koherentnimi okviri, kjer lahko opazujemo governmentalizacijo. Strukturirana je okoli dveh oblik vladovanja, prek katerih se spodbuja in izvaja sodelovanje ne le nacionalnih oblasti, temveč tudi drugih deležnikov in akterjev. Odprta metoda koordinacije in strukturirani dialog sta dva raznovrstna, vendar združljiva mehanizma, ki sicer temeljita na racionalnosti ustvarjanja okvira za reševanje raznolikih problemov oziroma izhajata iz tega, med drugim tudi nezaposlenosti mladih, z dialogom ter prek nocij enakosti in participacije. Dva modela vladovanja sta zdaj formula za načrtovanje in reševanje problemov, ki so povezani s poljem mladine in kot taka dajeta vtis fabriciranja prostora substancialnega in celovitega naslavljanja in reševanja problematik mladine s prispevkom vseh akterjev. Toda hkrati, ko odprta metoda koordinacije in strukturirani dialog spodbujata in omogočata debato, participacijo in deliberacijo, strukturirata tudi polja možnega delovanja teh kolektivnih akterjev. Ponujanje in odpiranje prostora je hkrati tudi načina vladanja; gre za strukturiranje možnega polja delovanja in delovanja ne le nacionalnih oblasti, temveč tudi serije drugih formalnih in manj formaliziranih organizacij; gre za definiranje, disperzijo in investiranje specifičnih vrednot, norm in odnosov v akterje, ki so harmonični, vendar nikoli analogni ali identični institucionalnih ureditvam in ciljem, ki so podani iz EU-ja.

Če sta odprta metoda koordinacije in strukturirani dialog relativno koherentna in sistematizirana oblastna okvira, usmerjena v vključevanje in zamejevanje (nacionalnih) vlad in institucionaliziranih organizacij, potem je program Mladi v akciji tisti mehanizem in pomembni del mladinskih politik EU, ki bolj neposredno naslavlja mlade posameznike kot dela evropske mlade populacije. Program je organiziran in jasno strukturiran, s postavljenimi cilji, hkrati pa je tudi dovolj fleksibilen, da se vanj vključujejo problematike, ki se na novo odpirajo in postajajo del realnosti. V tem okviru je postala problematika nezaposlenosti mladih vse bolj središčna tudi v okviru programa Mladi v akciji. Pri naslavljanju problematike nezaposlenosti v okviru programa Mladi v akciji so prav mladi posamezniki dojeti in artikulirani ne kot problem, temveč kot nosilci rešitev. Mladi v akciji je prepoznaven kot tisti evropski mehanizem, ki odpira mladim možnosti, vendar je mladina tista, ki mora te priložnosti zagrabiti in jih materializirati. Gre za mehanizem, prek katerega je odgovornost reševanja zaposlenosti prenesena na odgovorne in racionalne posameznike, katerih subjektiviteta je strukturirana kot iskalci zaposlitve in kot učinkoviti podjetniki samih sebe. Mladi posamezniki v okviru programa Mladi v akciji so spodbujani, da dajo svojemu življenju podjetno obliko; morajo se opolnomočiti prek znanja in veščin zato, da so ekonomsko koristni evropski družbi. Vladovanje mladine in njihove nezaposlenosti je torej vse bolj udejanjano prek prenašanja odgovornosti na mlado evropsko generacijo. Logika za tem, se zdi, je relativno groba: če je evropska mladina evropska gospodarska prihodnost, zakaj ne bi naša pričakovanja izpolnili kar mladi sami.

Literatura

- Bevir, M. (2011): Governance and governmentality after neoliberalism. *Policy & Politics*, 39, 457–471.
- Burchell, G. (1996): Liberal government and the techniques of the self. V: A. Barry, T. Osborne in N. Rose (ur.) *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government*. Chicago in London: University of Chicago Press in UCL Press.
- Council of Ministers of Youth (1999): Resolution of the Council and the Ministers of Youth meeting within the Council of 8 February 1999 on youth participation. *Official Journal of the European Union*, C 042, 1–2.
- Council of the European Communities (1988): Council Decision of 16 June 1988 adopting an action programme for the promotion of youth exchanges in the Community – „Youth for Europe“ programme. *Official Journal of the European Communities*, L 158, 42–45.
- Council of the European Union (2009): Council Resolution of 27 November 2009 on a renewed framework for European cooperation in the youth field (2010–2018). *Official Journal of the European Union*, C 311, 1–11.
- Council of the European Union (2005): Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on addressing the concerns of young people in Europe —

- implementing the European Pact for Youth and promoting active citizenship. *Official Journal of the European Union*, C 292, 5-6.
- Dale, R. (2004): Forms of governance, governmentality and the EU's open method of coordination. V: W. Larner & W. Walters (ur.) *Governmentality: Governing international spaces*. London: Routledge, 174–194.
- Dean, M. (2010): *Governmentality: power and rule in modern society*. Los Angeles: Sage.
- Dingwerth, K. (2004): Democratic Governance beyond the State: Operationalising an Idea. *Global Governance Working Paper No 14*. Amsterdam, Berlin, Oldenburg, Potsdam: The Global Governance Project.
- Donzelot, J. (1991): The Mobilization of Society. V: G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.) *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press, 169–180.
- Edwards, R. (2002): Mobilizing lifelong learning: governmentality in educational practices. *Journal of Education Policy*, 17, 353–365.
- European Commission (2012a): *Focus on: Youth Employment. European good practice projects*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2012b): Youth in Action: Programme guide. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/youth/tools/documents/programme-guide-2012_en.pdf (25. maj 2014).
- European Commission (2009a): *An EU Strategy for Youth – Investing and Empowering. A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities. COM(2009) 200 final*. Brussels: Commission of the European Communities.
- European Commission (2009b): *European Research on Youth. Supporting young people to participate fully in society*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission (2008): *The new concept of the european structured dialogue with Young people. EAC/D1/JK/D(2008)*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Education and Culture.
- European Commission (2001a): *European Governance: A White Paper. COM(2001) 428 final*. Brussels: Brussels.
- European Commission (2001b): *White Paper - A New Impetus for Youth. COM(2001) 681 final*. Brussels: Commission of the European Communities.
- European Council (2000): *Presidency Conclusions*. Dostopno prek: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm. 15.5.2014
- Foucault, M. (1982): The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8, 777–795.
- Foucault, M. (1991): Governmentality. V: G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (ur.) *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press, 87–104.
- Goetschy, J. (1999): The European Employment Strategy: Genesis and Development. *European Journal of Industrial Relations*, 5, 117–137.

- Gordon, C. (1991): *Governmental Rationality: An Introduction*. V: G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.) *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gottweis, H. (2003): Theoretical strategies of poststructuralist policy analysis: towards an analytics of government. V: M. A. Hajer in H. Wagenaar (ur.) *Deliberative policy analysis: understanding governance in the network society*. Cambridge, Združeno kraljestvo; New York, ZDA: Cambridge University Press, 247.
- Haahr, J. H. (2004): Open co-ordination as advanced liberal government. *Journal of European Public Policy*, 11, 209–230.
- Hodson, D. in Maher, I. (2001): The Open Method as a New Mode of Governance: The Case of Soft Economic Policy Co-ordination. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39, 719–746.
- Kettunen, P. in Wolff, C. (2011): Europeanisation through the Back Door: EU Social Policy and the Member States. *Politička misao*, 47, 144–158.
- Krause Hansen, H. in Salskov-Iversen, D. (2005): Remodeling the Transnational Political Realm: Partnerships, Best-Practice Schemes, and the Digitalization of Governance. *Alternatives: Global, Local, Political*, 30, 141–164.
- Le Galès, P. (2002): *European cities: social conflicts and governance*. New York: Oxford University Press.
- Lemke, T. (2001): The birth of bio-politics: Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30, 190–207.
- Miller, P. in Rose, N. (1995): Political Thought and the Limits of Orthodoxy: A Response to Curtis. *The British Journal of Sociology*, 46, 590–597.
- Porte, C. D. L. (2002): Is the Open Method of Coordination Appropriate for Organising Activities at European Level in Sensitive Policy Areas? *European Law Journal*, 8, 38–58.
- Rose, N. in Miller, P. (1992): Political Power beyond the State: Problematics of Government. *The British Journal of Sociology*, 43, 173–205.
- Rose, N. (1999): *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitter, P. C. (2002): Participation in governance arrangements: is there any reason to expect it will achieve“ sustainable and innovative policies in a multi-level context. V: J. R. Grote in B. Gbikpi (ur.) *Participatory governance. Political and societal implications*. Opladen: Leske and Budrich, 51–69.
- Swyngedouw, E. (2005): Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-State. *Urban Studies*, 42, 1991–2006.
- Wallace, C. in Bendit, R. (2009): Youth Policies in Europe: Towards a Classification of Different Tendencies in Youth Policies in the European Union. *Perspectives on European Politics and Society*, 10, 441–458.
- Walters, W. in Haahr, J. H. (2005): *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*. New York: Routledge.

NENEHNO »USTVARJANJE« NARODA: KRITIKA USTVARJANJA IZRAELSKEGA NARODA IN JUDOVSKÉ DRŽAVE

Dr. Rok Zupančič

1 Uvod

Izrael, heterogena in na priseljevanju utemeljena družba, je država, v kateri sta (bili) vprašani domoljubja in oblikovanje kolektivnega spomina – nujna pogoja kohezivne družbe – vprašanje preživetja.⁷¹ Razlog za to so zgodovinske okoliščine, saj so se Judje – večinsko prebivalstvo modernega Izraela –, potem ko so bili večkrat v zgodovini tarča politično in versko motiviranih pregonov, v »obljubljeno deželo« vračali v več valovih imigracije (Kop, 2003).⁷² To je vzbudilo ostro nasprotovanje (pretežno) arabskih narodov na celotnem Bližnjem vzhodu in njihovih zaveznikov po vsem svetu, antagonizmi pa so vodili v več izraelsko-arabskih vojn. Od leta 1948, ko je bil Izrael ustanovljen, se je po statističnih podatkih izraelske vlade v Izrael vrnilo več kot tri milijone Judov iz kar 130 držav, največ z ozemlja nekdanje Sovjetske zveze (Branovsky, 2008; Shohamy v: Volansky, 2007: 2).

Gre za ljudi, ki jih zaradi večstoletne razdeljenosti kaj malo povezuje: nimajo enake zgodovine niti jezika ali pa kulture. V najboljšem primeru sta osnovna gradnika vezivnega tkiva med njimi pripadnost judovski veri in morda prepričanje, da so izšli iz enega ljudstva (kolektivna zavest, kolektivni spomin), ki so ga njihovi nasprotniki v toku večstoletnega antisemitizma razdrobili na manjše enote. Pa še ta dva temeljna gradnika se z novimi dognanji na področju zgodovine

71 V Izraelu živi nekaj več kot osem milijonov ljudi, od tega dobre tri četrtine Judov (6.102.000), dobra petina Arabcev (1.682.000) in dobre štiri odstotke drugih – pretežno tistih, ki so se opredelili za kristjane, Druze, Bahajce itd. Ta podatek je še posebej zanimiv, če je znano, da je ob nastanku Izraela tam živelo samo 806.000 ljudi (Jewish Virtual Library, 2014b).

72 Vračanje Judov v Izrael se imenuje alija (ang. *aliyah*, hebr. אֲלִיָּהּ). Največ Judov se je v Izrael vrnilo leta 1949, in sicer skoraj 240 tisoč (Sand, 2010: 9; Ynet News, 2013). Kot zanimivost omenimo tudi podatek, ki govori o močni navezanosti Judov na »izgubljeno domovino«: neka Judinja iz Gruzije se je priselila v Izrael pri 111 letih.

vinopisja in predvsem poskusi nove interpretacije materialnih dokazov v duhu Detienovega poziva (2001) *Kako lahko denacionaliziramo nacionalne zgodovine* rahljata ali vsaj nenehno prevprašujeta.

Namen tega prispevka je analizirati, kako je potekalo in še vedno poteka ustvarjanje naroda in države na zgledu Izraela in kako so ti procesi povezani z domoljubjem (patriotizmom). V tem okviru bo prikazano, kako so državne strukture od ustanovitve Izraela 14. maja 1948 pa vse do danes na podlagi zgodovinskih dokazov pa tudi na podlagi prirejenih interpretacij teh dokazov ali celo poldokazov, polresnic, legend in mitov skušale ustvariti Izraelce (kot narod) in Izrael (kot državo).

Besedilo je utemeljeno na analizi in interpretaciji sekundarnih in primarnih virov; na nekaterih mestih so za kritiko koncepta izraelskega domoljubja in konstruirane (nacionalne) zgodovine uporabljene tudi metode oz. sociokulturni prizmi Ernesta Gellnerja (1983/2006) in Benedicta Andersona (2007), ki spodbujajo konceptualne premisleke na polju domoljubja in aktivnega državljanstva. Domoljubje se v Izraelu zaradi socioloških posebnosti pa tudi politično motiviranih ciljev proučuje že vrsto let (glej npr. Kop, 2003; Almog, 2004; Ben Amos in Bar-Tal, 2004; Ya'ar in Lipsky, 2008; Harshav, 2009; Sand, 2010; Lewin, 2011; Branovsky, 2013; Gorny, 2013; Nets-Zehngut, 2013; Zamir in Horowitz, 2013), zato je namen tega prispevka predstaviti tudi znanstveni in prakseološki prispevek, ki izhaja iz proučevanja domoljubja v Izraelu.

Relevantnost obravnavane teme je v tem, da gre za enega najbolj radikalnih primerov ustvarjanja naroda/države in vzpostavljanja patriotizma na svetu. Omenjeni procesi so potekali silovito in usmerjeno od začetkov nastanka Izraela, in sicer na podlagi določenih objektivnih zgodovinskih dejstev, a hkrati tudi na podlagi konstruktov, ki so oz. naj bi prispevali k domoljubju Izraelcev (polresnic, prirejenih interpretacij in tudi »dejstev«, za katera ni materialnih dokazov); danes je sicer objem nacionalističnih (sionističnih) mitov delno že popustil, saj, kot ugotavlja Sand (2010: 8), mlajše generacije ne posnemajo več kolektivnega etosa svojih staršev, temveč si prizadevajo ustvariti in živeti življenjske sloge, podobne tistim v razvitem svetu. S tem je povezan naslednji vidik relevantnosti teme, in sicer to, da kljub opisanemu odmiku od nacionalne ideje nekatere raziskave potrjujejo, da so Izraelci (judovsko prebivalstvo) v skupini razvitih držav nacija, kjer sta domoljubje in iz njega izhajajoča pripravljenost braniti državo z orožjem največja (Arad in Alon, 2006: 10). Izrael je glede raziskovanja domoljubja zanimiv tudi zato, ker je, kot opozarjajo nekateri avtorji (npr. Ya'ar in Lipsky, 2008: 9), proučevanje teh pojavov v tako heterogeni in posebni družbi, kot je zaradi zgodovine in vpetosti v arabsko-izraelski spor izraelska, vedno politično zelo občutljivo vprašanje (predvsem zato, ker veliko ljudi domoljubje enači z nacionalizmom). Z vidika vprašanj, povezanih z domoljubjem, je zanimiv tudi ekskluzivističen pristop izraelskih oblasti do opredelitve, kakšna država sploh je Izrael – v državi namreč še vedno prevladuje sionistično⁷³ pojmovanje nacionalnosti, ki se več

73 Sionizem (tudi cionizem) je gibanje, ki ga je leta 1896 ustanovil Theodor Herzl, imenuje pa se po griču Sion, kjer je stal judovski tempelj. Izraz je skoval Nathan Birnbaum leta 1890, s

kot šest desetletij po ustanovitvi države noče videti kot republika vseh svojih državljanov; kot opozarjajo nekateri avtorji (npr. Sand, 2010: 7 in 39), Izrael ne more veljati za demokratično državo, dokler sebe dojema kot »judovsko državo«, in ne kot telo, ki zastopa vse državljanke znotraj svojih priznanih meja. Zato ni nenavadno, da Džamal (v Zamir in Horowitz, 2013: 204) patriotizem v Izraelu označi za »romantični patriotizem«, saj gre na eni strani (judovsko prebivalstvo) za čustveno navezavo na zemljo oz. domovino, ki pa je povsem v nasprotju s čustvi strahu ali vsaj nelagodja pri drugem delu populacije (celotno nejudovsko prebivalstvo, ne le Arabci).

To delo sestavljajo naslednji vsebinski sklopi: za uvodom je v drugem delu opredeljen patriotizem, hkrati pa je orisana njegova vloga v procesih izobraževanja in socializacije; tretji del analizira okoliščine nastanka Izraela in načine, kako je bil patriotizem prek učbenikov in šolskih kurikulumov posredovan med mlado generacijo, v tem delu pa so omenjeni tudi nekateri drugi vidiki patriotizma v zgodnjem obdobju izraelske države; četrti del analizira smernice na področju domoljubja v sodobnem Izraelu, še posebej sta pod drobnogled vzeti vprašani etničnih manjšin in oboroženih sil, ki so ena od ključnih institucij patriotizma; sklepno poglavje povzema ugotovitve in nudi refleksijo glede izraelskega patriotizma, predvsem v odnosu do Nejudov.

2 Opredelitev patriotizma in njegova vloga v procesih izobraževanja in socializacije

Čeprav namen tega prispevka ni razprava o domoljubju, je treba vsaj okvirno opredeliti, kaj domoljubje (patriotizem) je. Termin patriotizem izhaja iz besede *pater*, ki je izraz za očeta, in izraža čustvo, podobno zvestobi staršu. V slovenščini, zanimivo, je izraz očetnjava precej redek (v SSKJ je ob tem geslu zapisan kvalifikator *starinsko* in je pomensko enak domovini). Websterjev slovar patriotizem opredeljuje kot ljubezen oz. privrženost neki državi. Bar-Tal in Ben Amos (2004) patriotizem opredelita kot tristransko povezavo, ki se ustvari med posameznikom, narodom, ki mu ta posameznik pripada, in državo, v kateri posameznik živi. Holsti (v: Bar-Tal in Ben Amos, 2004: 203) meni, da je potreba po patriotizmu zapisana v človekovi naravi. Trdi, da ljudje skušajo ustvariti skupinsko identiteto zato, da bi si ustvarili psihološko (varnostno) mrežo, ki je potrebna za doseg čustvene stabilnosti in psihološke dobrobiti. Pojmovanje domoljubja/patriotizma se skozi zgodovino spreminja.

Če je klasičen pogled na patriotizem, utemeljen na filozofiji Johna Stuarta Milla, Alexisa de Tocquevilla in Georgea Orwella, poudarjal predvsem pripadnost državi, »rodni grudi«, očetom naroda in zgodovini, pa so novejša pojmovanja drugačna, saj gre bolj za pripadnost skupni politični ideji. Tovrstno pojmovanje sicer ni novo, izhaja že iz politične misli Abrahama Lincolna (Schaar v: Ya'ar in Lipsky,

Herzлом pa je ta izraz postal sinonim za politično gibanje, katerega cilj je vrnitev Judov k Sionu, tj. v Izrael (Jewish Virtual Library, 2014a).

2008). S takšnimi novejšimi interpretacijami je skladno razumevanje Gellnerja, uveljavljenega proučevalca narodov in nacij, ki pravi, da »[d]va človeka pripadata isti naciji, če in samo če se medsebojno prepoznata kot pripadnika iste nacije. Rečeno drugače, *ljudje naredijo nacije*« (Sand, 2010: 11 in 62). Nekateri sodobnejši avtorji pa gredo še dlje, kot npr. Martha Nussbaum in Jürgen Habermas, ki pozivata k zamenjavi naklonjenosti do domovine in naroda z večjo stopnjo pripadnosti kozmopolitskim oz. širše humanističnim vrednotam (Canovan, Markell in McClay v: Ya'ar in Lipsky, 2008: 8). Nekateri avtorji so pri vprašanju naroda celo rahlo cinični; Karl Deutsch je zapisal, da je »[n]acija /.../ skupina ljudi, ki jih družijo skupna zabloda glede njihovih prednikov in skupen odpor do sosedov« (Deutsch v: Walt, 2014).

Med raziskovalci je širše sprejeto soglasje, da domoljubja ne gre zamenjevati za nacionalizem; prvi termin pomeni predvsem pozitivne vrednote, ki povezujejo neko skupino v narod (nacijo), nacionalizem pa predpostavlja agresivnost in manjvrednostni odnos do drugih narodov (Mummendey, Klink in Brown; Antony; Blank in Schmidt; McClay; Federico, Golec in Dial v: Ya'ar in Lipsky, 2008: 8). Že ruski pisatelj Tolstoj je opozarjal na možnost politične zlorabe domoljubja; zapisal je, da je patriotizem izvor zla, ker da naj bi državno vodstvo z njim s čustvenim programiranjem državljanke naredila take, kot si jih sama želi: brezpogojno zveste domovini in brutalne zoper vse tuje (Zamir in Horowitz, 2013: 203). V zadnjem času se je, da bi se razlikovalo med različnimi oblikami patriotizma, razvilo ločevanje na konstruktivni patriotizem in slepi patriotizem; prvi je zmeren in utemeljen na nenehnem prevpraševanju in omejevanju, medtem ko je drugi brezpogojen in zavrača vsakršno prevpraševanje, kaj šele kritiko, in je pogosto povezan z nevednostjo, namernim izkrivljanjem zgodovinskih dejstev, genealoškim iskanjem »čisto(krvno)sti naroda« in občutki ogroženosti pred vsem tujim (Lewin, 2011).

Privzgajanje patriotizma se začne že v zgodnjem otroštvu. V vseh fazah izobraževalnega sistema se posameznik srečuje s posrednimi in neposrednimi domoljubnimi sporočili – v učbenikih, petju pesmi, na šolskih izletih. Mladi in odrasli do domovine v večini primerov razvijejo bolj ali manj pozitiven odnos in občutek pripadnosti, ki posamezniku da občutek varnosti (Dean v: Zamir in Horowitz, 2013: 205). Patriotizem ni ustvarjen enkrat za vselej, je vedno znova ustvarjan in poustvarjan, konstruiran in rekonstruiran, in je brez nenehnega prilagajanja družbenim okoliščinam – če npr. kljub novo odkritim dejstvom in kritikam ostane statičen – obsojen na propad. To še posebej velja v današnjem času, v t. i. informacijski dobi.

Zato je oblikovanje narodov in nacij treba razumeti kot politično motiviran proces.⁷⁴ Izobraževalni sistem, po Althusserju ideološki aparat države, tako ustvarja kolektivno identiteto (ki obstaja hkrati z individualno) in kolektivni spomin. Kolektivni spomin lahko opredelimo kot določeno, konstruirano pojmovanje preteklosti oz. zavest o določenih zgodovinskih dogodkih, ki je širše (kolektivno)

74 Pregled razprav o razmerjih etnija, narod in nacija ponuja Sand (2010: 43–98).

sprejeta v družbi. Kolektivni spomin lahko razdelimo na *ljudski* kolektivni spomin, ki ga lahko pojmujeemo kot podobe preteklosti, ki jih imajo člani družbe, in na *uradni* kolektivni spomin, pri katerem gre za točno določene *interpretacije* preteklosti, ki so jih sprejele državne institucije; uradni kolektivni spomin ustvarjajo vladne ustanove (še posebej močan naboj imajo oborožene sile), zrcali pa se prek himn, državnih proslav, državnih simbolov itd. (Middleton in Edwards, 1997; Devine-Wright, 2003). Uradni kolektivni spomin vpliva na ljudski kolektivni spomin bistveno bolj, kot to velja v nasprotni smeri. Morda bi uradni kolektivni spomin lahko imenovali tudi državni kolektivni spomin.

3 Ustvarjanje naroda, države in domoljubja v času ustanavljanja Izraela

David Ben Gurion, »oče izraelskega naroda« oz. prvi ministrski predsednik države od njenega nastanka leta 1948, je zagovarjal koncept združevanja vseh priseljenih Judov in ustvarjanje enega naroda. Pristop njegove vlade je temeljil na ideji, da je treba vse priseljence, čeprav so izhajali iz različnih kulturnih okolij, s procesom poenotenja »narediti« za Izraelce: da bodo torej vsi postali lojalni državljani judovske države, ne glede na njihov rod. Danes je tovrsten pristop problematičen, saj pluralistični demokratični okvir ne temelji na poenotenju, temveč na pluralnosti in enakopravnosti različnih skupin in je kot tak popolno nasprotje kritičnim pogledom na to, kaj nacija sploh je. Nekateri sodobni izraelski avtorji (npr. Gorny, 2013) se zato upravičeno sprašujejo, ali so ustanovitelji Izraela, goreči sionisti, sploh razumeli ali pa želeli razumeti, kaj pomeni *razumeti* neizraelske etnične skupine (kaj šele jim omogočiti temelje za enakopravno odločanje). Verjetno ne: velja dodati, da so se prvi učitelji po vzpostavitvi izraelske države, kot opozarja Shimony (2003: 312), bolj kot za učitelje imeli za izobraževalce, torej bolj za oznanjevalce vrednot kot pa za prenašalce znanja.

Prvih dvajset let obstoja judovske države je temeljilo na politiki talilnega lonca.⁷⁵ »Očetje« izraelskega naroda so želeli ustvariti kohezivnost med prišleki z vsega sveta in oblikovati *novega človeka za novo državo, novega Juda v novem Izraelu*,⁷⁶ pri tem pa je sveta knjiga ponujala priročno zaslonbo (Ben Gurion je bil goreč Jud, ki je kmalu spoznal, da je starodavno hebrejsko knjigo mogoče brati tudi politično priročno). Nova interpretacija svete knjige, ki jo je Ben Gurion ob pomoči sodelavcev spremenil v laično nacionalno besedilo, je tako na novo definirala kolektivni imaginarij (kolektivni spomin), prek katerega bi na stotine tisoč priseljencev z vseh koncev sveta lahko pregnetli v novo ljudstvo. Skupaj z drugimi intelektualci, med njimi je bilo tudi veliko vojaških poveljnikov, so tako menili, da ponavljajo zasedbo biblijskega Kanaana in postavljajo državo po vzoru Davidovega kraljestva. Zaradi tovrstnega samopripisanega mesijanstva je

75 Prisposoda je uporabljena za opis razvoja nove heterogene družbe, v kateri se v eno, novo družbo zlijejo ljudje različnih ozadij (verskih, kulturnih ipd.) tako, da se značilnosti njihovih izvornih kultur opustijo ali minimizirajo (Zamir, 2011: 3).

76 Izraelski izraz za to je *sabra*. Več o tem konceptu v Zamir (2011).

postal David Ben Gurion pozneje tarča ostrih kritik (Sand, 2010: 158–159; Selfa, 1998; Volansky, 2007: 5).⁷⁷

Ko si je Ben Gurion zastavljal globoka vprašanja, kot npr. kako so Hebrejci ohranili hebrejski jezik v 430 letih izgnanstva v deželi faraonov in zakaj so razpadli na ločena plemena, potem ko so bili v času Mojzesa in Jozuela enotna nacija pod enim voditeljem, je vedno dajal nacionalistične obarvane odgovore. Njegovo stališče je v resnici ustrezalo uradnemu zgodovinopisju in oblikoval ga je v skladu z njim. A kljub domnevno znanstvenemu pristopu se je Ben Gurion zatekel k božjemu nauku, kadar je bilo treba, in pri tem so mu pomagale judovske intelektualne elite, domače in tuje (Ofer, 2010). Sveta trojica Biblija – nacija – dežela Izrael je postala osrednja ikona v formaciji nove države. Javni uslužbenci so doživljali pritisk, da si spremenijo imena v hebrejska, drugi prebivalci pa so to posnemali. Stara družinska imena iz časov diaspore so spremenili, novorojenčke pa so poimenovali po skrivnostnih bibličnih junakih. Hebreizacija se ni ustavila pri ljudeh; skoraj vsako naselje je dobilo hebrejsko ime. To je imelo dva namena: brisanje vsega arabskega in premoščanje dolgega »izgnanstva« Judov, ki se je z nastankom Izraela končalo (Sand, 2010: 162–163; Harshav, 2009).

3.1 Novi učbeniki zgodovine za novi Izrael

Učitelji niso hoteli, da bi bili učenci, ko odrastejo, podobni svojim staršem in stari staršem, temveč hebrejskim kmetom in bojevnikom, ki so jih postavljali kot predhodnike modernega Izraelca. Občutek domovinske pripadnosti so skušali vcepiti na več načinov: z novimi zgodovinskimi čitankami, domovinskimi študijami, napornimi pohodi na kraje, ki so te predstave konkretizirale, ter z ločenim laičnim bibličnim poukom. Po ustanovitvi Izraela so te pedagoške prakse postale standard v vseh vejah državnega izobraževalnega sistema (Sand, 2010: 164). Nets-Zehngut (2013) poudarja, da je bilo ministrstvo za izobraževanje kot institucija, ki odobri ali zavrne neki učbenik, primarni gradnik kolektivnega spomina. Učiteljem so takrat odkrito povedali, da jih vidijo kot partnerje v ideološki misiji ustvarjanja kohezivne družbe in države ter *novega Izraelca* (Dror v: Volansky, 2007: 5).

Kako ključna je bila vloga ministrstva za izobraževanje, opozarja podatek, kako preudarno je bilo treba napisati del učbenikov o prvi izraelsko-arabski vojni leta 1948, katere posledica je bil izgon kakšnih 650 tisoč Palestincev z njihovih domov (Palestinci ta del svoje zgodovine imenujejo *nakba*, katastrofa). Nekateri zgodovinarji, npr. Ilan Pappé in Nur Masalha, trdijo celo, da so imeli sionisti veliki načrt etnično »očistiti« ozemlje Izraela Palestincev, in ni presenetljivo, da so ti zgodovinarji v Izraelu postali *persona non grata* in celo tarča groženj desničarskih skrajnežev (Rikabi, 2012).

⁷⁷ Še en primer Gurionovega mesijanstva najdemo v letu 1956, ko je izraelska vojska zasedla Sinajski polotok in osvojila Šarm el Šejk. Zmagovalne enote je nagovoril: »Znova lahko zapojemo pesem Mojzesa in sinov starodavnega Izraela /.../ Z močnim elanom vseh divizij izraelskih oboroženih sil ste podali roko kralju Salomonu, ki je pred tri tisoč leti iz Eilata napravil prvo izraelsko pristanišče.« (Ben Gurion v: Sand, 2010: 159).

Analitiki ugotavljajo, da se je podoba pregona iz leta 1948 v učbenikih zgodovine od leta 1959 do danes precej spreminjala. Prvi učbeniki so bili napisani izrazito v sionističnem duhu in tako je ostalo kar dve desetletji; šlo je za obdobje velike cenzure, ko je bila *nakba* tabuizirana. Pozneje se je opisovanje nakbe delno spremenilo, saj so bili dodani nekateri elementi, kritični do dejanj sionistov; glavni razlogi za omilitev stališč in odpiranje kritiki so bili pritiski študentov in tudi kritike mednarodne skupnosti, ki je simpatizirala s Palestinci; v zadnjem času, še posebej po letu 2000, pa so učbeniki postali zelo kritični do potez izraelskih »očetov naroda« v primeru pregona arabskega prebivalstva, kar govori o demokratizaciji Izraela kot države (Nets-Zehngut, 2013).

Učni načrti v judovskem sektorju Izraela v 50. in 60. letih 20. stoletja so bili, kot opozarjata Zamir in Horowitz (2013: 205), izrazito usmerjeni k privzgoji patriotizma. To pokaže seznam literature za sedmi in osmi razred. V besedilih mrgoli mitov, ki so uporabljeni kot modeli, v skladu s katerimi bi posameznik moral misliti, se vesti, živeti – in umreti. Obvezno čtivo tedanjega obdobja je vsebovalo odkrite ideološke primesi. Poglejmo nekaj primerov. V Življenju Josefa Trumpeldora (ang. *From the life of Yosef Trumpeldor*)⁷⁸ najdemo prisposodbo boja maloštevilnih proti velikoštevilnim (Izraelci proti Arabcem?);⁷⁹ v delu O pokolu (ang. *About the slaughter*) H. N. Bialika je vsebovan diskurz o (judovskem) žrtvovanju in (judovskih) žrtvah. V Schufmanovem delu Sezuj se (ang. *Take off your shoes*) ali pa v Srebrnem pladnju (ang. *Silver Platter*), ki je nastal pod peresom N. Alterman, so navzoče ideje o nadvladi in pomembnosti kolektivnega pred individualnim. Morda najmočnejšo prisposodbo zgodovinskih in političnih okoliščin, v katerih so se znašli Izraelci po drugi svetovni vojni – govori o vrnitvi in naselitvi nazaj v »obljubljeno deželo«, pa najdemo v delih Jakova Cohena Pojemo in prihajamo v Izrael (ang. *We sing and we come to Israel*), delu Šlonskega Soočenje z divjino (ang. *Facing the Wilderness*) in delu Černihovskega z naslovom Prav ste imeli, mladi graditelji (ang. *You were right, young builders*) (Zamir v Zamir in Horowitz, 2013: 205).

Sionistični pionirji so bili, kot se je učilo predvsem v prvih dveh desetletjih po nastanku Izraela, neustrašni, močni in k žrtvovanju nagnjeni ljudje, ki so z odre-

78 Zapisujemo angleške različice naslovov, saj je s stališča tega projekta in besedila večja verjetnost, da bo bralec, ki se želi podrobneje seznaniti z omenjenimi besedili, posegel po angleških prevodih kot hebrejskih izvornikih.

79 Josef Trumpeldor je bil eden prvih sionistov, ki je organiziral priseljevanje Judov v Palestino. Umrli je junaško, leta 1920, ob obrambi svoje naselbine Tel Hai. Ob smrti je postal izraelski narodni heroj. Po besedah Zeeva Jabotinskega, še enega Juda, po katerem so poimenovane ulice številnih izraelskih mest, je Trumpeldor v svojih zadnjih izdihljajih izjavil: »To ni nič. Dobro je umreti za našo državo. /.../ To ni nič.« (Zertal, 2002/2010: 10). Pripisujejo mu tudi naslednje besede: »Ustvariti moramo generacijo, ki nima interesov in navad. Železne palice, čiste in enostavne, prožne, a trdne. /.../ Manjka kolo? Jaz sem kolo! Manjka žebelj, vijak, vztrajnik? Vzemite me! Je treba prekopati zemljo? Jaz sem kopač. Je treba streljati, biti vojak? Jaz sem vojak. Nimam obraza, psihologije, čustev, tudi imena nimam: jaz, čistokrvo utelešenje služenja, sem pripravljen na vse, nič me ne veže. Ena sama obveza me vodi: graditi!« (Trumpeldor v: Neumann, 2011: v).

kanjem ustvarjali kolektivistično in enakopravno družbo.⁸⁰ Tako je nastajal nov izraelski mit, ki je bil povsem v nasprotju z vsakršnim kulturnim pluralizmom: novi Izraelec je bil močan in posveten judovski sionist, po rodu iz Evrope, zavezan fizičnemu delu, ki je v Izrael prišel zato, da pomaga ustvariti novo državo in jo ubraniti pred sovražniki (pripravljenost žrtvovati se za državo je zagotovo najradikalnejši izraz patriotizma). Nihče od »očetov« naroda takšnega mesijanskega poslanstva ni skrival, še najmanj prvi ministrski predsednik David Ben Gurion.⁸¹

Naslednji tip heroja, ki pa se je začel negovati ob koncu 50. let 20. stoletja, predvsem pa po sodnem procesu proti nacistu Adolfu Eichmannu, je bil heroj preživelega v holokavstu. V učne načrte so vključili predmet, imenovan *Sodobna zgodovina Judov*, ki je bil namenjen seznanitvi z življenjem judovske diaspore med obema svetovnjima vojnama in razlogi, ki so pripeljali do holokavsta. Več besede v javnem diskurzu so tako dobili preživeli v tej človeški katastrofi; ministrstvo za izobraževanje je organiziralo številne konference, na katerih so, med drugimi, spregovorili tudi preživeli – udeležilo se jih je več kot 700 učiteljev, podravnateljev in ravnateljev osnovnih šol. Pogoji, da se liku požrtovalnega heroja pridruži lik preživelega iz holokavsta, so bili s tem vzpostavljeni (Shimony, 2003: 324–325).

Med učnimi cilji, ki naj bi jih učenci dosegli, je tako zapisano, da je treba učencem ob učenju Biblije »vcepiti v njihova srca ljubezen do domovine /.../ in ljubezen do celotnega naroda«. Med učnimi cilji zemljepisa pa najdemo zapisano, da morajo učitelji pri učencih »razviti zvestobo do države in pripravljenost, da jo zaščitijo s telesom in dušo«. Tudi pri drugih predmetih, ki danes izginjajo iz kurikulumov, npr. pri umetnosti, glasbeni vzgoji in kmetijstvu, je najti (nacionalne) vrednote, ki so bile v skladu s pogledi ministra za izobraževanje Bena Ziona Dinurja, ki je verjel, da morajo učni načrti izražati intelektualno enotnost, kjer imajo ključno vlogo učitelji – »stražarji države«, kot jih je pojmoval; ti so odgovorni, da nacionalno dediščino prenašajo z generacije na generacijo (Dror v: Zamir in Horowitz, 2013: 205–206).

Poglejmo primere, kako so patriotizem privzgajali učbeniki osnovnošolskih otrok v 60. letih 20. stoletja (v obdobju pred izraelsko-arabsko vojno leta

80 Tovrstno ustvarjanje junakov je sicer značilnost avtokratskih oz. totalitarnih držav. Iz časa Socialistične federativne republike Jugoslavije velja omeniti lik bosanskega rudarja Alije Sirotanovića, iz Sovjetske zveze pa Alekseja Stahanova. Oba sta, kot sta učili uradni zgodovini obeh držav, postavila absolutni rekord v izkupu premoga in bila zato glorificirana v širši družbi. Po Stahanovu je v splošno rabo prišel celo izraz stahanovščina, ki ponazarja mučno in garaško delo. Več o prvih sionističnih pionirjih in konceptu pionirstva v Izraelu na splošno v Neumann (2011: 1–28).

81 »S prenehanjem sovražnosti moramo prevzeti odgovornost, da v našo deželo prepeljemo množstvo ljudi; moramo jim dati stanovanja in jih vključiti v naše gospodarstvo, kmetijstvo, v naše tovarne in delavnice. V to deželo prenašamo edinstveno populacijo: raztreseni so po vsem svetu, govorijo mnogo jezikov, vzgojeni in izobraženi so bili v različnih kulturah, razdeljeni pa so bili v številne judovske skupnosti in plemena. Naša naloga je, da pretopimo to raznovrstnost v nov, prenovljen narod. Izrjavati moramo geografske, kulturne in jezikovne ovire, ki jih ločujejo, in jim dati en jezik, eno kulturno, skupno državljanstvo in nove zakone ...« (Ben Gurion v: Zamir, 2011: 3–4).

1967). Prvošolci so se učili odlomke znane pesmi V Galileji (BaGalil, In The Galilee) Abrahama Broidesa in Emmanuela Amidana, ki opeva bitko in smrt Josefa Trumpeldorja in njegovih rojakov. V drugem razredu so brali o herojskih Makabejcih in tudi sodelovali v gledališki igri ob hanuki. Učbeniki tretjega razreda so opisovali herojstvo ustanoviteljev judovskih skupnosti pred nastankom Izraela, v četrtem pa so se podrobneje seznanili s herojstvom bitke pri Tel Haiu, kjer je v junaškem boju umrl Josef Trumpeldor.⁸² Učenci petega razreda so ljubezen do domovine, ki je, resnici na ljubo, resda nastajala v težkih okoliščinah, gojili ob branju o enem najbolj znanih dvobojev iz Biblije, tj. boj Davida proti Goljatu; kot je znano, je David veliko močnejšega Goljata ukanil z zvijačo, kar močno aludira na izraelsko-arabske vojne, ki so jih Izraelci dobili s premeteno strategijo in taktiko.⁸³ Pri zgodovini v šestem razredu so se učili o herojskem uporu Judov proti rimskemu imperiju, pri urah glasbene vzgoje pa so prepevali pesem Kdo bo pripovedoval o herojstvu (Who will tell of the heroism), slavonspev utemeljitelju kabalizma in ostremu kritiku Rimljanov Simeonu Bar Johaju (Bar Yohai), ki se je pred rimskimi oblastmi moral zateči v jamo in tam preživel 13 let. Pri enaki starosti so brali tudi o neustrašnih judovskih borcih iz varšavskega geta, ki so se uprli nacistom, in o junakih osamosvojitvene vojne leta 1948 (otroci so se menda še posebej navduševali nad tovarištvom, ki je zraslo v združenem boju proti Arabcem). Sedmi razred je učencem prinesel spoznanja o španskih Judih, ki so raje izbrali smrt, kot da bi se spreobrnili v vero španskih oblasti. Sedmi razred je bil, kot piše Shimony (2003: 316), še posebej pomemben z vidika patriotizma, saj naj bi bili učenci pri trinajstih letih ravno dovolj stari, da bi ponotranjili ljubezen do domovine. V osmem razredu so poleg ekskurzij v Tel Hai, kjer je padel Trumpeldor, brali o *hagani*, samoorganizirani tajni judovski organizaciji iz obdobja mandatne Palestine, ki se še danes šteje za zametek izraelskih oboroženih sil. V vseh letih so sodelovali tudi na državnih proslavah in ob koncu šolskega leta so tako brez težav odgovorili, zakaj je bila vojaška operacija izraelskih oboroženih sil na Sinaju »dih jemajoča ofenziva«. Kako bi le bilo drugače ob takšni navedbi: »V nekaj dneh so izraelske obrambne sile napisale eno od najbolj briljantnih strani v analih vojaške zgodovine. Vojaški strokovnjaki iz veliko držav so sinajsko bitko opredelili kot najbolj slavno bitko v zgodovini narodov.« (Shimony, 2003: 309–310, 323). Šolski kurikulumi, prežeti z domoljubno naravnanimi interpretacijami resnic, polresnic in mitov, so bili v tistem času nedvomno glavni agens izraelskega patriotizma.

82 Za ponazoritev domoljubnih čustev med učenci četrtega razreda dodajamo besede nekega četrtošolca: »*Heroji nas učijo, da se je vdati malodušno prepovedano. Moramo se boriti za vsako ped zemlje; ni vedno tako, da veliko ljudi premaga malo skupino ...*« (Shimony, 2003: 310).

83 Še posebej zanimivo je analiza vsebine besedil v učbenikih: »*Vojaki in kralj Savel so bili vsi osupli nad pogumom mladega Davida. Še bolj pa je bil osupel Filistejec Goljat, ko je videl hiteti Davida, oboroženega s pračo in kamni, proti njemu. Pogan, prepričan o svoji fizični nadmoči, ni razumel, da sta ljubezen do domovine in vera v Boga napolnila srce mladega Juda, katerega duh in zaupanje sta premagala oklep Filistejca ...*« (Avivi in Perski v: Shimony, 2003: 316). Kot zanimivost omenimo, da naj bi bili Filistejci predhodniki Palestincev, s čimer je podobnost med Izraelci, ki jih pooseblja David, in Palestinci, ki jih pooseblja Filistejec Goljat, več kot očitna.

3.2 Nekateri drugi vidiki (privzgoje) patriotizma v zgodnjem obdobju države Izrael

Pri nastanku patriotskih čustev do judovstva in Izraela sionistični pionirji niso pozabili na kult (negovanja) lepote in telesa (tudi tu je najti precej vzporednic z nekaterimi avtokratskimi oz. totalitarnimi državami). Sionistični ideologi so se še posebej usmerili na mlade, ki so jih videli kot temeljno ciljno skupino – ki pa je, kar je najpomembnejše, dojemljiva in še učljiva! Prek lepotnih tekmovanj, organiziranih na območju mandatne Palestine že med obema svetovnjima vojnama, je judovsko prebivalstvo občudovalo simbole (judovske) lepote. V tem okviru velja omeniti tudi zavezanost športu, prek katerega bodo ljudje (judje) postali lepši in bolj zdravi: prek lepotnih tekmovanj bo dosežena usmerjenost na lasten narod in njegovo lepoto, s športnim urjenjem pa tudi fizične zmožnosti prebivalstva za obrambo judovstva, če bo to potrebno. V eni izmed publikacij je bilo tako eksplicitno zapisano: »*Cilj telesne vadbe je okrepiti otrokovo telo /.../, ga izuriti, da postane dober delavec, ki bo lahko opravil vsako nalogo /.../, in ga pripraviti na obrambo države.*« (Shimony, 2003: 315). Lepota in šport sta bila v tistem času nedeljivo povezana; ko je na lepotnem tekmovanju leta 1928 zmagala Cipora Cabari, je poudarila, da sama ni le lepota, ampak tudi dobra športnica (Stern, 2006). Zanimivo je, da so bili v ta proces vključeni tudi nekateri znani judovski rabini, tudi v judovskih skupnostih v drugih državah, ki so med svojimi somišljeniki širili zavest o nujnosti tovrstne človekove aktivnosti.⁸⁴

Ob bok moškim junakom so povzdigovali tudi nekatere druge ženske; ženska različica Josefa Trumpeldorja – nekakšna judovska Ivana Orleanska – je bila padalka po imenu Hana Seneš. Prototip judovske borke za svobodo je postala zato, ker je bila ena od 37, ki so med drugo svetovno vojno nad Jugoslavijo s padali izskočili iz britanskih letal, da bi rešili madžarske Jude, ki so bili predestinirani, da končajo v koncentracijskih taboriščih. Seneševo so aretirali, jo zaprli in mučili, a kljub temu ni izdala podrobnosti o reševalni akciji. Naposled so jo nacisti, staro 23 let, novembra leta 1944 ustrelili (Shimony, 2003: 321; Abramson, 2012).

Tudi na šolskih izletih so skušali negovati domoljubje. Šačar (v: Zamir in Horowitz, 2013: 206) ugotavlja, da so bili šolski izleti namenjeni »vstajenju naroda«, saj so učence izpostavljali zgodovinskim reliktom, katerih navzočnost iz daljne zgodovine so pojasnili s tem, da so Judje na ozemlju Izraela od nekdaj. Ekskurzije so bile namenjene identifikaciji z junaštvom in žrtvovanjem, npr. ogledi starodavnega Modiina, od koder je izviral hašmonejska dinastija, ki se je

84 Znana so romanja znanega rabina Amrama Koraha v družbi mladih judovskih učenjakov v hribovja okoli jemenskega glavnega mesta Sane. Novica o ,nenavadni' rabinovi dejavnosti je spodbudno s športnega vidika delovala tudi na nekatere druge Jude. Napak pa bi bilo trditi, da so bili vsi rabini naklonjeni tovrstnemu malikovanju lepote in športa. Šlomo Aharonson in Meir Uziel, vrhovna rabina aškenazijskih in sefardskih Judov v Tel Avivu, sta svojo skupnost pozivala proti lepotnemu tekmovanju, »bizarnemu vsakoletnemu ritualu in maškaradi.« Več o tem, kaj so lepota tekmovanja v obdobju med obema svetovnjima vojnama pomenila s sociološkega vidika ustvarjanja države in privzganju patriotizma v zanimivem članku Bat-Sheva Margalit Stern (2006).

uprla Selevkidom in jih naposled premagala,⁸⁵ obiski Tel-Haija v severni Galileji, namenjeni poistovetenju z že omenjenim Josefom Trumpeldorjem, ali pa obiski Masade, kjer so Judje, ki so se pred Rimljani zatekli v to utrdbo ob Mrtvem morju, raje storili kolektivni samomor, kot da bi živi prišli v roke sovražniku.⁸⁶

Pomembno je tudi dejstvo, da so morali šolarji nositi uniforme. Nekateri ugledni sociologi, npr. Dan Horowitz in Moše Lisak, sta obdobje prvih let po ustanovitvi Izraela definirala kot »narod v uniformi«. Izobraževalni sistem je današnjega učenca pojmoval kot prihodnjega vojaka, kar dokazujejo celo tako banalni primeri iz učbenikov povsem neideoloških predmetov, kot je higiena in vljudnost: »Učenci, državljani Izraela, so prihodnji varuhi in branitelji, zato morajo zdravju nameniti veliko pozornosti.« (Shimony, 2003: 312).

Iz prvih let ustvarjanja izraelske države je z vidika domoljubja zanimiv tudi strah Izraelcev pred tujimi vplivi, ne le z varnostnega, ampak kulturnopreživetvenega vidika. Še posebej so bili nenaklonjeni priseljencem, ki so se v Izrael preselili iz dežel Bližnjega vzhoda pa tudi iz dežel vzhodnega bloka. To je bilo obdobje negativnih stereotipov in negativističnega ocenjevanja, saj naj bi omenjeni »neomikani priseljenci« lahko od znotraj najedali judovstvo v Izraelu, s tem pa državo samo. Strašili so pred kulturnim prevzemom dežele, ki bo uničil gospodarske, kulturne in socialne dosežke prvih let po ustanovitvi Izraela. Povsem drugačen pa je bil odnos do priseljencev iz zahodnih držav, ki so jih pojmovali kot pripadnike razvite kulture, ki jo je vredno posnemati (Zamir, 2011).

Zapisanemu v tem podpoglavju je vendarle treba dodati, da tovrstno privzganje patriotizma v izobraževalnem sistemu ni bilo v funkciji manipuliranja elit z »nevednimi državljani«, ampak predvsem odraz potreb in tedanjega diskurza v družbi, ki sta bila (upravičeno) zaznamovana z arabskimi grožnjami. Državi predan Jud, fizično in umsko sposoben ter pripravljen poseči po orožju za obrambo domovine, je bil predpogoj za dosego nacionalne varnosti.

85 Modiin leži med Jeruzalemom in Tel Avivom. Od tam so Hašmonejci v 2. in 1. stoletju pred Kristusom vladali Judeji. Nekateri zgodovinarji to državicu obravnavajo kot prvo samostojno judovsko kraljestvo (Wood in O'Brien 1986). V t. i. makabejskem uporu med letoma 167 in 160 pr. n. št. so Judje pod vodstvom Jude Makabejca premagali selevkidske zavojevalce. S tem uporom je povezana tudi hanuka, eden najbolj priljubljenih judovskih praznikov, ki se imenuje tudi praznik luči. Luč simbolizira vnovično posvetitev templja v Jeruzalemu v času upora proti Selevkidom (Scherman, 2007; Shimony, 2003: 317). A teza, da je bilo hašmonejsko kraljestvo *judovsko* kraljestvo – takšno je tudi sporočilo učbenikov izraelskih osnovnih šol – je sama po sebi sporna in, kot zapiše Sand (2010: 440), izvablja nasmešek. Zakaj? Družbo, katere vladarji so govorili aramejsko, njihovi podložniki pa v večini hebrejsko in kjer so trgovci kraljestva posle opravljali v grščini *koiné*, je težko označiti za judovsko. S tem pa je eden od temeljnih gradnikov patriotizma v Izraelu, tj. označevanje Hašmonejcev kot prednikov modernih Izraelcev, sporen.

86 Ko že teče beseda o Rimljanih, dodajmo, da je v Izraelu, še posebej med vernimi Judi, zelo živ mit – eden najpomembnejših gradnikov izraelskega patriotizma –, ki pravi, da so Rimljani v 1. st. izgnali judovsko ljudstvo z ozemlja današnjega Izraela; za to tezo zgodovinarji niso nikoli našli resnih dokazov oz. kot trdi Sand (2010: 443), vsi strokovnjaki za staro judovsko zgodovino vedo, da Rimljani niso deportirali prebivalstva Judeje.

V učbenikih je vez judovske zgodovine z modernim Izraelom jasno izražena; tako ustvarjana judovska identiteta, ki temelji tudi na polresnicah, mitih in legendah, ima jasen učinek na druge dele družbenega diskurza. Čeprav Judje stoletja niso živeli na »svoji« zemlji, je dežela Izrael kot mit ostala v zavesti vsakega Juda kot nekaj abstraktnega, kot kolektivni spomin, kot poslednja lokacija, kjer se bo izpolnjevalo (božje) zapovedi. Tovrsten pristop k glorificiranju zgodovine Judov je utrjeval umetno ustvarjeno in skoraj vedno idealizirano vez med sedanostjo in preteklostjo, češ da so Izraelci neposredni potomci starodavnih ljudstev izpred več tisočletij (Ya'ar in Shavit v: Zamir in Horowitz, 2013: 205–206). Gre za to, da tovrstni diskurz oblikuje identiteto posameznika v skladu z identiteto družbe oz. da ga ta posrka; s tem se tudi legitimira obstoječi družbeni red, ki so ga postavili voditelji, misli in dejanja vodenih pa se uskladi z ideologijo vladajočega razreda.

4 Smernice na področju domoljubja v sodobnem Izraelu

Splošne smernice glede domoljubja nakazujejo na to, da ljubezen do države v modernem Izraelu ostaja stabilna. Približno dobri dve tretjini Izraelcev (Judov) se ima za izraelske domoljube (številka je podobna raziskavam v preteklih letih). Raziskovalci Interdisciplinary Centre Herzliya, ki raziskave o domoljubju izvajajo že vrsto let, za merjenje patriotizma uporabljajo t. i. indeks izražanja patriotizma (*Expressions of Patriotism Index*).⁸⁷ Raziskava je bila izvedena decembra 2007. V naključnem reprezentativnem vzorcu je bilo zajetih približno 800 ljudi, ki ustrezajo populacijski sestavi Izraela. Raziskava je vključevala tudi izraelske Arabce (tj. Arabce z izraelskim državljanstvom); ker gre za poseben del izraelske javnosti, ki ima izrazito drugačno identiteto oz. samoidentifikacijo glede države Izrael, je bil ta del populacije proučevan ločeno od večinskega judovskega prebivalstva.

Rezultati so pokazali, da je ta leta 2008 malenkostno padel, a ostaja visok. Pripravljenost bojevati se za svojo državo ostaja velika, kar devet od desetih Izraelcev (Judov) je pripravljenih sebe spraviti v nevarnost, če bi bilo to potrebno za obrambo države v primeru vojne. Zanimivo je tudi opažanje, da so Izraelci (Judje) sicer razočarani nad številnimi stvarmi v zvezi s svojo državo, a še vedno obravnavajo domovino kot boljšo državo kot pa druge države. Zanimiva je tudi ugotovitev, da so prebivalci perifernih delov Izraela (Judje) bolj domoljubni kot prebivalci osrednjega dela države (Ya'ar in Lipsky, 2008).

Verni Izraelci se opredeljujejo za zelo domoljubne (indeks doseže 76 od stotih točk), medtem ko so sekularni Judje manj patriotski. Zanimiva je tudi posebnost ultraortodoksnih Judov, ki pa ne spadajo v skupino zelo domoljubnih; nasprotno, njihov indeks je le 49 točk. Pomembna je tudi starostna struktura: starejši Izraelci so bolj domoljubni od mlajših. Indeks patriotizma pri starejših od 45 let je 73, za mlade med 18 in 24 leti pa indeks domoljubja znaša 55; Izraelci, stari med 25 in 44 let, so vmes, z indeksom 62. Razlika je tudi med moškimi in ženskami, a ne velika: indeks za moške je 66, za ženske pa 64. Razlika je tudi glede na raven

87 Njihov metodološki instrument je ob ustrezni prilagoditvi mogoče uporabiti tudi za merjenje domoljubja v drugih državah.

dohodkov: bogatejši se opredeljujejo za bolj domoljubne kot revnejši (Ya'ar in Lipsky, 2008).

Zanimivo je tudi vprašanje, na katere vidike svoje države so Izraelci ponosni. Na prvem mestu se že več let, s sorazmerno velikim naskokom, najde tehnološki in znanstveni razvoj države (več kot štiri petine Izraelcev to značilnost Izraela, ki je nesporno dejstvo, navaja kot pomemben razlog svojega patriotizma). Na drugem mestu so oborožene sile, sledi kulturna in etična dediščina države. Na četrtem mestu so za okoli polovico Izraelcev gospodarski dosežki Izraela, sledi Vrhovno sodišče in nato družbena solidarnost. Med institucijami se je na najnižjem mestu znašel kneset, izraelski parlament: manj kot petina vprašanih je odgovorilo, da so izraelski poslanci zanje razlog za patriotizem (Ya'ar in Lipsky, 2008: 35).⁸⁸

Statistična analiza, ki sta jo opravila Ya'ar in Lipsky (2008), je pokazala, da ima prototip »povprečnega« izraelskega patriota naslednje značilnosti: je jud, je veren (a ne pripadnik ultraortodoksnih vej judovstva),⁸⁹ voli za stranko Nacionalna unija – Nacionalna verska stranka,⁹⁰ je star nad 45 let, se opredeljuje za desničarja, je sorazmerno bogat. Izobrazba ne igra pomembnejše vloge pri vprašanju patriot-skih čustev.

4.1 Etnične manjšine v Izraelu in patriotizem

Pod drobnogled velja vzeti tudi izraelske Arabce, ki imajo precej drugačen odnos do države, kjer živijo (gre za Arabce, ki živijo na ozemlju Izraela in imajo izraelsko državljanstvo in (vsaj na deklarativni ravni) enake pravice kot Izraelci judovske veroizpovedi, in ne za Palestince na Zahodnem bregu oz. v Gazi). Izraelske Arabce je bilo razmeroma težko pritegniti k sodelovanju v anketiranju, opozarja jo raziskovalci. Zanje so bila pripravljena posebna vprašanja, in sicer so jih spraševali po treh oblikah patriotizma: izraelskega, palestinskega in arabskega. Ne preseneča, da je arabski patriotizem prvi na lestvici patriotskih čustev izraelskih Arabcev; sledi palestinski patriotizem, na zadnjem mestu pa je izraelski (Ya'ar in Lipsky, 2008: 46–49).

Z vidika domoljubja so zanimivi tudi priseljenci iz držav nekdanje Sovjetske zveze, ki so se začeli v Izrael množično naseljevati po razpadu te komunistične države. Čeprav so pretežno zelo integrirani v izraelsko (judovsko) družbo, obdr-žijo ruski jezik kot sporazumevalni, skupaj z novo naučenim hebrejskim. Vsaj

88 Trend zaupanja v kneset iz leta v leto pada. Če vzamemo pod drobnogled le tiste, ki so se izrekli za jude, jih je na kneset ponosnih le 10 %, kar 90 odstotkov pa na to izraelski hram demokracije ni ponosnih (Ya'ar in Lipsky, 2008: 6).

89 To izhaja iz dejstva, da se ultraortodoksni judje praviloma niso pripravljene boriti za državo z orožjem in nimajo posebno naklonjenega odnosa do nacionalnih simbolov. Nekateri ultraortodoksni judje so celo tako nedomoljubni kot arabski Izraelci (Ya'ar in Lipsky, 2008: 5).

90 To se ujema z dejstvom, da imajo volivci najbolj konservativnih oz. ultraortodoksnih strank, kot npr. Meretz (*Meretz*), Izrael Bejtenu (*Yisrael Beiteinu*) in Združena stranka judaizma Tore (*United Torah Judaism Party*), najmanj patriotskih čustev (Ya'ar in Lipsky, 2008: 6).

petina prebivalcev Izraela naj bi tako tekoče govorila rusko, zato ima ruščina na nekaterih območjih status poluradnega jezika. Ohranitev ruskega jezika je zelo opazna v tiskanih in elektronskih medijih. Številni Izraelci »ruskim Judom« tako očitajo, da vztrajajo v svojih »enklavah« z ruskim jezikom in so zato odrezani od pravega Izraela.⁹¹ Ob obisku nekaterih mest, npr. Ašdoda, so tujci presenečeni, saj je utrip mesta bolj podoben kakšnemu ruskemu mestu kot pa izraelskemu. Postajajo tudi pomembna politična sila; vplivna desničarska stranka Izrael Bejtenu ima volilno bazo ravno v rusko govorečem prebivalstvu. Kljub temu bi bilo težko reči, da se priseljenci z območja nekdanje Sovjetske zveze in njihovi potomci izolirajo; gre predvsem zato, da čutijo pripadnost Izraelu hkrati s pripadnostjo ruskemu jeziku, umetnosti in literaturi. Jezik je ključnega pomena za integracijo v družbo in številni priseljenci iz nekdanje SZ se nikoli niso naučili dovolj dobro hebrejsko; tako pogosto ne morejo opravljati služb, ki so jih v svoji nekdanji domovini, saj niso konkurenčni na zahtevnih področjih – številni profesorji so bili zaradi jezikovnih ovir prisiljeni poseči po slabše plačanih delih, ki ne zahtevajo tekoče uporabe hebrejščine (Zamir in Horowitz, 2013: 210–211; Reeves, 2013).

Naslednja zanimiva skupina z vidika integracije in domoljubja so judovski priseljenci iz Etiopije; ti naj bi bili potomci izgubljenega izraelskega plemena, ki ga je vodil Dan (Bardfield, 1998). Mnogi so bili, potem ko so prišli v Izrael, globoko razočarani, saj so verjeli, da bodo zaradi svojega (domnevnega) judovskega rodu po statusu izenačeni s preostalimi Izraelci.⁹² Zgodilo se je ravno nasprotno; v Izrael so prišli s slabo popotnico, brez izobrazbe in izkušenj, s katerimi bi lahko konkurirali na izraelskem trgu. Dodatno težavo pri vključevanju v družbo so povzročali rasno obarvani stereotipi med večinskim prebivalstvom. Z vidika domoljubja je zanimiv podatek, da se druge generacije etiopskih Judov v nasprotju s priseljeneci iz držav nekdanje Sovjetske zveze ne trudijo ohraniti svojega izročila (jezik, kultura, običaji ipd.), glavni razlog za to pa naj bi bila jezikovna neozaveščenost (amharščina kot jezik v Izraelu izginja, saj se je mladi etiopski Judje sploh ne učijo). Njihovo domoljubje je torej v večji meri privrženo Izraelu in bistveno manj deljeno »med dve domovini« kot v primeru iz Sovjetske zveze priseljenih Judov (Zamir in Horowitz, 2013: 218; Mitchell, 2012).

91 Izraz enklava je tu namenoma zapisan v narekovajih, saj ne gre za tipične enklave, ampak za jezikovne otoke na ozemlju Izraela. Taka ruska jezikovna otoka sta npr. mesti Ašdod tik ob meji z Gazo in Beršeba v puščavi Negev v osrednjem Izraelu.

92 Množično priseljevanje Judov iz Etiopije se je začelo leta 1984 z operacijo Mojzes (*The Moses Campaign*). V sedmih tednih te operacije jim je iz Afrike uspelo prepeljati kakih 8.000 etiopskih Judov, ki so se zaradi lakote zatekli v begunska taborišča v Sudanu. Operacijo je bilo mogoče izvesti na podlagi odločitve vrhovnega rabinata iz leta 1975, po kateri se etiopski Judje lahko po treh tisočletjih izgona »vrnejo« v Izrael. Operacija Mosada v sodelovanju z ameriško obveščevalno agencijo CIA in sudansko obveščevalno-varnostno agencijo je potekala v strogi tajnosti, ker si muslimanski Sudan javno ni mogel dovoliti sodelovanja z Izraelci. Ko so podrobnosti operacije prišle v javnost, so ZDA in Izraelu naklonjenega sudanskega predsednika odstavili, s čimer je Washington izgubil pomembnega zaveznika v Afriki (Omer-Man, 2010).

4.2 Izraelske oborožene sile in patriotizem

Izraelske oborožene sile so ena osrednjih institucij za privzganje domoljubnih čustev, zato ni nenavadno, da so izraelske oborožene sile drugi najpomembnejši vir patriotizma med Izraelci (tako je leta 2008 mislilo 81 odstotkov Izraelcev), takoj za tehnološkimi in znanstvenimi dosežki svoje države (Ya'ar in Lipsky, 2008: 35). Bolj ko je vojaška služba zahtevna, večje je domoljubje v očeh posameznikov. Mladi vojaki vedo, da bodo z resnim pristopom k vojaštvu dosegli družbeno spoštovanje in s tem večji prestiž, saj jih bodo imeli za velike domoljube. Zato ni nenavadno, da so skoraj vsi ugledni izraelski politiki od ustanovitev Izraela leta 1948 pa vse do danes imeli odmevne vojaške kariere.⁹³

V prvih desetletjih po osamosvojitvi Izraela je bilo sodelovanje med oboroženimi silami in izobraževalnim sistemom zelo tesno; tovrstno sodelovanje med represivnim in ideološkim aparatom države ni bilo namenjeno le obrambnim nalogam, temveč tudi privzgoji domoljubnih čustev. Glavni častnik za izobraževanje v izraelskih oboroženih silah Esther Kal je tako leta 1956 nadzoroval izdajo publikacije z naslovom Oče gre vnovič med rezerviste. Cilj publikacije, ki je bila razdeljena učencem sedmih razredov, je bil, da se vse izraelske državljane (šolarji so pogosto služili kot posredniki idej države!) bolj izobrazijo o zadevah nacionalne varnosti, pa tudi, kot je bilo zapisano, da bi bilo učencem lažje, ko se morajo njihovi starši znova in znova odzvati klicu domovine (Shimony, 2003: 314–315).

Vstop v oborožene sile je še posebej pomemben za mlade priseljence, saj je vojaška služba vstopnica za izraelsko družbo – ne le zaradi ugleda, ki ga s tem pridobijo, ampak tudi zato, ker se v vojski (bolje) naučijo hebrejščine, in zato, ker tam stekajo pomembna, vseživljenjska prijateljstva (socialna mreža). Nekateri se ravno v vojski tudi prvič seznanijo z zgodovino in kulturo Izraelcev, nekateri pa vojaška leta izkoristijo zato, da brezplačno pridejo do vozniškega izpita (Harmelin v Zamir in Horowitz, 2013: 210).

O tem, kako pomembne so izraelske oborožene sile kot sredstvo vzpenjanja po družbeni lestvici za etiopske Jude, govori podatek, da je zanimanje za vstop v vojaško službo med njimi 1,5-krat višje v primerjavi z drugimi priseljenci, čeprav je njihova primernost razmeroma nižja, predvsem zaradi slabe izobrazbe in nepoznavanja jezika. Kljub temu so oborožene sile zanje pomemben način, da izkažejo domoljubje državi, ki jih je sprejela, so pa v zadnjih letih začeli bolj množično kot v preteklosti izražati nezadovoljstvo nad izraelsko družbo zaradi diskriminacije (Zamir in Horowitz, 2013: 218; Mitchell, 2012).

Izrael je država, kjer se je najvišje število ljudi pripravljeno bojevati za državo z orožjem; tako je leta 2006 odgovorilo kar 86 odstotkov Izraelcev (če vzamemo pod drobnogled le tiste, ki so se izrekli za Jude, odstotek znaša kar 94 odstotkov). Ta podatek velja primerjati z nekaterimi drugimi razvitimi državami, kjer so raziskovalci zastavili enako vprašanje; na Japonskem bi z orožjem branilo državo le

⁹³ Omenimo le nekatere, ki so imeli zavidanja vredno vojaško kariero: David Ben Gurion, Ariel Šaron, Jicak Rabin, Benjamin Netanjahu, Ehud Barak, Moše Dajan ... Več o prehajanju uglednih posameznikov iz vojaških vrst med politike v zanimivi monografiji Jorama Perija (1983).

16 odstotkov prebivalcev, v Nemčiji pa slaba tretjina (32 odstotkov). Razloge za to gre iskati predvsem v uspešno opravljenem procesu denacifikacije oz. defašicacije po leta 1945 (Arad in Alon, 2006: 10).

5 Sklep

Izrael je zaradi zgodovinskih okoliščin nastanka države in družbenopolitičnih značilnosti sosesčine (arabske države, s katerimi je Izrael bil vrsto oboroženih spopadov, posamični incidenti pa se dogajajo tako rekoč vsak dan) še posebej zanimiv primer nastanka države in s tem povezanega domoljubja, katerega glavni pomen je, da se uporablja kot lepilo za vzpostavljanje kohezivne družbe. Izrael ni osamljen primer države, kjer je bil patriotizem načrtno gojen, zato ga je treba razumeti v omenjenem kontekstu. Tisti, ki so se ukvarjali s privzganjem domoljubnih čustev v Izraelu, niso uporabljali bistveno drugačnih metod, kot so bile uporabljene drugje po svetu; če izraelski učbeniki slavijo Hašmonejce, Makabejce in Davida Bena Guriona, britanski slavijo admirala Nelsona, francoski šolarji se učijo o neustrašnosti Ivane Orleanske, mladi Američani pa morajo, če želijo napredovati v višji razred, poznati podrobnosti o pogumu in modrosti Georgea Washingtona.

Izraelski primer je, podobno kot drugi, poln manipulativnega izkoriščanja domoljubnih čustev. Pogosto je vodil tudi v (agresivni) nacionalizem, ki se kaže predvsem v brezkompromisnem odnosu do Palestincev v Gazi in na Zahodnem bregu. Zdi se, da sta v enem od temeljnih mitov izraelskega patriotizma, v legendi o Davidu in Goljatu, protagonist zamenjala vlogi, le da v tem primeru šibkejši (Palestinci) nimajo kaj dosti možnosti, da premagajo velikana (Izrael). O nevarnostih, ki jih s seboj prinaša tako zasnovan izraelski patriotizem, svari del družbe – še posebej pa ugledni izraelski raziskovalci tega pojava, kar kaže na precejšnjo stopnjo odprtosti izraelske družbe. Tako npr. profesor Daniel Bar-Tal ugotavlja, da izraelski patriotizem vsebuje destruktivni naboj, saj temelji na čustvenem odnosu do države, ki bi ga bilo nemogoče vzdrževati – in posledično, držati Izraelce več desetletij v stanju, da jih je kar 90 odstotkov pripravljenih z orožjem braniti državo – če ne bi bil nenehno konstruiran in rekonstruiran. Zato je gojenje patriotizma v Izraelu samo po sebi problematično, saj ustvarja človeške duše, ki pripadnike drugega naroda gledajo kot zgodovinske sovražnike (kar v glavnem drži), s čimer se ustvarja trajen konflikt.

Od Izraelcev se je ne le od nastanka države Izrael leta 1948, ampak že desetletja prej, ko je judovska populacija na Bližnjem vzhodu začela uresničevati ideje sionistov, ki so na ozemlju mandatne Palestine želeli ustvariti svojo državo, zahtevalo ekstremno odrekanje (vključno z naseljevanjem sionističnih pionirjev na popolnoma neobljudenih in neprijaznih območjih, npr. v puščavah) in služenje ideji, ki se je pozneje materializirala v državi (koncept oboroženega in vedno pripravljene naroda). Izraelci so bili primorani biti pripravljeni umreti za državo. Tisti, ki so bili povzdignjeni v narodne heroje, kot npr. Josef Trumpeldor, David Ben Gurion in drugi, opisani v tem besedilu, so bili predvsem v obdobju nastajanja države poveljčevani; pozneje, ko je Izrael dosegel strateško premoč v regiji,

so vzniknili tudi glasni kritiki, ki so odkri(va)li tudi človeške šibkosti narodnih herojev (nekateri celo trdijo, da trend relativizma, postmodernizma in postsionizma v izraelski akademski pa tudi politični javnosti vodi v erozijo temeljnih idej sionizma in osnovnega patriotizma). In nasprotno: tisti, ki niso izpolnili obveznosti in moralne dolžnosti do države (če so se npr. izognili služenju vojaškega roka), so bili stigmatizirani. Takšna državna politika, izvajana predvsem prek izobraževalnih ustanov, je pripeljala do večje kohezivnosti družbe in jo pripravila na odrekjanja, če je to bilo potrebno. V institucionalnem smislu so pri privzganjanju domoljubnih čustev pomembno vlogo odigrale oz. jo še vedno igrajo oborožene sile, množični mediji in na splošno izraelska kultura. A izraelske družbe ne gre razumeti kot monoliten blok: ne le med akademiki, ampak tudi med delom običajnih državljanov, ki berejo tudi tuje vire o nastanku svoje države, je zaznati občutek krivde zaradi krivic, ki so jih izkusili Palestinci.

S tem je neločljivo povezano družbeno prepričanje Izraelcev, da je mir v središču pozornosti judovske družbe. Večinsko menijo, da so upravičeni do svoje države in da so se v vojnah, ki so jih bili z arabskimi sosedi, predvsem *branili* pred tistimi, ki niso bili za mirno reševanje sporov. Mir za Izraelce, kot ugotavljajo raziskave (npr. dela Daniela Bar Tala), ostaja vrednota. Takšen (samopripisani) mirovniški etos večjega dela izraelske družbe tako implicitno generira konflikt, tovrsten etos pa ohranjajo in vnovič ustvarjajo izobraževalne, politične, kulturne, verske in druge družbene institucije. A ne gre le za etos; na njem temeljijo tudi politike, odločitve, ukrepi in, končno, tudi vojaške operacije Izraela.

Ne gre pa le za politiko do Palestincev, ko razpravljamo o domoljubju. Pretirano poudarjanje izraelskega patriotizma lahko dobi v očeh tujih opazovalcev negativno konotacijo tudi v povsem nepolitičnih okoliščinah. Prepevanje hatikve (izraelske himne) v tujini lahko pripelje do neljubih posledic, četudi npr. turisti v kakem letovišču pri petju nimajo v mislih nikakršnih političnih ambicij.⁹⁴ Patriotizem je pogosto politizirana tema in kot taka nemalokrat zlorabljena; četudi morda tisti, ki izraža domoljubna čustva, niti ne misli, da počne kaj škodljivega, lahko v očeh tujca pa tudi rojaka sproži nelagodje. Pri tem ne mislimo na himno, ki je eden od temeljnih simbolov domoljubja, ampak npr. povsem običajno izobešanje državnih zastav ali nošenje čepice z napisom države, iz katere nekdo prihaja. Zato nekateri avtorji, npr. Lewin (2011), govorijo o monopolizaciji patriotizma, kar velja tudi za Izrael: gre za pojav, ko meje, kaj je patriotsko in kaj ne, zarisujejo tisti, ki so se sami razglasili za ultrapatriote. To strategijo uporabljajo tudi politični voditelji, ki želijo prevladovati v diskurzu, kdo smo »mi« in kdo »oni«. Tako lahko domoljubje – ljubezen do domovine, čustvo, ki samo po sebi ni problematično – kaj hitro pade v napačne roke, kot se je to pogosto zgodilo v razmeroma kratki zgodovini države Izrael in se dogaja tudi danes.

Sodobni Izrael je na prepihu patriotizma, antipatriotizma in celo kozmopolitizma hkrati. 21. stoletje je z globalizacijskimi tokovi prineslo več možnosti za

⁹⁴ Na ta primer je naletel novinar časopisa Harec (*Haaretz*) Anšel Pfeffer (2011) v nekem letovišču v Ruski federaciji. Ob tem dodajmo, da je izraelski minister za izobraževanje Gideon Sa'ar predlagal, da bi otroci v vrtcu ob začetku vsakega tedna dvignili zastavo ob prepevanju *hatikve*. Predlog je, pričakovano, razdelil izraelsko javnost.

multikulturalizem, s čimer koncept (izraelskega) domoljubja dobiva nove razsežnosti. Več prostora je nastalo za druge in za razlike; multikulturalnost je tudi za uradno politiko postala predpogoj narodne enotnosti. A, razumljivo, ne pri vseh Izraelcih. Sand (2010: 37), eden izmed najspornejših izraelskih akademikov, ki je zaradi svoje teze, da imajo Izraelci 21. stoletja kaj malo skupnega z judovskimi skupnostmi izpred dva tisoč let in več, zelo osovražen v nekaterih krogih, zato predlaga, da je zgodovinske raziskave treba delati v pluralistični kulturi, osvobojeni napetosti oboroženega spopada in kroničnega nelagodja glede lastne identitete in izvora. V 21. stoletju namreč ni več mogoče zanikati, da na območju Izraela in v okolici obstaja tudi narod, zoper katerega je pogosto (v preobleki patriotizma!) naperjen izraelski nacionalizem – Palestinci, ki si prav tako prizadevajo za lastno suverenost in se (tudi z nasiljem) bojujejo za tisto, kar je ostalo od njihove domovine. A naelektreno ozračje zadnjih sto let, utemeljeno na antipolitiki oz. zanikanju legitimnosti obstoja »drugega« – velja tako za Izraelce kot Palestince oz. Arabce – ne rojeva zdravega oz. konstruktivnega domoljubja ne na eni ne na drugi strani: take okoliščine pa so plodna tla za nacionalizem, ksenofobijo in rasizem.

Literatura

- Abramson, Henry (2012): *Videopredavanje o Hani Senoš. Dostopno prek: <http://jewishhistorylectures.org/2012/05/17/hannah-szenes-poet-hero-martyr/>* (15. marec 2014).
- Almog, Oz (2004): *Farewell to Srulik: Changing Values Among the Israeli Elite*. Haifa: Haifa University.
- Anderson, Benedict (2007): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Arad, Uzi in Gal Alon (2006): *Patriotism and Israel's National Security – Herzliya Patriotism Survey 2006 (working paper)*. Herzliya: Lauder School of Government, Diplomacy and Strategy, Interdisciplinary Centre Herzliya. Dostopno prek: http://www.herzliyaconference.org/eng/_uploads/1388pat_e.pdf (28. februar 2014).
- Bar-Tal, David in Avner Ben Amos (2004): Patriotism as a psycho-social phenomenon: introduction to the analysis of the Israeli case. V *Patriotism, we love you oh country*, ur. David Bar-Tal in Avner Ben Amos, str. 13-28. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad – Red Line.
- Bardfield, Edward (1998): *Judiasm & Rastafarianism: A study of the Falashas*. Dostopno prek: <http://debate.uvm.edu/dreadlibrary/ebardfield.html> (12. marec 2014).
- Ben Amos, Avner in Daniel Bar-Tal (2004): *Patriotism: We Love You Homeland*. Tel Aviv: Dyonon.
- Branovsky, Yael (2013): 400 olim arrive in Israel ahead of Independence Day. *Ynet News*, 5. junij 2008. Dostopno prek: <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3539874,00.html> (21. februar 2014).

- Detienne, Marcel (2001): History and Nation. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics* 8 (3): 83–88.
- Devine-Wright, Patrick (2003): A Theoretical Overview of Memory and Conflict. V *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, ur. Ed Cairns in Michael Roe, 9–33. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave.
- Gellner, Ernest (1983, 2006) *Nations and nationalism. 2nd edition*. Oxford: Blackwell.
- Gorny, Yosef (2013): To Understand Oneself: Does it Mean to Understand the Other? Reflections. *Israel Studies* 18 (2): 41–52.
- Harshav, Benjanim (2009): Flowers Have No Names. *Natural History* 118 (1): 24–29.
- Jewish Virtual Library (2014a): *A Definition of Zionism*. Dostopno prek: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Zionism/zionism.html> (13. marec 2014).
- Jewish Virtual Library (2014b): *Vital Statistics: Latest Population Statistics for Israel*. Dostopno prek: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/ Society_& Culture/newpop.html (13. marec 2014).
- Kop, Yaakov (2003): Nation-Building, Pluralism and Democracy in Israel. *Georgetown Journal of International Affairs* Winter/Spring 2003: 21–28. Dostopno prek: <http://www12.georgetown.edu/sfs/publications/journal/Issues/ws03/koplocked.pdf> (25. februar 2014).
- Lewin, Eyal (2011): *Patriotism: Insights from Israel*. London: Cambria Press.
- Middleton, David in Derek Edwards (1997): *Collective Remembering*. London: Sage.
- Mitchell, Janey (2012): Protest against discrimination of Ethiopian Jews. *BBC News*, 19. januar 2012. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/world-16627159> (11. marec 2014).
- Nets-Zehngut, Rafi (2013): **Israeli** approved textbooks and the 1948 Palestinian exodus. *Israel Studies* 18 (3): 41–68.
- Neumann, Boaz (2011): *Land and Desire in Early Zionism*. Lebanon (New England, ZDA): Brandeis University Press.
- Ofer, Shiff (2010): Abba Hillel Silver and David **Ben-Gurion**: A Diaspora Leader Challenges the Revered Status of the ‚Founding Father‘. *Studies In Ethnicity & Nationalism* 10 (3): 391–412.
- Omer-Man, Michael (2010): This week in History: Operation Moses begins. *Jerusalem Post*, 19. november 2010. Dostopno prek: <http://www.jpost.com/Features/In-Thespotlight/This-week-in-History-Operation-Moses-begins> (5. marec 2014).
- Oz, Amos (1998): *All Our Hopes: Thoughts on Israeli Identity*. Jeruzalem: Keter.
- Peri, Yoram (1983): *Between Battles and Ballots: Israeli Military in Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pfeffer, Anshel (2011): Singing ‚Hatikva‘ every morning is not the way to strengthen Israeli patriotism. *Haaretz*, 15. julij 2011. Dostopno prek: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/singing-hatikva-every-morning-is-not-the-way-to-strengthen-israeli-patriotism-1.373295> (15. marec 2014).

- Reeves, Philip (2013): On Multiple Fronts, Russian Jews Reshape Israel. *NPR*, 2. januar 2013. <http://www.npr.org/2013/01/02/168457444/on-multiple-fronts-russian-jews-reshape-israel> (2. marec 2014).
- Rikabi, Arwa (2012): If I were PM, I would de-Zionize Israel and quit. *Arab News*, 28. april 2012. Dostopno prek: <http://www.arabnews.com/node/411973> (5. marec 2014).
- Selfa, Lance (1998): Zionism: False Messiah. *International Socialist Review* 1998 (4). Dostopno prek: http://isreview.org/issues/04/zionism_false_messiah.shtml (1. marec 2014).
- Scherman, Nosson (2007): *Origin of the Name Chanukah*. Dostopno prek: <http://www.torah.org/features/holydays/originchanukah.html> (11. marec 2014).
- Shimony, Tali Tadmor (2003): The Pantheon of national hero prototypes in educational texts understanding curriculum as a narrative of national heroism. *Jewish History* 17: 309–332.
- Stern, Bat-Sheva Margalit (2006): Who's the Fairest of Them All? Women, Womanhood, and Ethnicity in Zionist Eretz Israel. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues* 11: 142–163. Dostopno prek: <http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/nashim/v011/11.1stern.pdf> (14. marec 2014).
- Volansky, Ami (2007): The Israeli Education System. Prispevek avtorja v *The International Encyclopedia of Education*, Oxford. Dostopno prek: [http://stwww.weizmann.ac.il/st_seminar8/Volansky%20-%20The%20Israeli%20Education%20System%20\(English%2022007\).pdf](http://stwww.weizmann.ac.il/st_seminar8/Volansky%20-%20The%20Israeli%20Education%20System%20(English%2022007).pdf) (11. marec 2014).
- Wood, Leon J. in David O'Brien (1986): *A Survey of Israel's History*. Grand Rapids: Zondervan.
- Ya'ar, Ephraim in Jonatan Lipsky (2008): *IDB Survey on Patriotism in Israel's 60th year – 2008*. Herclija: Lauder School of Government, Diplomacy & Strategy, Interdisciplinary Centre Herzliya.
- Zamir, Sara (2006): From a recruiting country to the country of all its citizens. *The Echo of Education* 9: 42–48. (v hebrejščini)
- Zamir, Sara (2011): Is the Melting-Pot Policy Giving Way to a Policy of Multiculturalism? *The Journal of Multiculturalism in Education* 7 (December). Dostopno prek: <http://www.wtamu.edu/webres/File/Journals/MCJ/Volume%207-4/Zamir%20Sara%20-%20The%20melting%20pot%20policy.pdf> (12. marec 2014).
- Zamir, Sara in Tamar Horowitz (2013): The manifestation of the value of patriotism among Israeli trainee teachers - natives and immigrants: how will they educate their pupils in the light of this value? *The Journal for Critical Education Policy Studies* 11 (4): 202–223.
- Sand, Shlomo. (2010) *Kako so izumili judovsko ljudstvo?* Ljubljana: Založba / *cf.
- Zertal, Idith (2002, 2010): *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*. Cambridge: Cambridge University Press.

POVZETKI

Mitja Sardoč: Patriotizem v sodobni pluralni družbi: problemi, napetosti in izzivi

Tako zgodovinsko kakor konceptualno je patriotizem ena izmed temeljnih lastnosti, ki opredeljuje samo bistvo posameznikove navezanosti, identifikacije in lojalnosti do politične skupnosti, in je osnovna vrлина, ki jo povezujemo z državljanstvom kot političnim pojmovanjem posameznika. Kljub osrednji vlogi v panteonu političnih idealov ostaja patriotizem v glavnem protisloven koncept kot tudi vir potencialnih konfliktov in nasilja, saj je bila – tradicionalno gledano – pripravljenost umreti ali ubijati za svojo domovino najgloblja in pristna oblika izražanja patriotizma. Medtem ko ga njegovi zagovorniki utemeljujejo kot najbolj elementaren odnos posameznika do politične skupnosti, katere član je (kot dolžnost ali kot obveznost) in kot temeljno državljsko vrolino, ga njegovi kritiki opisujejo kot moralno problematičnega, teoretično pomanjkljivega in zastarelega ali celo politično nevarnega. Prispevek obravnava različne probleme, s katerimi se spoprijemajo tako zagovorniki kot tudi kritiki patriotizma. Uvodni del prispevka predstavi t. i. kontekstualni vidik patriotizma in ambivalentnost, s katero se srečujemo v okviru teoretičnih razprav o patriotizmu. Drugi del prispevka analizira dva ločena vidika utemeljitve patriotizma, s katerimi se tradicionalno srečamo v okviru razprav o njem. Tretji del prinaša predstavitev anatomije patriotizma oz. analizo njegovih temeljnih razsežnosti. Četrti del prinaša identifikacijo temeljnih motivacijskih impulzov utemeljitve patriotizma. Peti del prispevka obravnava najpomembnejše skupine ugovorov, ki jih na patriotizem naslavljajo različni kritiki. Sklepni del predstavi nekatere izmed problemov t. i. standardne analize patriotizma.

Marjan Brezovšek, Razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije: Vloga federalizma in vprašanje sukcesije in suverenosti držav naslednic

Zgodovina evropskih odnosov pozna številne procese, ki so povezani s pojavi integracije, dezintegracije, teritorialnih delitev, oboroženih konfliktov itd., pov-

zročeni pa s političnimi, ideološkimi, verskimi in drugimi razlogi. Izkušnje iz nekdanje Jugoslavije v 90. letih 20. stoletja so v tem okviru zelo zanimiv in poseben primer dezintegracije sestavljene države. V tem prispevku so opisana osnovna dezintegracijska gibanja in procesi razpada Jugoslavije, ti so obravnavani tako z vidika federalizma kot z vidika mednarodnega prava oziroma z vidika znanosti o državi kot glavnem subjektu mednarodnega prava, njenega konstituiranja in mednarodnega priznanja. Pri tem je treba posebej opozoriti, da je vprašanje razglasitve samostojnosti posameznih republik v sestavi jugoslovanske federacije predvsem vprašanje dejstev oziroma da nastanek nove države ni podvržen pravilom mednarodnega prava, ampak gre predvsem za stvarna vprašanja. Glede na to, da razpad SFRJ ni bilo enkratno dejanje oziroma dejstvo, ampak kontinuiran proces, je Arbitražna komisija konference o nekdanji Jugoslaviji postavila merila, povezana z njenim razpadom in nastankom novih držav, ter postavila datume nastanka novih suverenih držav in končnega razpada federacije. Ugotovitev, da je SFRJ v procesu razpadanja, pomeni, da so se republike osamosvojile, ne pa nasilno odcepile od Jugoslavije.

Drago Zajc: Uresničevanje človekovih pravic v obdobju slovenskega osamosvajanja

Človekove pravice, tako individualne kot kolektivne, so v 20. stoletju na Slovenskem doživljale velike spremembe. Prejšnji realsocialistični sistem, ki se je uveljavil po drugi svetovni vojni, je izhajajoč iz ideoloških predpostavk, odpravil ali marginaliziral številne pravice, ki so bile rezultat posebnega zgodovinskega razvoja in evropskih vrednot in veljale kot prirojene in neodtujljive. Njihovo ponovno uveljavljanje konec 80. let je bilo tesno povezano z osamosvajanjem, saj Slovenci niti svojih individualnih niti kolektivnih pravic po samostojnosti nismo bili več pripravljeni uresničevati znotraj neke druge države. Prizadevanje za ponovno uveljavitev človekovih pravic je bilo nedvomno povezano s splošnim gibanjem družbene in politične modernizacije v celotni srednji in vzhodni Evropi. Posebne okoliščine vpetosti v prejšnjo Jugoslavijo in ogroženost od centrov politične in vojaške moči so narekovale posebno previdnost pri njihovem uveljavljanju. Slovenci oz. prebivalci Slovenije smo z ustavnimi dopolnili k ustavi iz leta 1974, sprejetimi konec 1989, in predlogi številnih novih ustav prišli do nove ustave l. 1991, ki temelji na klasičnih in modernih človekovih pravicah. Ponovno uveljavljanje človekovih pravic je bilo torej tesno povezano z osamosvajanjem, končni rezultat tega osamosvajanja pa je omogočil njihovo dokončno utrditev. Na aktualnost in pomen človekovih pravic v samostojni slovenski državi nas opozarjajo številna dogajanja v političnem in gospodarskem življenju.

Dr. Miro Haček in Simona Kukovič, Analize domoljubne zavesti in poznavanja temeljnih elementov domoljubja med mladimi

Članek prinaša analizo empirične raziskave, ki smo jo raziskovalci Centra za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij opravili sredi leta 2013 in s kate-

ro smo analizirali pomen domoljubja in domoljubne zavesti mladih in na podlagi tega poskušali pripisati vlogo in pomen domoljubja v okviru sistema vzgoje in izobraževanja v osnovnih in srednjih šolah. Ob tem smo dodatno izvedli manjšo raziskavo tudi med učitelji in profesorji družboslovnih in humanističnih predmetov v osnovnih in srednjih šolah, s čimer smo dobili tudi dodaten pogled učiteljev oz. profesorjev na problematiko domoljubja med mladimi. V okviru empirične raziskave smo poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: kakšna je (pozitivna) funkcija domoljubja, ali je smiselno in potrebno domoljubje načrtno gojiti, ga poučevati v šolah (katerih, v okviru posebnega predmeta?), kako naj bi potekalo izobraževanje za domoljubje, kakšne so temeljne dispozicije in orientacije odraščajočih slovenskih državljanov na področju domovinske zavesti, kakšno je poznavanje ključnih dejavnikov, ki prispevajo k oblikovanju domovinske zavesti med mladimi v tem trenutku, ter kakšno je mnenje učiteljev v osnovnih in profesorjev v srednjih šolah o domoljubni zavesti mladih in njihovi vlogi v procesu učenja vsebin, povezanih z obdobjem osamosvojitve Slovenije.

Vladimir Prebilič in Irena Bačlija, Domovinska vzgoja na narodno mešanih območjih v Sloveniji

Koncept domovinske vzgoje je nesporno vezan na domovino in narod, na (s) poznavanje njunih osnovnih lastnosti in posebnosti. V nasprotju z državljansko vzgojo, ki je konceptualno nekoliko bolj institucionalno usmerjena, gre pri domovinski vzgoji za mehkejše elemente oziroma za subtilnejše podajanje vsebin, temelječih na dosežkih naroda. Ta subtilnost se morda še nekoliko poveča, kadar *vzgajamo* mlade, ki so pripadniki narodne manjšine, torej živijo na območju države, ki ni njihova matična domovina. Ustvarjanje narodne zavesti in identitete, ki sta pogojena z identifikacijo z vrednotami, kot so skupna dediščina ozemlja, jezik, običaji, kultura, zgodovina ipd., v šolski instituciji druge države zahteva posebno pozornost. Umeščanje vseh teh elementov v učne načrte državnega šolstva kaže na visoko stopnjo varovanja pravic narodnih manjšin in interkulturalnosti. V Sloveniji je mogoče domovinske elemente v osnovnošolskih učnih načrtih zaznati pri posebnih predmetih in medpredmetnih vsebinah. Ti elementi so prilagojeni za osnovne šole na narodno mešanih območjih, saj zanje veljajo različice učnih načrtov nekaterih predmetov. V prispevku analizirava, kakšni so prevladujoči načini vključevanja domovinskih vsebin v omenjene učne načrte, in posledično, kako nekatera znanja o Sloveniji izginjajo iz njih.

Marinko Banjac: Mladinske politike EU in oblike vzpostavljanja samoodgovornih mladih državljanov EU

Čeprav Evropska unija nima formalne pristojnosti urediti mladinskih politik, ki bi definirale oziroma zavezovale države članice Evropske unije, je vseeno razvila vrsto ukrepov, s katerimi koordinira delovanje vlad in drugih institucionaliziranih akterjev na področju mladine. Ti ukrepi so tudi praktični programi in pobude, ki neposredno nagovarjajo in zadevajo mlade posameznike. Ta prispevek prek

foucaultovskega pristopa "analitike oblasti" pokaže, da je mladinska politika EU specifično polje oblasti, ki hkrati regulira različne akterje s področja mladine in usmerja ter vodi "primerno" vedenje ter delovanje mladih posameznikov kot iskalcev zaposlitve. Obliki oblasti, kot sta odprta metoda koordinacije in strukturiranega dialoga, sta na ravni Evropske unije uporabljene zato, da se politična oblast razprši med tako formalne kot neformalne institucije, pri čemer strukturirajo tudi mogoča polja delovanja teh institucij. Vladovanje se v tem okviru izvaja prek nocij vpetosti in enakosti partnerjev, ki delujejo na področju mladine. Komplementarno s temi novimi oblikami vladovanja pa Evropska unija hkrati percipira mlade kot del rešitve in jih z uvedbo programa Mladi v akciji neposredno naslavlja ter vzpostavlja kot samoodgovorne, ki morajo kot taki delovati kot aktivni in na trgu delovne sile koristni posamezniki.

Rok Zupančič: Nenehno »ustvarjanje« naroda: kritika ustvarjanja izraelskega naroda in judovske države

Besedilo obravnava vlogo domoljubja, ki je imelo pri ustvarjanju izraelskega naroda in države Izrael vse od nastanka države leta 1948 do danes pomembno vlogo, saj se z njim dosega sorazmerno visoka kohezivnost družbe. Z gojenjem domoljubja, ki je bilo pogosto utemeljeno na polresnicah in celo nedokazanih dejstvih, se je med judovskimi priseljenci, ki so se v Izrael priseljevali z vsega sveta in zatorej niso imeli dosti skupnega, skušalo ustvariti povezanost. Z vidika nacionalne varnosti novonastale države in njenih državljanov, ki jim je bila že takoj ob razglasitvi neodvisnosti države razglašena vojna napoved, to ni bilo nenavadno, saj je enoten nastop proti arabskim državam pomembno prispeval k preživetju naroda in države. Z vidika sodobnih teoretskih uvidov v nacionalizem in patriotizem je tovrstna strategija državnih voditeljev, ki traja še danes, problematična iz dveh razlogov: prvič, ker je izraelska različica patriotizma nujno izključujoča do nejudovskega prebivalstva, in drugič, ker so polresnice in nedokazana dejstva o nastanku judovstva in Judov postale – »resnica«.

POVZETKI V ANGLEŠKEM JEZIKU/ABSTRACTS

Mitja Sardoč, Patriotism in the Modern Pluralistic Society: Problems, Tensions and Challenges

Both historically and conceptually, patriotism is one of the fundamental characteristics that define the essence of an individual's attachment, identification and loyalty to a political community. It is the basic virtue that we associate with citizenship as political comprehension of an individual. Despite its central role in the pantheon of political ideals, patriotism mainly remains a contradictory concept as well as a source of potential conflicts and violence as, looking from the traditional point of view, the readiness to die or kill for one's country has been the deepest and most genuine form of expressing patriotism. While its advocates justify it as the most elementary attitude of an individual to the political community to which he or she belongs (as a duty or obligation) and as a fundamental civic virtue, its critics describe it as morally problematic, theoretically lacking and outdated or even politically dangerous. The paper discusses the different problems tackled by both advocates and critics of patriotism. The introductory part of the paper presents the so-called contextual aspect of patriotism and the ambivalence seen in theoretical discussions on patriotism. The second part analyses two separate aspects of justification of patriotism, which we traditionally see in discussions on patriotism. The third part presents the anatomy of patriotism or the analysis of its fundamental dimensions. Part four identifies the basic motivational impulses of justification of patriotism. The fifth part discusses the most important groups of objections raised by different critics of patriotism. The final part of the paper presents individual problems of the so-called standard analysis of patriotism.

Marjan Brezovšek, The Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia: The Role of Federalism and the Question of Succession and Sovereignty of Successor States

The history of European relations knows numerous processes, which are related to the phenomena of integration, disintegration, territorial division, armed

conflicts and similar, which were caused by political, ideological, religious and other reasons. In this respect, the experience of former Yugoslavia in the 1990s presents an interesting and special example of disintegration of a composite state. This paper describes the basic disintegration movements and the dissolution processes in Yugoslavia. These are discussed both from the viewpoint of federalism as well as the viewpoint of international law or the viewpoint of science of the state as the primary subject of international law, its establishment and international recognition. It needs to be pointed out that the question of proclamation of independence of individual republics forming the Yugoslav federation is predominantly a question of facts or that the establishment of a new country is not subject to rules of international law but that these are mostly factual issues. As the dissolution of the SFRY was not a single action or fact but a continuous process, the Arbitration Commission of the International Conference on Former Yugoslavia set standards related to its dissolution and the emergence of new states and posed dates for the establishment of new sovereign states and the final dissolution of the federation. The finding that the SFRY was in the process of being dissolved means that the republics became independent rather than violently seceding from Yugoslavia.

Drago Zajc, The Realisation of Human Rights During Slovenia's Transition to Independence

Human rights, both individual and collective, saw major changes in the 20th century in Slovenia. The former real-socialist system, which asserted itself after the Second World War, derived from ideological assumptions to eliminate or marginalise numerous rights, which resulted in special historical development and European values and were considered innate and inalienable. Their re-enforcement in the late 1980s was closely connected to Slovenia's transition to independence, as after their independence, the Slovenian people were no longer ready to realise neither our individual nor collective rights within a different country. The endeavours for the re-enforcement of human rights were undoubtedly connected to the general movement of social and political modernisation in Central and Eastern Europe. The special circumstances of embeddedness in the former Yugoslavia and the threat coming from the centres of political and military power dictated special caution when enforcing these rights. Constitutional amendments to the 1974 Constitution, which were adopted end of 1989, and proposals of numerous new constitutions, led the Slovenian people or residents of Slovenia to a new Constitution in 1991, which is based on classical and modern human rights. The re-enforcement of human rights was thus closely connected with the transition to independence and the final result of this independence meant that they could finally be consolidated. The topical nature and importance of human rights in independent Slovenia are being pointed out by diverse actions in the political and economic sphere.

Miro Haček and Simona Kukovič, Analysis of Patriotic Consciousness and Familiarity with the Fundamental Elements of Patriotism Among the Youth

The paper presents an analysis of an empirical survey that was conducted by researchers from the Centre for the Analysis of Administrative-Political Processes and Institutions in mid-2013, which analysed the importance of patriotism and patriotic consciousness among the youth. This served as basis for trying to attribute the role and importance of patriotism within the framework of the educational system in primary and secondary schools. We additionally conducted a smaller survey among teachers of courses in social sciences and the humanities in primary and secondary schools, which provided additional insight of teachers on the subject matter of patriotism among the youth. The empirical survey tried to provide answers to the following research questions: What is the (positive) role of patriotism, is it sensible and required to methodically nurture patriotism and to teach it in schools (which, within the framework of which course?), how should education for patriotism be implemented, what are the fundamental dispositions and orientations of adolescent Slovenian citizens in the field of patriotic consciousness, what is the current level of knowledge of the key factors that contribute to the shaping of patriotic consciousness among the youth, what do teachers in primary and secondary schools think about patriotic consciousness of the youth and their role in the process of learning about content that is related to the period of Slovenia's transition to independence?

Vladimir Prebilič and Irena Bačlija, Homeland Education in Nationally Mixed Territories in Slovenia

The concept of Homeland Education is unquestionably linked to the homeland and nation, to knowing (learning about) their basic characteristics and special features. Unlike Citizenship Education, which is conceptually speaking more institution-oriented, Homeland Education includes softer elements or a more subtle introduction to content, which is based on a nation's achievements. This subtlety is perhaps even greater when *educating* young people belonging to national minorities, i.e. living in the territory of a country that is not their homeland. Creating a sense of national consciousness and identity, which are conditioned by identifying with values, such as common heritage of the territory, language, customs, culture, history and similar, in a school in a different country requires special attention. The integration of all these elements in public education syllabi shows that there is a high level of protection of rights on national minorities and intercultural elements. In Slovenia, homeland elements in primary school syllabi can be found in special courses and in cross-curricular content. These elements are adapted to primary schools in nationally mixed territories, as different versions of syllabi for individual courses apply. The present paper analyses the prevailing manners of including homeland content in the mentioned syllabi and how individual elements on Slovenia are consequently being left out.

Marinko Banjac, EU Youth Policies and Forms of Establishing-Responsible Young EU Citizens

Even though the European Union does not have any formal jurisdictions in regulating youth policies, which would define or commit EU Member States, it nevertheless developed a number of measures with which it coordinates the actions of governments and other institutional players in the field of youth. These measures also include practical programmes and initiatives, which directly address and concern young individuals. This paper utilises the Foucault approach to the analysis of power to show that EU youth policy is a specific field of power, which simultaneously regulates different players from the field of youth and directs and manages “appropriate” behaviours and actions of young individuals as job seekers. Power forms, such as the Open Method of Coordination and the Structured Dialogue, are used at EU level so as to disperse political power among formal and informal institutions, whereby they also structure the possible fields of operation of these institutions. Within this framework, governance is conducted through notions of embeddedness and equality of partners, which operate in the field of youth. Complementary to these new governance forms, the European Union also perceives young people as part of the solution and directly addresses them with the Youth in Action programme and establishes them as self-responsible individuals, who have to be active and useful individuals in the labour market.

Rok Zupančič, Continuous “Creation” of a Nation: A Critique of Building(Up) the Israeli People and the Jewish State

The paper discusses the role of patriotism, which has been significant in creating the Israeli people and the State of Israel since the country was established in 1948 until today, as it achieves a rather high cohesiveness of the society. By nurturing patriotism, which was often based on half-truths and even unproven facts, connections wished to be made between the Jewish immigrants, who came to Israel from across the globe and thus did not have a lot in common. From the viewpoint of national security of the newly founded state and its citizens, on whom war was declared as soon as the independence of their State was proclaimed, this was not unusual, as a unified front against Arab states significantly contributed to the survival of the nation and the state. From the viewpoint of modern theoretical insights into nationalism and patriotism, such a strategy of state leaders, which is continuing today, is problematic for two different reasons: firstly, as the Israeli version of patriotism is mandatorily exclusive of non-Jewish people and secondly, because the half-truths and unproven facts on the origin of Judaism and the Jewish people have become “the truth”.

O AVTORJIH

Doc. dr. Irena Bačlija je docentka na Oddelku za politologijo Fakultete za družbene vede in raziskovalka na Centru za prostorsko sociologijo. Je (so)nosilka predmetov na Katedri za analizo politik in javno upravo.

Doc. dr. Marinko Banjac je zaposlen na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Je član Katedre za teoretsko analitsko politologijo in raziskovalnega Centra za politično teorijo. Pri svojem raziskovalnem delu se posveča politični teoriji, migracijskim politikam, mladinskim politikam in vprašanjem heterogenosti sodobnih državljanstev.

Prof. dr. Marjan Brezovšek je redni profesor politologije na Fakulteti za družbene vede. Je nosilec predmetov Politični sistem Republike Slovenije, Uvod v javno upravo, Primerjalni federalizem in regionalizem, Teorije vodenja in Javna uprava v Sloveniji na prvostopenjskem študiju, na drugostopenjskem študiju pa Sodobne upravne teorije (prej tudi Javna uprava – funkcije in strukture, Upravna kultura, Lokalna samouprava, Javno-zasebno partnerstvo in v sonosilstvu Politični sistem ZDA). V letu 2008 je bil predavatelj na Hong Kong Baptist University, predmet Federalizem in regionalizem v Evropi, od leta 2009 je kot predavatelj na Fakulteti za organizacijske vede v Beogradu nosilec predmeta Primerjalna javna uprava. Od leta 1999 do leta 2003 je bil član izvršilnega odbora (IO) Slovenskega politološkega društva. Od leta 1995 do 2003 je bil predstojnik Katedre za analizo politik in javno upravo. Objavil je več znanstvenih in strokovnih člankov in prispevkov v slovenskem in angleškem jeziku ter monografij. Je dobitnik univerzitetne Prešernove nagrade Univerze v Ljubljani v letu 1981 in nagrade Fakultete za družbene vede v letu 1994 za najboljši doktorat.

Prof. dr. Miro Haček je redni profesor za področje politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, predstojnik Oddelka za politologijo in podpredsednik združenja Central European Political Science Association.

Doc. dr. Jelena Juvan je zaposlena kot raziskovalka na Obramboslovnem raziskovalnem centru in predavateljica na Katedri za obramboslovje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani od leta 2003. V pedagoškem procesu sodeluje pri predmetih Sociologija in politologija vojske, Upravljanje in vodenje ob nesrečah, Vojaška zgodovina, Informatizacija sodobnih oboroženih sil in Skupna zunanja in varnostna politika EU. Je predsednica Slovenskega politološkega društva in članica mednarodne znanstvene evalvatorske skupine pri zvezi Nato (NATO-ISEG).

Simona Kukovič je asistentka za področje politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Izr. prof. dr. Vladimir Prebilič je leta 1998 diplomiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani na dvopredmetnem programu A – zgodovina in B – geografija. Leta 2001 je magistriral na obramboslovju, kjer je s štipendijo Evropske komisije proučeval konverzijo vojaških objektov v ZRN, ZDA in VB. Kot štipendist nemškega zveznega obrambnega ministrstva je s štipendijo Manfreda Wörnerja raziskoval teorijo logistike in leta 2004 doktoriral na Fakulteti za družbene vede (FDV). Od leta 2010 je izredni profesor na Oddelku za politologijo (FDV) in (so) nosilec pri predmetih Temelji EU, Vojaška zgodovina, Obramboslovna geografija, Primerjalni politični sistemi in Geopolitika. Med letoma 2007 in 2011 je bil predstojnik Katedre za obramboslovje (FDV). Na raziskovalnem področju proučuje fenomen domoljubja v sodobnih družbah in njegovega pomena na sodobne družbene sisteme.

Dr. Mitja Sardoč je zaposlen kot raziskovalec na Pedagoškem inštitutu. Je avtor znanstvenih in strokovnih člankov s področja vzgoje in izobraževanja ter urednik vrste tematskih števil domačih in tujih znanstvenih revij s širšega področja državljanske vzgoje in multikulturalizma. Je glavni urednik mednarodne revije Theory and Research in Education ter član uredniškega odbora revij Educational Philosophy and Theory ter The Journal of Critical Education Policy Studies. Poleg tega je avtor znanstvene monografije Multikulturalizem: pro et contra ter urednik dveh zbornikov, ki sta izšli pri založbi Blackwell (Citizenship, Inclusion and Democracy ter Toleration, Respect and Recognition in Education). Je eden od soavtorjev Enciklopedije teorije in filozofije vzgoje Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy, ki je izšla pri založbi SAGE.

Prof. dr. Drago Zajc je izredni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegov glavni raziskovalni interes je usmerjen na področje človekovih pravic kot temeljnih za oblikovanje sodobnih političnih sistemov ter tudi načinov in sredstev za njihovo uveljavljanje in varovanje. V povezavi s političnimi pravicami se ukvarja tudi z vprašanji predstavljanja interesov in sodobnega parlamentarizma. Je avtor številnih publikacij, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami, političnimi in drugimi interesi, oblikovanjem koalicij ter sodobnim

parlamentarizmom, prav tako tudi avtor strokovnih in znanstvenih prispevkov, objavljenih doma in v tujini. Je tudi urednik in sourednik zbornikov SPOD ter zbornikov prispevkov mednarodnih konferenc. Je član številnih strokovnih društev, med njimi Slovenskega politološkega društva (SPOD), Društva za ustavno pravo Slovenije, Asociacije društev za politične vede srednje Evrope (CEPSA), American Political Science Association (APSA) in International Political Science Association (IPSA). Poleg tega je tudi član Raziskovalnega komiteja za legislativne študije IPSA (Research Committee of Legislative Specialists 8).

Doc. dr. Rok Zupančič je docent na Katedri za obramboslovje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Prednostno področje njegovega proučevanja je mednarodna varnost, s poudarkom na preprečevanju in razreševanju obo-roženih spopadov, pretežno v povezavi z Evropsko unijo, jugovzhodno Evropo in Daljnim vzhodom. Je avtor preko 40 člankov oz. poglavij, objavljenih v domačih in tujih znanstvenih in strokovnih revijah ter zbornikih, in prejemnik več medna-rodnih raziskovalnih štipendij (COST EU – Interdisciplinary Centre Herzliya, Izrael; Japan Foundation Fellowship – Waseda University, Tokio, Japonska; Institute of International Education – Washington, ZDA).

STVARNO KAZALO

- aktivno državljanstvo 5, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 108
- človekove pravice 7, 45, 46, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 79, 80
- demokratizacija 28, 34, 35, 37, 39, 40
- deontični patriotizem 13
- domoljubje 61, 63, 64, 65, 76, 84, 116, 117, 124, 128, 129, 131
- domovina 5, 6, 13, 15, 22, 62, 65, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 88, 137
- domovinska vzgoja 61, 62, 84, 85, 86, 88
- družba 90, 92, 97
- državljska pismenost 85
- državljska vzgoja 62, 72, 85
- Evropska unija 8, 29, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 137
- federacija 29, 30, 36, 37, 38, 40, 42
- federalizem 29, 31, 34, 36, 39, 43, 143
- geografija 93, 97
- identiteta 14, 23, 89, 126
- Jugoslavija 31, 35, 36
- konfederacija 29
- manjšine 55, 88, 90, 95, 127, 137
- nacionalizem 8, 12, 14, 20, 22, 33, 36, 118, 130, 132, 138
- nacionalna zavest 76
- osamosvojitvev 72, 80
- patriotizem 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 117, 118, 122, 127, 129, 130, 135, 138

politika 8, 60, 64, 67, 69, 70, 85, 100, 111, 131, 138, 144

Slovenija 33, 34, 42, 53, 54, 55, 58, 59, 79, 80, 81, 85, 92, 94, 96

svobode 17, 36, 45, 48, 49, 52, 55, 56, 57, 58, 61

tranzicija 45

učni načrt 62, 71, 91, 92, 95, 121

ustava 29, 39, 40, 46, 54, 57, 58, 77, 79, 80

volitve 35, 80

zgodovina 6, 7, 59, 61, 62, 71, 88, 95, 97, 98, 122, 137, 144

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE,
ZNANOST IN ŠPORT

Naložba v vašo prihodnost
OPERACIJO DELNO FINANCIRA EVROPSKA UNIJA
Evropski socialni sklad

ISBN 978-961-03-0289-6

9 789610 302896